

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

BARUCH SPİNOZA VE ESKİ AHİT ELEŞTİRİSİ

Yüksek Lisans Tezi

MUSTAFA FURKAN DİNLEYİCİ

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

BARUCH SPİNOZA VE ESKİ AHİT ELEŞTİRİSİ

Yüksek Lisans Tezi

MUSTAFA FURKAN DİNLEYİCİ

Tez Danışmanı

PROF. DR. İSMAİL TAŞPINAR

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİNLER TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi MUSTAFA FURKAN DİNLEYİCİ'nin BARUCH SPİNOZA VE ESKİ AHİT ELEŞTİRİSİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 20.06.2019 tarih ve 2019-18/17 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 24.06.2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Prof. Dr. İSMAİL TAŞPINAR	
2. Jüri Üyesi Prof. Dr. MUHSİN DEMİRCİ	
3. Jüri Üyesi Prof. Dr. AYDIN TOPALOĞLU	

GENEL BİLGİLER

Adı, Soyadı : Mustafa Furkan Dinleyici

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Bilim Dalı : Dinler Tarihi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İsmail Taşpınar

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans - 2019

Anahtar Kelimeler : Spinoza, Eski Ahit, Kutsal Kitap, eleştiri

GENERAL KNOWLEDGE

Name, Surname : Mustafa Furkan Dinleyici

Field : Philosophy and Religious Studies

Programme : History of Religion

Supervisor : Prof. Dr. İsmail Taşpınar

Degree Awarded and Date : Master - 2019

Keywords : Spinoza, Old Testament, Bible, Criticism

ÖZET

Baruch Spinoza, 17. yy Avrupası'nın en önemli düşünürlerinden biridir. Kutsal Kitap'a dair söylemleri çağdaşlarını ve sonraki nesilleri ciddi anlamda etkilemiştir. Yaptığı eleştirilerden dolayı Spinoza, modern dönem Kutsal Kitap eleştirisinin öncüsü kabul edilmektedir. Çalışmamızın amacı, Spinoza'yı ve Eski Ahit eleştirisini tanıtarak, neden modern Kutsal Kitap eleştirisinin öncüsü kabul edildiği sorusuna cevaplamaya çalışmaktır. Çalışmamızda Spinoza'ya bütüncül bir şekilde yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı gerektiği yerlerde Spinoza'nın Tanrı, vahiy, mucize ve doğa hakkındaki görüşleri de aktarılmıştır. Tezimizde ilk olarak Spinoza'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, ardından Spinoza'nın Eski Ahit eleştirisi incelenmiştir.

ABSTRACT

Baruch Spinoza is one of the most important thinkers of Europe in the 17th century. His discourses on the Bible have seriously influenced his contemporaries and next generations. Because of his criticism, Spinoza is considered to be the pioneer of the Biblical criticism of the modern period. The aim of our study is to introduce Spinoza and his criticism and try to answer why Spinoza is accepted as the pioneer of the modern Biblical criticism. In our study, we tried to approach Spinoza in an integrated way. Therefore, where necessary, Spinoza's opinions about God, revelation, miracle and nature were also conveyed. In the first part of our thesis, information was given about the life and works of Spinoza, and then Spinoza's Old Testament critique was examined.

ÖNSÖZ

İçinde yaşadığımız coğrafya, etki oranları değişmekle birlikte Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'dan etkilenmiş bir coğrafyadır. İlahî dinler, semavî dinler ya da İbrahimî dinler olarak kategorize edilen ve çoğu zaman bir arada zikredilen bu dinlerden en eski olanı Yahudilik'tir. Dolayısıyla Yahudi dininin kaynağı olan Eski Ahit de tarih olarak Yeni Ahit ve Kur'an-ı Kerim'den çok daha eskidir. Eski Ahit'in önemi yalnızca tarihinden kaynaklanmamaktadır. Gerek Yeni Ahit'teki birçok inanç, ibadet ve mesih inancının temellerini oluşturarak Hıristiyanlığı etkilemesi, gerekse Kur'an'da anlatılan kayda değer sayıdaki kıssanın Eski Ahit'te anlatılan peygamberlerin kıssalarıyla benzerlik göstermesi, Hıristiyanlık ve İslam'ın anlaşılması hususunda Eski Ahit'in önemini artırmaktadır.

Bu önemin farkında olan Hıristiyanlar, aynı kökene sahip olmalarının da sağladığı kolaylıkla erken dönemlerden itibaren Eski Ahit üzerine okumalar yapmışlardır. Eski Ahit'in önemini farkedener sadece Hıristiyanlar değildir. Aynı şekilde sahâbelerden itibaren pek çok İslam alimi, özellikle müfessirler, Eski Ahit'i ya da ellerine geçen kısımlarını okumuş ve elde ettikleri bilgileri kullanmışlardır. Tefsir eserlerinde ve hadis kitaplarında, "isrâiliyyât" olarak nitelendirilen rivayetlerin bulunması, Eski Ahit ve ona dair bilgilerin Müslümanlar tarafından da kullanıldığının en büyük kanıtıdır.

Avrupa'da Rönesans hareketiyle birlikte, entelektüel çevrelerde okunan Antik Yunan ve Roma'ya ait eserlerin en doğru nüshasını bulmak amacıyla yapılan kritik çalışmaları zaman içerisinde Kutsal Kitap'a da uygulanmış ve Kutsal Kitap Eleştirisi (Biblical Criticism) ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerden önce de Eski ve Yeni Ahit metinlerine yönelik eleştirilerde bulunanlar olmuştur. Ancak, özellikle 17. yy itibarıyla Kutsal Kitap Eleştirisi sistematik hale gelmeye başlamıştır. Kutsal Kitap çalışmalarının sistemleşmesinin temelini atan belki de en önemli isim, çalışmamızın konusu olan Baruch Spinoza'dır (ö. 1677).

Kutsal Kitap'ın ne olup ne olmadığını anlama konusunda Kutsal Kitap Eleştirisi (Biblical Criticism) çalışmaları yadsınamaz bir öneme sahiptir. Kutsal Kitap Eleştirisi denilince akla gelen ilk isimlerden biri olan Spinoza'yı ve eleştirisini tanıtmaya gayret ettiğimiz bu çalışmamızın, ülkemizde Kutsal Kitap eleştirisine dair yapılan çalışmalara ufak da olsa katkı sağlamasını hedeflemekteyiz. Ayrıca Kutsal Kitap eleştirisi konusunda eserleri bulunan önemli isimler üzerine çalışmalar yapılmasında örnek olmasını ümit etmekteyiz.

Bu bağlamda her şeyden önce, Spinoza'yı çalışmamı tavsiye eden ve tezin yazım süreci boyunca son derece yoğun çalışmalarına rağmen bana vakit ayıran, kıymetli hocam Prof. Dr. İsmail TAŞPINAR'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca beni yetiştiren ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli anne ve babama şükranlarımı sunarım.

İstanbul, 2019

Mustafa Furkan DİNLEYİCİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Amacı	1
II. Araştırmanın Metodu ve Kaynak Değerlendirmesi	2

BİRİNCİ BÖLÜM

BARUCH SPİNOZA'NIN HAYATI ve ESERLERİ

I. HAYATI.....	4
A. Herem Cezası Öncesi (1632-1656).....	4
B. Spinoza'nın Herem ile Cezalandırılması	15
C. Herem Cezası Sonrası (1656-1677).....	23
II. ESERLERİ.....	45
A. Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme	45
B. Tanrı, İnsan ve İnsanın Esenliği Üstüne Kısa İnceleme	46
C. Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler.....	47
D. Teolojik-Politik İnceleme	47
E. Etika	48
F. İbranice Dil Bilgisi	49
G. Politik İnceleme	50
H. Mektuplar.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

BARUCH SPİNOZA'NIN ESKİ AHİT ELEŞTİRİSİ

I. Eski Ahit Eleştirisi Bağlamında Spinoza'nın Teolojisi.....	52
A. Tanrı Hakkındaki Görüşleri.....	53
B. Vahiy ve Peygamberler Hakkındaki Görüşleri.....	57
C. Mucize Hakkındaki Görüşleri.....	64
II. Eski Ahit Eleştirisi.....	72
A. Tora (Tevrat) Eleştirisi.....	73
B. Neviim (Peygamberler) Eleştirisi.....	77
C. Ketuvim (Kitaplar) Eleştirisi.....	80
D. Eski Ahit Yazarı/Yazarları ve Metin İçi Hatalar/Çelişkiler.....	82
E. Kutsal Kitap Hakkındaki Görüşleri.....	86
III. Modern Dönem Kutsal Kitap Eleştirisinin Öncüsü Olarak Baruch Spinoza.....	92
SONUÇ.....	116
EKLER.....	120
KAYNAKÇA.....	124

KISALTMALAR

Bkz: Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

Ed. : Editör

E.J. : Encyclopedia Judaica

E.R. : Encyclopedia of Religion

N.C.E. : New Catholic Encyclopedia

No. : Number

s. : Sayfa

ss. : Sayfalar

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TTP : Tractatus Theologico-Politicus

Vol. : Volume

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Amacı

Yahudi ve Hıristiyan inancının temelini oluşturan Eski Ahit, Kur'an-ı Kerim'de anlatılan pek çok kıssa ile benzerliği bağlamında Müslümanlar için de önemli bir kitaptır. Tarihi oldukça geriye gitmekle birlikte 17. yy'dan sonra Batı'da özellikle Eski Ahit ve Kutsal Kitap üzerine yapılan çalışmalar sistematik bir hal almaya başlamıştır. Günümüzde Biblical Criticism (Kutsal Kitap Eleştirisi) olarak bilinen bu çalışma sahasını Batı dünyası domine etmektedir. İslam dünyasında ve Türkiye'de ise Kutsal Kitap'a Kutsal Kitap'a dair çalışmalar henüz yeterli seviyede değildir. Günümüzde genellikle Müslümanlar arasında Kutsal Kitap'ın "zaten muharref bir kitap olduğu", "okumanın ve incelemenin hiçbir değeri olmadığı" gibi düşünceler yaygındır. Böyle bir ortamda Kutsal Kitap ve eleştirisi üzerine yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olması şaşırtıcı değildir.

Bu bağlamda tezimizin kapsamı ve amacı, 17. yy'da Kutsal Kitap eleştirisinin dönüm noktalarından birinde bulunan ve modern dönem Kutsal Kitap eleştirisinin temelini attığı kabul edilen Baruch Spinoza'nın (ö. 1677) Eski Ahit eleştirisini ve neden Kutsal Kitap eleştirisinin öncüsü kabul edildiğini ele alarak, bu önemli şahsı ve yaptığı çalışmayı tanıtmaktır. Spinoza, *Tractatus Theologico-Politicus* adlı eserinde Eski Ahit'le birlikte Yeni Ahit'e dair eleştirilerde de bulunmuştur. Ancak bu eleştiriler Eski Ahit eleştirisi gibi kapsamlı eleştiriler değildir. Spinoza Yeni Ahit'e dair söylediklerini birkaç sayfa ile sınırlı tutmuştur. Bu sınırlılığın sebebini ise Yeni Ahit'in dili olan Grekçe'yi yeteri kadar iyi bilmemesi ile açıklamaktadır.¹ Bundan

¹ Elwes, R.H.M., *The Chief Works of Benedict De Spinoza Translated from Latin with an Introduction*, Vol. 1, Revised Edition, London : George Bell and Sons, 1891, s. 156.

dolayı çalışmamız Spinoza'nın yalnızca Eski Ahit eleştirisi üzerine olacaktır. Eski Ahit eleştirisi dışında Spinoza'yı önemli kılan hususlardan biri de Yahudi kökenli bir ailede doğup, çocukluğunda iyi bir Yahudi eğitimi almış olmasıdır. Aldığı eğitime ve ailesine rağmen o, Yahudiler'in kutsal kabul ettiği metinlere son derece keskin eleştirilerde bulunmuştur.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Spinoza'nın yaptığı eleştirilere ışık tutması amacıyla hayatı ve eserlerinden bahsedilmektedir. Çünkü Spinoza'nın Eski Ahit eleştirisi akademik bir merakın değil, içinde bulunduğu hayatın doğurduğu doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. İkinci bölümde ise Spinoza'nın Eski Ahit eleştirisi ve eleştirisiyle bağlantılı olarak Spinoza'nın Tanrı, vahiy, Kutsal Kitap ve mucize hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. İkinci bölümün son kısmında Spinoza'nın neden modern dönem Kutsal Kitap eleştirisinin öncüsü kabul edildiği sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır.

II. Araştırmanın Metodu ve Kaynak Değerlendirmesi

Spinoza'yı ve Eski Ahit eleştirisini incelemeye çalıştığımız bu çalışmada deskriptif ve mukayeseli metot kullanılmıştır. Spinoza'nın yaptığı eleştiriler hakkında pek çok yorum ve değerlendirme bulunmaktadır. Çalışmamızda bu değerlendirmeler dikkate alınmakla birlikte Spinoza'nın ifadeleri esas olarak kabul edilmiş ve fikirleri olabildiğince yalın bir şekilde, doğrudan kendi eserlerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Spinoza'nın eleştirileri aktarıldıktan sonra Spinoza'dan önce Eski Ahit eleştirisinde bulunan belli başlı isimler incelenmiş ve Spinoza'nın eleştirileri ile mukayese edilmiştir.

Araştırmamızda kaynak olarak Spinoza'nın yazmış olduğu günümüze ulaşan eserlerinin Türkçe ve İngilizce tercümelerinden istifade edilmiştir. Bu eserler arasında *Tractatus Theologico-Politicus*, *Etika* ve *Mektuplar* ön plana çıkmaktadır.

Bu kaynaklar dışında Steven Nadler'ın *Spinoza: A Life*, Yirmiyahu Yovel'in *Spinoza and Other Heretics*, Henry Allison'ın *Benedict Spinoza: an Introduction* adlı eserlerden ve kolektif çalışmalar olarak hazırlanan *The Cambridge Companion to Spinoza* ve *Spinoza's Theological-Political Treatise: A Critical Guide* isimli çalışmalardan önemli ölçüde istifade edilmiştir. Nadler'in eseri Spinoza'nın hayatına dair yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Alışveriş evraklarından, sinagog tutanaklarına kadar pek çok tarihi belge Spinoza'nın hayatını ortaya koymak için kullanılmıştır. Yovel'in iki ciltlik eserinin birinci cildi, Spinoza'nın Marrano kökeni, diğer Marranolarla ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermekte ve Marranoların genel özelliklerinden bahsederek bu özelliklerin ne kadarının Spinoza'da bulunduğu dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Cambridge yayınlarından çıkan kolektif kitaplar, Spinoza'nın felsefesini ve Kutsal Kitap eleştirisini bütün yönleri ile ele almaya çalışan oldukça önemli eserlerdir. Ayrıca araştırmamızın Spinoza'nın hayatı ile ilgili bölümünde, Spinoza'nın ilk biyografi yazarlarından kabul edilen Jean Maximilien Lucas (ö. 1697) ve Johannes Colerus'un (ö. 1707) çalışmalarından yararlanılmıştır. Bu eserler dışında, Richard H. Popkin'in (ö. 2005), J. Samuel Preus'un, Jeffrey L. Morrow'un, Leo Strauss'un (ö. 1973), Piet Steenbakkers'in, Jonathan Israel'in çeşitli makalelerinden ve Mahmut Salihoğlu'nun *Spinoza's Use of the Bible in the Tractatus Theologico-Politicus* adlı doktora tezinden istifade edilmiştir. Araştırmamız, burada bahsedilen eserleri sentezleyerek oluşturulmuş bir çalışmadır. Eski Ahit eleştirisini açıklamaya gayret ettiğimiz bu sentez esnasında, Spinoza'ya mümkün olduğunca bütüncül şekilde yaklaşılmaya çalışılmış ve Spinoza'yı bu eleştirilere yönelten içsel faktörlere (Tanrı ve dünya algısı) ağırlık verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BARUCH SPİNOZA’NIN HAYATI ve ESERLERİ

I. HAYATI

Spinoza’nın Kutsal Kitap ile ilişkisi, ilmi merak sonucu ortaya çıkmış bir durum değildir. Kutsal Kitap başlı başına onun hayatının bir parçasıdır. Bundan dolayı, Spinoza’nın Eski Ahit eleştirisini anlayabilmek için hayatını bilmek gereklidir. Doğduğu aileden başlayarak, aldığı eğitim, çevresindeki arkadaşlar ve dönemin siyasi yapısına kadar pek çok şey, Spinoza’nın eserlerini ve Eski Ahit eleştirisini etkilemiştir. Spinoza hayatında pek çok dönüm noktası yaşamıştır. Bu dönüm noktalarından en önemlisi ise 1656 yılında herem cezasına çarptırılmasıdır. Bundan dolayı hayatını herem öncesi, Spinoza’nın herem ile cezalandırılması ve herem sonrası olmak üzere üç kısımda ele almaya çalışacağız.

A. Herem Cezası Öncesi (1632-1656)

17. Yüzyıl Avrupa’sında yazılarıyla dikkatleri üzerine çeken filozof Baruch Spinoza, 24 Kasım 1632 yılında Amsterdam’da², 1593 yılında Hollanda’ya göç eden Yahudi cemaatine bağlı bir ailede dünyaya gelmiştir³. İsmi tüm dünyadaki erkek Yahudiler gibi doğumundan 8 gün sonra sünnet töreninde (brit milah) alan filozofa, ailesi bir Yahudi ismi olan Baruch’u vermiştir.⁴ Cemaat kayıtlarının çoğunda ismi

² Colerus, Johannes, *The Life of Spinoza*, London, 1706, s. 1.

³ Allison, Henry E., *Benedict de Spinoza: an Introduction*, New Haven : Yale University, 1987, s. 1; Durant, Will - Durant, Ariel, *The Story of Our Civilization: Part VIII The Age of Louis XIV*, New York, Simon and Schuster, 1963, s. 620.

⁴ Nadler, Steven, *Spinoza: A Life*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 42.

Bento olarak geçmekte⁵ ve ailesi de ona bu isimle seslenmektedir. Bento, Baruch ya da isminin Latinize hali olan Benedict / Benedictus “kutsanmış” anlamına gelmektedir.⁶

Amsterdam’daki Yahudi cemaatinin çoğunluğu “Yeni Hıristiyanlar” (Cristianos Nuevos), “Kripto-Yahudiler” ya da diğer isimleriyle “Marrano” kökenli ailelerden oluşuyordu. Bu aileler aslında Sefarad Yahudileri olarak bilinen İspanya Yahudileri’dir. İspanya Yahudilerinin bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi, 15. yüzyılda İspanya’da yaşanmış olan engizisyon olaylarıdır. “Marrano”, dinlerini değiştirmek zorunda kalan Yahudileri aşağılamak için kullanılan bir ifadedir. Kelimenin kökeni ile ilgili farklı açıklamalar yapılmaya çalışılsa da kelime 15. yüzyıl İspanya’sında “domuz” anlamına gelmektedir.⁷ 14. yüzyılın sonlarından itibaren İspanya’daki Yahudi karşıtı hareket canlanmış ve Yahudiler 15. yüzyılın başlarından itibaren din değiştirmeye zorlanmışlardır. Yahudiler, zorla dinleri değiştiren bu kişileri “anusim” (zorlanmış olanlar, mükreh) ya da “meshummaddim” (dinden dönenler, mürted) şeklinde isimlendirmişlerdir. Hıristiyanlar ise bu kimselerin samimi olduklarından şüphe ettikleri için onları Kripto Yahudi olarak tanımlamış yahut aşağılamak için onlara marrano ismini vermişlerdir.⁸

1469 yılında Kastilya Kraliçesi İsaabel ile Aragon Kralı Ferdinand’ın evlenip, 1479’da ülkelerini birleştirmelerinin ardından İspanya’daki son Müslüman toprağı olan Gırnata’ya (Granada) büyük bir saldırı düzenlemişler ve şehri 2 Ocak 1492

⁵ Nadler, *a.g.e.*, s. 42.

⁶ Klever, W. N. A., “Spinoza’s life and works”, ed. Don Garrett, *The Cambridge Companion to Spinoza*, Cambridge: Cambridge University, 1996, s. 14; Tezimizin başlığında Baruch ismini tercih etmemizin sebebi kendisinin Yahudi kökenini belirtmektir.

⁷ Cohen, Martin A., “Marrano”, *E.J.*, Second Edition, Volume 13, s. 559.

⁸ Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 2.

tarihinde ele geçirmişlerdir.⁹ Bu tarihten önce Müslüman yöneticilerin himayesinde uzun yıllar güven içinde yaşayan Yahudiler için, Hıristiyan yöneticilerin altında zor günler başlamıştır.¹⁰ Çünkü Müslüman problemi ortadan kalkmış artık sıra tamamen Yahudiler'e gelmiştir. 31 Mart 1492'de Ferdinand ve İsaabel Hıristiyanlığı arındırmak ve dinden dönmüş olanların Yahudiler'den etkilenmemesi için Yahudiler'in ülkeden sürülmesi ya da din değiştirmelerini zorunlu kılan bir ferman yayınlamışlardır.¹¹ "El Hamra Fermanı" ya da "Sürgün Fermanı" isimleriyle bilinen fermanın gerekçesi olarak da Yahudiliğe geçen Hıristiyanlar gösterilmiştir. Fermana göre bütün Yahudilerin Temmuz ayının sonuna kadar İspanya Krallığı'nı terk etmeleri gerekmektedir.¹² Bu kararın ardından topluca din değiştirmeler ve büyük göçler yaşanmıştır. Göç edenlerin sayısı 150.000 olarak tahmin edilmektedir.¹³

Göç edenlerin yaklaşık 120.000'i Portekiz'e gitmiştir çünkü orada engizisyon bulunmamaktadır. Yahudiler kısa süreli de olsa rahatlamışlardır. Ancak Portekiz hükümdarı 5 Aralık 1496'da İspanya'ya yakın durmak adına ülkesini göçmen Müslümanlara ve Yahudilere kapatmıştır. Yine de Yahudilerin ticaret faaliyetlerinden yararlanmayı garanti altına almak isteyen hükümdar bütün Yahudileri din değiştirmeye zorlamış ve 4 Mart 1497'de bir kanun çıkararak Yahudi çocuklarının vaftize hazırlanmalarını emretmiştir. Bu durum Yahudiliğin yer altına çekilmesine ve gizli bir şekilde yaşanmasına sebep olmuştur. 1547 yılına gelindiğinde Portekiz'de de engizisyon mahkemesi kurulmuş ve 1580 yılında İspanya ve

⁹ Roux, Jean Paul, çev. Lale Arslan Özcan, *Dinlerin Çarpışması*, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 296-297.

¹⁰ Scruton, Roger, çev. Cemal Atila, *Düşüncenin Ustaları: Spinoza*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 9.

¹¹ Nadler, *a.g.e.*, s. 3.

¹² The Edict of Expulsion of the Jews (1492), <http://www.sephardicstudies.org/decree.html> , linke ulaşım tarihi: 26.12.2018 20:05.

¹³ Roux, *Dinlerin Çarpışması*, s. 325.

Portekiz'in birleşmesinin ardından engizisyon Yahudiler üzerine daha fazla yüklenmeye başlamıştır.¹⁴

Baruch'un babası, Michael Spinoza, 1587 yılında Portekiz'de dünyaya gelmiştir.¹⁵ Çocuk yaşta Portekiz'den ayrılan Michael muhtemelen 1623 yılında amcası Abraham Spinoza'nın isteği üzerine Amsterdam'a taşınmış ve taşınmasının ardından da Abraham'ın kızı Rachel ile evlenmiştir.¹⁶ Amsterdam'da başarılı bir tüccar olarak saygı görmüş ve düzenli şekilde Parnassim¹⁷ arasına seçilmiştir. Michael Spinoza 3 defa evlenmiştir. İlk eşi 1627'de ölen Rachel, ikinci eşi 1638'de ölen Hanna Debora, üçüncü eşi ise 1653'te ölen Ester'dir. İlk eşinden Isaac ve Rebecca, ikinci eşinden ise Baruch, Mirjam ve Gabriel isimli çocukları dünyaya gelmiştir.¹⁸ Michael'in gösterdiği ticari başarı ve toplumda gördüğü saygı maalesef aile hayatında yaşadığı acılarla gölgelenmiş, eşlerinin yanı sıra çocuklarından üç tanesini de kendisi hayattayken toprağa vermek durumunda kalmıştır. Çocuklarından yalnızca Baruch ve Rebecca hayatta kalmıştır.¹⁹

Spinoza, Talmud Torah cemiyetinin kurmuş olduğu okula 1639 yılında başladı. Bu okulda eğitim-öğretim faaliyetleri 6 sınıfta verilmektedir. İlk dört sınıf yedi ile on dört yaş arasındaki tüm erkek çocuklarına açık, ücretsiz bir okuldur. Birinci sınıfta çocuklar dua kitabını rahatça okuyabilecek duruma gelene kadar eğitim görmektedir. İkinci sınıfta çocukların hedefi Torah metnini İbranice'sinden rahatça okumak ve metne hakim olmaktır. Torah'tan bazı parçaların tercümelerine de bu sınıfta başlanmaktadır. Üçüncü sınıfın sonunda öğrenciler İbranice metni

¹⁴ Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 4.

¹⁵ Klever, "Spinoza's Life and Works", s. 14.

¹⁶ Nadler, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁷ Parnassim: Amsterdam'daki Yahudi cemaatini yöneten kişilerin oluşturduğu grup. Wallet, Bart, "Amsterdam", *E.J.*, Second Edition, Volume 2, s. 107.

¹⁸ Klever, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁹ Scruton, *Düşüncenin Ustaları: Spinoza*, s. 14.

İspanyolca'ya çevirebilmektedir. Dördüncü sınıfta ise çocuklara peygamberler ve bazı Yahudi alimlerin yorumları öğretilmektedir. Eğitim dili ise Ladino'dur. Dördüncü sınıfın sonunda ilkokul eğitimi sona ermektedir. Beşinci ve altıncı sınıflardaki eğitimler Talmud ve diğer klasik metinler üzerinedir. Üst sınıflarda verilen eğitim resmi hahamlık eğitimidir.²⁰ Spinoza'nın biyografisini en erken yazan kişi olarak düşünülen Jean Maximilien Lucas'a (ö.1697) göre babası Michael'ın Baruch'u ticarete yönlendirecek yeterli parası yoktu ve bundan dolayı Baruch'u okumaya ikna etmişti.²¹ Ancak Spinoza'nın en erken biyografî yazarlarından bir diğeri olan Johannes Colerus (ö.1707) ise bunun doğru olmadığını ifade etmektedir. Colerus'a göre Michael maddi durumu iyi olan bir Portekiz Yahudisi'ydi.²² Eldeki bilgilere göre Colerus'un söylemiş oldukları daha doğru olduğu anlaşılmaktadır çünkü Michael iki defa cemaatin eğitimden sorumlu kurumlarında görev aldığı ve aynı zamanda eğitim kurumlarına bağışlarda bulunduğu bilinmektedir.²³

Spinoza'nın ilkokulu bitirdiği yani 14 yaşına kadar okulda eğitim gördüğü kesindir. Spinoza'nın beşinci ve altıncı sınıfı bitirip hahamlık eğitimini tamamladığı yönünde de görüşler vardır. Ancak Spinoza'nın hiçbir zaman haham olmak için çalışmadığına dair mantıklı kanıtlar bulunmaktadır. Her şeyden önce Spinoza'nın üst sınıflara ait hiçbir kaydı bulunmamaktadır. Okula devam etmemesinin sebebi ise 1649 yılında ağabeyi Isaac'ın ölümü üzerine babasına yardımcı olmak durumunda kalmış olmasıdır. Ancak Spinoza'nın üst sınıflara devam etmemesi onun hiçbir zaman Talmud veya Yahudi felsefesi çalışmadığını da göstermez. Kendisinin Yahudi cemaatinin önde gelen ailelerinden birine mensup olduğunu unutmamak gerekir.²⁴

²⁰ Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 63-65.

²¹ ed. A.Wolf, *The Oldest Biography of Spinoza*, Unwin Brothers Ltd., London, 1927, s. 42.

²² Colerus, *The Life of Spinoza*, s. 2.

²³ Nadler, *a.g.e.*, ss. 59-60.

²⁴ Nadler, *Spinoza: A Life*, pp 80-81.

Spinoza'nın eğitim hayatından bahsederken öğretmenlerine de değinmek gerekir. Kendisinin pek çok öğretmeni olmuştur. Ancak Rabbi Saul Morteira (ö.1660) ve Menasseh ben Israel'in (ö.1657) ayrı bir önemi bulunmaktadır. O dönemde başhaham olan Morteira, 1596 yılında Venedik'te dünyaya gelmiştir. Montalto'nun öğrencisi olarak tıp öğrenimi görmüş ayrıca felsefe çalışmıştır. Hocasının ölümünün ardından Amsterdam'a gelmiş ve burada başhaham olarak atanmıştır. 1660 yılında ölene kadar da hizmet etmeye devam etmiştir. Morteira, öğrencisi Spinoza henüz 15 yaşındayken onun zekasından çok etkilenmiştir. Menasseh ben Israel ise Spinoza'nın hayatında daha etkili bir isimdir. Menasseh 1604 yılında Lizbon'da doğmuş ve daha bebekken Amsterdam'a getirilmiştir. 1622 yılında rabbi olmuş, 1627 yılında bir matbaa kurmuş, 1640 yılında ise Amsterdam Yahudi okuluna müdür olarak atanmıştır. Din dışı konularda oldukça iyi bir eğitime sahip olan Menasseh ben Israel'in pek çok felsefi ve teolojik yazısı bulunmaktadır. Bu yazılar eski Yunan filozoflarından Euripides (ö. MÖ 406), Virgil (ö. MÖ 19), Platon (ö. MÖ 347), Aristoteles (ö. MÖ 322) ve ortaçağ Hıristiyan filozoflarından Duns Scotus (ö.1308) ve Albertus Magnus (ö.1280) gibi isimlere atıflarla doludur. Kendisinin Spinoza'ya en büyük mirası, onu zengin bir seküler kültür ile tanıştırmasıdır. Spinoza'yı ilk defa Latince, Yahudilik dışı felsefe, modern diller, matematik ve fizikle tanıştıran kişinin de Menasseh ben Israel olduğu düşünülmektedir.²⁵

1650'li yıllar Spinoza ailesi için oldukça zor yıllardır. Baruch, üç sene gibi kısa bir zaman içerisinde babasını, üvey annesini ve kız kardeşini yitirmiştir. 1654 yılında hem öksüz hem de yetim kalan Spinoza, kardeşi Gabriel ile birlikte babasının şirketinin başına geçmek durumunda kalmıştır.²⁶ Ancak bu durum kendisini entelektüel faaliyetlerden koparmamıştır. Spinoza, Saul Morteira'nın Keter Torah isimli grubuna devam etmiş, burada başta Torah ve Talmud olmak üzere Yahudi

²⁵ Allison, *Benedict de Spinoza: an Introduction*, s. 4-5.

²⁶ Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 86.

düşünürlerin metinleri üzerine çalışmalar yapmıştır.²⁷ Spinoza aynı zamanda Saul Morteira'dan oldukça farklı düşünen Menasseh ben Israel ile de ilişkilerini devam ettirmiştir. Spinoza'nın, Menasseh'in kitaplarını okuduğu ve haham Morteira'nın asla öğretmeyeceği (kabalacılık, mistisizm, Yahudilik dışı felsefe) konularda Menasseh ile görüştüğü bilinmektedir.²⁸

Lucas'a göre henüz daha 15'li yaşlarındayken, ilim sahibi Yahudiler'in zihinlerini kurcalayan sorularla uğraşan Spinoza için aldığı eğitim hiçbir şekilde tatmin edici değildir.²⁹ İlkokulu bitirdikten sonra yüksek sınıflara devam etmeyi reddetmiş ve kendisi başta Maimonides (ö. 1204) olmak üzere Yahudi teolojisinin yazarlarını okumaya başlamış, ancak bu okuduklarından da memnun kalmamıştır.³⁰ Spinoza'nın henüz o yaşta büyük sorunlara çözüm arayıp aramadığını söylemek imkansızdır. Yine de Lucas'ın söylediklerinin doğruluk payı vardır, çünkü zaman içinde Spinoza'nın Yahudilik dışı konulara ilgisi artmış ve iş dünyasında tanıştığı Hıristiyan entelektüellerle daha fazla görüşmeye başlamıştır. Bir noktadan sonra Spinoza, Yahudiler'le ilişkilerini oldukça azaltmış ve Hıristiyan dostları ile daha fazla vakit geçirmeyi tercih etmiştir. Yeni edindiği bu arkadaşlar kendisini Yunanca ve Latince öğrenmeye teşvik etmiştir.³¹ Spinoza'nın tüccarlık yaparken tanıştığı Hıristiyanların çoğu özgür düşünmeye yatkın ve Descartes'ın felsefesi ile ilgilenen Mennonitlerdir.³² Bu kişiler düzenli olarak, herkesin hoş karşılandığı ve fikirlerin

²⁷ Nadler, *a.g.e.*, ss. 90-93.

²⁸ Nadler, *a.g.e.*, s. 99.

²⁹ ed. A.Wolf, *The Oldest Biography of Spinoza*, s. 42.

³⁰ Klever, "Spinoza's Life and Works", s. 17.

³¹ ed. A.Wolf, *a.g.e.*, s. 51-52.

³² Mennonitler, 16. yüzyılda Anabaptistlerin içinden çıkmış bir mezheptir. İsmi mezhebin en önemli liderlerinden Menno Simons (ö.1561)'dan almıştır. İnançları, Reformist Kiliseler ile aynıdır. Onları diğer kiliselerden ayıran özellik ise yetişkinlerin bu kiliseye ancak gönüllü vaftiz ile girebilmesidir. Bu durum, kişinin disiplinli bir Hıristiyan hayatını kendi isteğiyle seçtiğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Crahn, C., "Mennonite Churches" *N.C.E.*, Second Edition, Volume 9, ss.495-496 ; Dyck, Cornelius J., "Mennonites" *E.R.*, Second Edition, Volume 9, ss. 5860-5861.

rahatça tartışıldığı toplantılar düzenlemektedir. Collegiant adı verilen bu grubun toplantılarına Spinoza'nın da katıldığı düşünülmektedir.³³

Spinoza da Latince öğrenmesi gerektiğinin farkındadır, çünkü Latince çok uzun zamandan beri Batı'da bilim ve felsefenin dili olmuştur. Onu bilim ve felsefeye iten şey ise yalnızca Yahudi dünyasından sıkılmışlık hissi değildir.³⁴ Spinoza, *Tractatus de Intellectus Emendatione* (Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme) adlı eserinde günlük hayattaki işlerin ne kadar boş ve gereksiz olduğundan, iyi ve kötüyü yalnızca kendi kafasında kurduğundan ve bütün bunların yanında, elde edildiğinde sonsuz mutluluk verecek bir iyiliğin olduğundan bahseder. Bu sonsuz mutluluğu elde etmek için ise her türlü şeyden fedakarlık etmeye hazır olduğunu belirtir.³⁵ Spinoza'nın bu arayışta kendisine büyük yardımcı dokunacak Latince'yi öğrenmekten başka çaresi yoktur. Bunun için yapabileceği tek şey Yahudi cemaati dışından yardım almaktır. Yahudi cemaati içinde başta hahamlar olmak üzere iyi derecede Latince bilen kişiler vardır³⁶ ancak Spinoza'nın amacı yalnızca Latince öğrenmek değildir. O, aynı zamanda bilim ve felsefe gibi seküler konular üzerine de çalışmalar yapmayı istemektedir.³⁷ Spinoza'nın bu tarz bir eğitimi Amsterdam'da alabileceği yer ise Franciscus Van den Enden'in (ö.1674) okuludur.

Eski bir cizvit, kitap satıcısı, diplomat ve klasik edebiyat uzmanı olan Van den Enden, 1652 yılında tüccarların çocuklarına Latince ve diğer bilimlerini öğretmek için Amsterdam'da bir okul açmıştır. Heteredoks bir figür olarak karşımıza çıkan Van

³³ Klever, "Spinoza's Life and Works", s. 17.

³⁴ Nadler, *Spinoza : A Life*, s. 101.

³⁵ ed. Morgan, Michael L., *Spinoza Complete Works with Translations by Samuel Shirley*, Hackett Publishing Company Ltd., Cambridge, 2002, s. 3. Türkçe tercümesi için ; *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*, çev. Emine Ayhan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2017.

³⁶ Popkin, Richard H., "Spinoza and La Peyrère", *The Southwestern Journal of Philosophy*, Vol. 8, No. 3, 1977, s. 179.

³⁷ Nadler, *a.g.e.*, s. 102.

den Enden, özgür fikirli, ateist ve radikal bir demokrasi savunucusu olarak oldukça kötü bir şöhrete sahip olmuş ve zaman içinde okulu zorla kapatılmıştır. 1674³⁸ yılında Fransa'da katıldığı devrimci bir ayaklanmanın ardından yakalanmış ve 27 Kasım 1674 tarihinde idam edilmiştir.³⁹

Spinoza'nın Van den Enden'den dersler almaya başladığı tarih 1654-1655 yılları olarak tahmin edilmektedir.⁴⁰ Colerus, Van den Enden'i ateizmin tohumlarını kendisine gelen genç dimağlara ekmekle suçlamaktadır.⁴¹ Hiç şüphesiz ki Spinoza, Van den Enden'in okuluna başlamadan önce kendi fikirlerini oluşturmaya başlamıştır. Bununla birlikte Van den Enden'in okulunda aldığı dersler ve karşılaştığı metinler kendi fikirlerini şekillendirmesinde büyük rol oynamıştır.⁴²

Spinoza, Van den Enden'in okulunda sadece felsefi ve bilimsel konular üzerine değil aynı zamanda sanat üzerine de eğitim almıştır. Van den Enden, öğrencilerini özellikle tiyatroya teşvik etmektedir. Yunanca ve Latince konuşma kabiliyetleri gelişsin diye onlara Latince oyunlardan pasajlar ezberletmiştir. Bu çalışmalar zaman zaman toplum önünde sergilenen oyunlara dönüşmüştür.⁴³ Pierre Bayle (ö.1706), Spinoza'nın Yahudi cemaatinden kopuşunu bu yıllarda yaşadığı bir olaya bağlamaktadır. Spinoza, tiyatro dönüşü haince bir saldırıya uğrayarak bir Yahudi tarafından bıçaklanmıştır. Yarası derin olmasa da Spinoza bunu öldürme maksadıyla yapıldığını düşünmüş ve o andan itibaren Yahudi cemaatiyle bütün

³⁸ Bu tarih Henry E. Allison'un yazmış olduğu *Benedict Spinoza: an Introduction* isimli eserde 1671 şeklinde geçmektedir. Ancak Spinoza, *Tractatus Politicus (Politik İnceleme)* isimli eserinde bu tarihi 1674 olarak kaydetmiştir. Bkz. ed. Morgan, Michael L., *Spinoza Complete Works with Translations by Samuel Shirley*, s. 676.

³⁹ Allison, *a.g.e.*, s. 6 ; Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 103-106.

⁴⁰ Nadler, *a.g.e.*, s. 106.

⁴¹ Colerus, *The Life of Spinoza*, s. 3.

⁴² Klever, "Spinoza's Life and Works", s. 18.

⁴³ Nadler, *a.g.e.*, s. 109.

bağlarını koparmıştır.⁴⁴ Spinoza'nın, hoşgörüsüzlüğün ne kadar kötü bir şey olduğunu sürekli hatırında tutmak için hançerle yırtılmış bu ceketini daima yanında taşıdığı söylenmektedir.⁴⁵ Görüldüğü gibi Spinoza da, kendisinden önce ve sonra, farklı fikirlere sahip olmaktan ötürü toplum tarafından dışlanan ve şiddete maruz kalan kaderdaşları gibi kendisine layık görülen şiddetten nasibini almış ve fikirlerinin oluşmasında etkili olmuştur.

Spinoza, Van den Enden'in okulunda yoğun bir şekilde doğa bilimleri üzerine de çalışmalar yapmaktadır.⁴⁶ Dolayısıyla Francis Bacon (ö.1626), Galileo Galilei (ö.1642), Giordano Bruno (ö.1600) gibi yakın dönemin önemli bilim insanlarıyla tanışmış olması muhtemeldir. Ayrıca Spinoza, Thomas Hobbes (ö.1679), Calvin (ö.1564), Thomas More (ö.1535) ve Niccolo Machiavelli (ö.1527) gibi isimlerle de Van den Enden'in okulunda tanışmıştır. Ancak Spinoza'yı en çok etkileyen isim 17. yüzyılın en önemli filozoflarından René Descartes'tır (ö.1650).⁴⁷ Colerus, Spinoza'nın Descartes'tan etkilenmesini şu şekilde anlatmaktadır:

Spinoza artık iyi derecede Latince biliyordu ve kendini teoloji çalışmalarına vermişti. Zaman içinde kavrayışı ve düşünceleri gelişti ve böylece kendini şeylerin doğal sebeplerini sorgulamakta buldu. Teolojiiyi bıraktı ve tamamen doğa felsefesine yöneldi. René Descartes ile karşılaşana kadar kendisine bu konuda yol gösterecek bir usta aradı. Büyük bir iştahla Descartes'ın yazılarını okudu ... Descartes'ın ilkesinden oldukça etkilenmişti. Öyle ki, Descartes sağlam ve geçerli sebeplerle ispatlanmadıkça hiçbir şey doğru kabul edilmemeli diyordu.⁴⁸

⁴⁴ Bayle, Pierre, *An Historical and Critical Dictionary Vol. III*, London, 1826, s. 282.

⁴⁵ Baker, Ulus, "Kullanışlı Bir Felsefe: Spinozacılık", Nadler, Steven, çev. Anıl Duman-Murat Başhekim, *Spinoza: Bir Yaşam*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 16.

⁴⁶ ed. A.Wolf, *a.g.e.*, s. 54; Colerus, *a.g.e.*, s. 7.

⁴⁷ Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 111.

⁴⁸ Colerus, *a.g.e.*, s. 7.

Yeri gelmişken şunu belirtmek gerekir ki o dönemlerde yaşamış ve filozof olarak adlandırılmış kişilerin yaptığı çalışmalar günümüz felsefe çalışmalarından ve günümüz filozoflarından farklıdır. Galileo, Christiaan Huygens (ö.1695), Isaac Newton (ö.1727), Descartes, Spinoza gibi isimlerin yaşadığı dönemde tek bir bilim vardır o da doğanın bilimidir. Bu bilimin diğer isimleri “felsefe” ya da “matematik”tir.⁴⁹ Spinoza’nın Henry Oldenburg’a (ö.1677) ve Jarig Jellesz’e (ö.1683) yazmış olduğu bazı mektuplarda doğa bilimleri ile alakadar olduğu açık ve net bir şekilde görülmektedir. Yazdığı mektuplardan birinde, Oldenburg’un ricası üzerine, ünlü kimyager Robert Boyle’un (ö.1691) yazmış olduğu kitaptaki nitrat, akışkanlık ve katılık gibi konular hakkında yorumlarını dile getirmiştir.⁵⁰

Spinoza, resmi olarak Talmud ve hahamlık eğitimi almamış olmasına rağmen, Yahudi cemaatiyle ilişkisini tamamen kestiğinde Yahudi felsefesi, edebiyatı ve teolojisi hakkında büyük bir bilgi birikimine sahiptir. Onu, dönemin önde gelen filozoflarından ayıran en büyük özelliklerden biri bu bilgi birikimidir. 1650’li yılların başından itibaren bilgi birikimine antik çağ klasikleri, çağdaş felsefe ve bilimsel eserleri de eklemeye başlayan Spinoza bütün zorlukların farkında olmasına rağmen, hayatını felsefeye adamaya karar vermiştir.⁵¹

Ticaret hayatına atıldıktan sonra Yahudi cemaatinden yavaş yavaş kopan ve Collegiant çevresinden dostlar edinmeye başlayan Spinoza’nın sinagog ile olan ilişkisi yalnızca zorunlu olan aidatlar üzerinden gerçekleşmiştir. Bu durum elbette cemaatin din adamları ve yöneticileri tarafından hoş karşılanmamaktadır. İlerleyen süreçte, toplum tarafından bir ateist olarak görülen Franciscus Van den Enden’le kurduğu yakın ilişkiler, cemaatin oklarının Spinoza’ya dönmesine sebep olmuştur.

⁴⁹ Klever, “Spinoza’s Life and Works”, s. 19.

⁵⁰ Spinoza, Benedictus, çev. Emine Ayhan, *Mektuplar*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014, 6. *Mektup*, s. 72. Ayrıca bkz. 39-40-41. Mektuplar.

⁵¹ Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 114-115.

Baruch Spinoza'nın girdiği yoldan dönmeyeceğini anlayan Amsterdam Yahudi Cemaati 1656 yılında aldığı kararla Spinoza'yı herem cezasına çarptıracaktır.

B. Spinoza'nın Herem ile Cezalandırılması

Herem, kelime olarak yasaklı/yasaklanmış anlamına gelmektedir. Kutsal Kitap'ta genellikle Tanrı'ya karşı yapılan saygısızlıklara verilen ceza için kullanılmaktadır. Zaman içinde bu kelime, Yahudilerin cemaat içindeki disiplini sağlamak için kullandıkları cezaları ifade eder hale gelmiştir. Verilen cezalar işlenen suçun şiddetine göre değişmekte ve farklı isimler almaktadır. Örneğin "nezifa", kişinin yaptığı yanlış düşünmesi için verilen 7 günlük bir cezadır. Bu ceza daha çok bir uyarı ya da kınama mesâbesindedir. "Niddui" ise daha ağır bir ceza olup kişiyi 30 gün süre ile cemaat dışı bırakmaktadır. Kişi, bu 30 gün içinde saçlarını kesemez, kıyafetlerini yıkayamaz hatta şehirdışına yolculuklar hariç ayakkabı bile giyemez. Yüzü, elleri ve ayakları dışında vücudunu yıkayamaz. Ailesi dışında hiç kimse ile iletişime geçemez. Bu haldeyken ölürse mezarının başına recmedildiğini sembolize eden bir taş koyulur. Niddui cezasının daha ağırına "şamta" adı verilmektedir. Aramice kökenli olan bu kelime İbranice'ye geçmiş ve "sivil ölüm" (şam mitah) ya da "mutlak yalnızlık" (şemamah) olarak yorumlanmıştır.⁵² Bu cezayı alan kişinin, ailesi dahil olmak üzere Yahudi cemaatinden herhangi biri ile iletişime geçmesi yasaklanmış ve dünya-ahiret bütün Yahudilik hakları elinden alınmıştır. Herem cezalarını verme yetkisi rabbilerin oluşturduğu Beth Din kurulunun elindedir.⁵³

Amsterdam Yahudi cemaatinde ise herem cezaları rabbiler tarafından değil, cemaatin yöneticileri tarafından verilmektedir. Verilen cezaların süresi ve içerikleri

⁵² Cohn, Haim Hermann, "Herem", *E.J.*, Second Edition, Volume 9, ss. 10-14.

⁵³ Levitats, Isaac, "Herem Bet Din", *E.J.*, Second Edition, Volume 9, s. 16.

de duruma göre değişmektedir. Bu duruma yalnızca Rabbi Menasseh ben İsrail itiraz ederek bu yetkinin rabbilerin elinde olmasının gerektiğini söylemiş ve bu hareketinden ötürü 1 günlüğüne de olsa cemaatten atılmıştır.⁵⁴ Amsterdam Yahudi cemaati için herem cezası çoğunlukla, kişiyi cemaatten tamamen koparmak amacıyla değil de toplumu belli bir düzen ve disiplin altında tutmak için kullanılmıştır. Bundan dolayı çok küçük meselelerde bile herem uygulanmıştır.⁵⁵

Spinoza için ise durum oldukça farklıdır. Kendisi, fikirleri ve fiilleri yüzünden büyük nefretle birlikte cemaatten kovulmuştur. Jean Maximilien Lucas'ın aktardığına göre cemaat içinde Spinoza'nın fikirleri ile ilgili dedikodular dolaşmaktadır. Spinoza'ya yakın olduğunu iddia eden iki kişi Spinoza'ya bazı sorular sorarak onun bazı konular hakkındaki gerçek fikirlerini öğrenmek isterler. Spinoza başlangıçta tereddüt etse de Tanrı, melekler ve ruhun ölümsüzlüğü ile ilgili sorulan soruları cevaplar. Spinoza, kısaca Tanrı'nın cismani olduğunu, meleklerin aslında Tanrı'nın iradesini beyan etmek için kullandığı şeffaf yapıdaki ruhlar olduğunu ve Tevrat'ta somut varlıklarından bahsedilmediğini; son olarak ise insan ruhunun Eski Ahit'te yalnızca can anlamında kullanıldığını ve ruhun ölümsüzlüğüne dair herhangi bir şeyin Eski Ahit'te aranmasının anlamsız olduğunu söyler.⁵⁶

Spinoza'nın cemaatten kovulmadan önce Yahudiler tarafından kabul edilemeyecek fikirlere sahip olduğuna dair başka isimlerin de şahitliği bulunmaktadır. Gottlieb Stolle (ö.1744), 1704 yılında Spinoza'yı tanıyan bir adam ile konuştuguunu ve aforoz edilme sebebinin "Tevrat'ın Musa tarafından değil de başka insanlar tarafından yazıldığını" söylemesi olduğunu ifade eder. 1658 yılında Amsterdam'a seyahat eden, Spinoza ve Juan de Prado (ö.1670) ile (Spinoza'nın

⁵⁴ Kaplan, Yosef, "The Social Functions of the Herem in the Portuguese Jewish Community of Amsterdam in the Seventeenth Century", ss. 126-127.

⁵⁵ Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 127.

⁵⁶ ed. A.Wolf, *The Oldest Biography of Spinoza*, ss. 44-46.

kendisinden kısa bir süre sonra herem cezasına çarptırılan arkadaşı) karşılaştığını söyleyen keşiş Tomas Solano y Robles⁵⁷ ile yine yakın zamanda Amsterdam’da bulunmuş olan Yüzbaşı Miguel Perez de Maltranilla’nın⁵⁸ Engizisyon mahkemesine sunduğu raporlara göre Spinoza, ruhun ölümsüz olmadığına, Yasa’nın doğru olmadığına ve Tanrı’nın yalnızca felsefi anlamda varlığının olduğuna inanmaktadır.⁵⁹ Bu söylenenler Spinoza için doğru kabul edilebilir çünkü kendisi de eserlerinde bu düşüncelere yer vermiştir. Örneğin *Korte Verhandeling Van God, De Mensch En Deszelvs Welstand (Tanrı, İnsan ve İnsanın Mutluluğu Üzerine Kısa İnceleme)* adlı eserinde Spinoza, ruhun ölümsüz olmadığı hakkındaki düşüncelerini oldukça kısa ve net bir biçimde ifade etmektedir.⁶⁰ Spinoza ayrıca *Tractatus Theologico-Politicus (Teolojik-Politik İnceleme)* adlı eserinin 8. bölümünde İbn Ezra’dan yaptığı alıntılar yorumlayarak Tevrat’ın Musa’ya ait olmadığını ortaya koymaktadır. Spinoza’nın bu görüş ile tanışmasının, herem cezasından yıllar önce, Yahudilik üzerine eğitim aldığı yıllarda gerçekleşmiş olması son derece muhtemeldir.

Amsterdam Yahudi cemaatinin önde gelen iki rabbisi Morteira ve Menasseh için bunlar hiçbir şekilde kabul edilemez fikirlerdir. Pek çok noktada ayrılışlar da ikisi de Moses Maimonides’in fikirlerini benimsemektedir. Maimonides 12. yüzyılda yazmış olduğu iman esaslarında Tanrı’nın sonsuz bir madde değil yaratıcı bir varlık olduğunu ve Yahudiler’in elinde bulunan kitabın bizzat Tanrı tarafından gönderildiğini açıkça belirtmiştir. Dolayısıyla Spinoza’nın bu söylemlerine hemen cephe almışlardır.⁶¹

⁵⁷ Ölüm tarihi bilinmemektedir.

⁵⁸ Ölüm tarihi bilinmemektedir.

⁵⁹ Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 134-136; Kasher, Asa-Biderman, Shlomo, “Why was Baruch de Spinoza Excommunicated?”, s. 103.

⁶⁰ ed. Morgan, *a.g.e.*, s. 95. Türkçe tercümesi için ; *Kısa İnceleme*, çev. Emine Ayhan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015.

⁶¹ Kasher, Asa; Biderman, Shlomo, “Why was Baruch de Spinoza Excommunicated?”, ss. 104-106.

Spinoza'nın cemaatten atılmasına sebep olan fikirlere nasıl ulaştığını net bir şekilde ortaya koymak mümkün değildir. Özellikle ruhun sonlu olduğu ve Tevrat'ın Musa tarafından yazılmadığı fikirleri ile çok küçük yaşta tanışmış olması muhtemeldir. Bu tanışıklığın mimarı ise anne tarafından uzak akrabası Uriel da Costa (ö.1640) isimli kişidir.⁶² Porto'da bir Yeni Hıristiyan (Cristianos Nuevos) olarak yaşayan Da Costa, ölüm sonrası hayata dair şüphelerini cevaplama konusunda Katolik öğretilerin yetersiz kaldığını görünce, yüzünü Yahudiliğe çevirmiş ve çevresindeki diğer Yeni Hıristiyanları da aynı şeye teşvik etmiştir. Portekiz'den ayrılıp Amsterdam'a göç eden Uriel da Costa, burada da umduğunu bulamamış ve kendi ifadesiyle büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Kutsal Kitap'ın anlattığı saf/hakiki din ile karşılaşmayı beklerken, karşısına çıkan şey Kutsal Kitap ile alakasız kurallar ve öğretilerle dolu, Rabbinik geleneğin çoktan ele geçirdiği bir din olmuştur. Kutsal Kitap'ın anlattığı saf dinin, gelenek ve tarihsel çarpıtmalar ile düzeltilemez derecede bozulduğunu gören Uriel da Costa, ne Hıristiyanlığın ne de Yahudiliğin sonsuz hakikate sahip olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ona göre Hıristiyanlık da Yahudilik de insanlar tarafından, insanların ihtiyaçlarını ve değişen şartları karşılamak adına ortaya konulmuş düşünce, fikir ve ahlaki öğretilerdir.⁶³

Amsterdam'da gördüklerinden dolayı hayal kırıklığına uğrayan Uriel da Costa, Hamburg'a taşınmıştır. Burada 1616 yılında *Propostar contra a Tradicao* (*Propositions against Tradition*) adlı eserini yazmış ve Sözlü Kanun'un (Talmud) geçerliliğine karşı çıkmıştır. Bu çıkış elbette cezasız kalmamış, Uriel da Costa, Venedik cemaati tarafından 14 Ağustos 1618 yılında herem ilan edilmiştir. Hamburg'da istenmeyen Da Costa bir süre sonra Amsterdam'a geri dönmüştür. Da Costa, Amsterdam'a gelmiş olsa bile gördüğü muamele değişmemiştir, çünkü kendisi

⁶² Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 66.

⁶³ Yovel, Yirmiyahu, *Spinoza and Other Heretics: the Marrano of Reason*, Princeton: Princeton University, 1989, c. 1, ss. 42-43 ; Popkin, Richard H.- Boer, Harm den, "Costa, Uriel da" *E.J.*, Second Edition, Volume 5, s. 234.

dini törenler, Talmud ve özellikle ruhun ölümsüzlüğü konularındaki fikirlerini aynı şekilde devam ettirmektedir. Bundan dolayı 15 Mayıs 1623 tarihinde Amsterdam cemaati tarafından da cemaatten kovulmuştur. Bunun üzerine 1624 yılında, fikirlerinde haklı olduğunu ispat etmek amacıyla *Exame das tradições farisaicas* (*Examination of the Pharisaic Traditions*) adlı kitabını yazmıştır. Fikirleri gün geçtikçe sertleşen Uriel da Costa, Kutsal Kitap'ın Musa tarafından yazılmadığını, Kutsal Kitap'ın doğa kanunlarıyla çeliştiğini, doğa kanunlarını yaratan Tanrı'nın, insanlara bu kitabı gönderip kendi kanunlarıyla çelişemeyeceğini söylemeye başlamıştır. Fikirleri değişmese de cemaatten atılmanın yaşatmış olduğu maddi zorluklar yüzünden cemaatten af dileyip fikirlerinden vazgeçtiğini beyan etmiştir. Ancak bu durum kısa sürmüş ve 1633 yılında tekrar herem cezasına çarptırılmıştır. 7 yıl boyunca yalnızlık ve sefalet dolu bir şekilde yaşadktan sonra yeniden cemaatten af dilemeye gitmiştir. Bu sefer karşılaştığı muamele onun için kaldırılabilir bir şey değildir. Uriel da Costa cemaatin affına başvurmasından kısa bir süre sonra 1640 yılında kendi kafasına sıktığı bir kurşunla intihar etmiştir.⁶⁴

Uriel da Costa intihar ettiğinde Spinoza henüz 8 yaşlarında bir çocuktur. Elbette o yaşlarda bir çocuğun zihninde Kutsal Kitap'ın yazarı, ruhun ölümsüzlüğü gibi tartışmalı konular bulunmamaktadır. Ancak Uriel da Costa, intiharından önce bile çocuklar için oldukça ilgi çekici biridir. Toplum tarafından yasaklı, sürgün edilmiş, şeytani olarak görülen ve yetişkinler tarafından sürekli uzak durulması tembihlenen, üstü kapalı olarak sürekli kendisinden konuşulan, istihzâların hedefinde bulunan ve gençlerin hayalgücü tarafından üretilen pek çok efsanenin başkahramanıdır.⁶⁵ Ayrıca Da Costa son yaptığı şey ile uzun süre Amsterdam Yahudi cemaatinin gündeminde kalırken, arkasında bıraktığı fikirler ile yıllar boyunca Yahudi cemaatinin tartışma konularını belirlemiştir. Her ne kadar Spinoza'nın

⁶⁴ Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 68-72.

⁶⁵ Yovel, Yirmiyahu, *Spinoza and Other Heretics: the Marrano of Reason*, s. 50.

fikirlerinin kaynağı Uriel da Costa'dır demek doğru değil ise de Spinoza'nın fikir dünyasının şekillenmesinde Uriel da Costa'nın etkisi olmamıştır denemez.

Spinoza'nın düşüncelerinin gelişiminde etkili olan bir diğer aşama ise Van den Enden'in okulunda aldığı eğitim ve bundan ziyade Collegiant arkadaşları ile yapmış olduğu toplantılardır. Bu toplantılara herkes katılabilmekte ve Kutsal Kitap hakkındaki görüşlerini açıkça ifade edebilmektedir. Farklı renklere ve seslere ev sahipliği yapan bu grubun içinde Mennonitler, Quakerlar⁶⁶, Reformist Hristiyanlar, Socinianlar⁶⁷ bulunmaktadır. Spinoza'nın yakın arkadaşı olduklarını aralarındaki mektuplaşmalardan bildiğimiz Simon Joosten De Vries (ö.1667), Pieter Balling (ö.1664), Jarig Jellesz (ö.1683), Jan Rieuwertsz (ö.1687) gibi isimler Collegiant toplantılarına katılan kişilerdir. Birbirinden farklı fikirlere sahip olsalar da Collegiantların ortak noktası ruhban sınıfının otoritesine ve kurumsallaşmış dinin ibadet ve fiiller üzerindeki kısıtlanmalarına karşı olmalarıdır.⁶⁸

Spinoza'yı etkilediği düşünülen bir diğer isim de Dr. Juan de Prado'dur (ö. 1670). İspanya'dan kaçarak 1655 yılında Amsterdam'a gelen Prado, Spinoza ile bu dönemde tanışmıştır. Dünyanın ezeli ve ebedi olduğunu, ahiret hayatının, ödül ya da cezalandırmanın olmadığı ve bütün dinlerin eşit olduğu gibi fikirlere sahip olan Prado, aynı zamanda akli da her şeyin üstüne koymaktadır.⁶⁹ Spinoza ile Prado

⁶⁶ Friends, Friends Church ya da Religious Society of Friends isimleriyle de anılan Quakerlar, küçük bir Protestan mezhebidir. 17. yüzyılda George Fox önderliğinde kurulmuştur. Papalık kurumu ve uygulamalarına karşıtlıkları ile bilinmektedirler. Ayrıca Hristiyan pasifizmini savunmaktadırlar. Cadbury, H. J., "Friends, Religious Society of", *N.C.E.*, Second Edition, Volume 6, s. 3.

⁶⁷ Socianizm, teslis karşıtı bir Protestan mezheptir. 16-17. Yüzyıllarda aşamalı olarak kurulduğu düşünülmektedir. Mezhebin kurucusu olarak Faustus Socinus/Sozzini (ö.1604) kabul edilmektedir. Socinianlar tesisle birlikte ilk günah doktrinini ve İsa'nın ilahlığını da reddetmektedirler. Williams, G. H., "Socianism", *N.C.E.*, Second Edition, Volume 13, s. 290.

⁶⁸ Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 139-141.

⁶⁹ Yovel, Yirmiyahu, *Spinoza and Other Heretics: the Marrano of Reason*, s. 72.

arasındaki ilişki hoca-öğrenci ilişkisinden ziyade fikirlerini birbiri ile paylaşan iki arkadaşın ilişkisidir.⁷⁰

Spinoza'ya verilen herem cezasında kendi fikirlerinin ve söylemlerinin rolü elbette tartışılmaz. Bununla beraber Amsterdam Yahudi cemaatinin de içinde bulunduğu durum, Spinoza'nın cezasında önemli bir konuma sahiptir. Marranolar, yalnızca hayat tarzı değil inanç konusunda da Hıristiyan kültüründen oldukça fazla etkilenmişlerdir. Marrano kökenli bir cemaat olan Amsterdam Yahudi cemaatinin liderleri de kendi kültürlerine ve Yahudi dininin gerçek inançlarına dönmeyi kendilerine vazife bilmişlerdir. Bunu gerçekleştirmek için de toplumda sağlam bir birlik tesis edilmesi ve bunun korunması gereklidir. Bundan dolayı Spinoza'nın yaptığı gibi özgür düşünce adına geleneğe yapılan eleştiriler hiçbir şekilde tolere edilmemiştir. Çünkü farklı düşüncelerin ortaya çıkması toplum içinde ayrılıklara ve huzursuzluklara yol açacaktır. Şunu da unutmamak gerekir ki Amsterdam Yahudi cemaati hala Engizisyon'un gölgesi altında yaşamaktadır. Amsterdam'da akrabaları ve tanıdıkları olan Abraham Nunez Bernal 1655 Mayıs'ında Cordoba'da yakılmıştır. Mart 1655'te ise Yitzhak da Alameida Bernal Galiçya'da yakılmıştır. Bu haberlerle sarsılan cemaatin, neden Spinoza'yı kendilerinden uzaklaştırmak istediklerini anlamak çok da zor değildir.⁷¹

Ayrıca Yahudiler, ev sahiplerinin iyi niyetine muhtaç olduklarının farkındadırlar. Her ne kadar özgür bir şekilde ticaret yapıp, dini inançlarını yaşasalar da Hollanda o dönemde savaşlarla meşguldür ve Yahudiler ev sahiplerinin sınırlarını zorlamaktan çekinmektedir. Spinoza'nın söyledikleri hiç şüphesiz Hıristiyanlığı da etkileyen şeylerdir. Ruhun sonlu oluşu ve Tanrı'nın yalnızca felsefi anlamda var olması hiçbir Hıristiyan tarafından kabul edilemez. Dolayısıyla Spinoza'yı herem

⁷⁰ Yovel, *a.g.e.*, s. 68.

⁷¹ Yovel, *a.g.e.*, ss. 12-13.

cezasına çarptırmak bir anlamda Yahudi cemaati içinde hiçbir kafire yer olmadığına göstergesi olacaktır.⁷²

Nihayetinde Spinoza, 6 Av 5416 (İbrani Takvimi) / 27 Temmuz 1656 tarihinde Houtgracht'taki sinagogun kapısına asılan şu ifadelerle herem cezasına çarptırılıp cemaatten kovulmuştur:

Uzun zamandır şeytani görüş ve faaliyetleri bilinen Baruch de Spinoza'nın, bu şer yolundan dönmesi için parnassim, çeşitli yollar deneyerek onu ikna etmeye çalıştılar. Onu bu lanetli yoldan döndüremedikleri gibi aksine, her gün artan ve onun bu sapıklığının düşünce ve eylemlerine yansıyan örneklerini ihbar eden, şahitliğine güvenilir ve bu şahitliği onun doğumuna kadar uzanan tanıklarca gelen ihbarların doğruluğu teyid edilmiştir. Bunlar araştırılıp yüce hahamların dikkatine sunulmuştur. Onların kararı ve onayıyla, bu adı geçen Espinoza, cemaatten çıkarılmalı ve İsrail halkı arasından sürgün edilmelidir. Meleklerin gösterdiği yol ve azizlerin emriyle, Baruch de Spinoza'yı cemaatten çıkarıyor, dışlıyor ve lanetliyoruz. Tanrı'nın inayeti ve bütün cemaatin kararıyla, kutsal emirlerdeki 613 kaidede yazıldığı gibi, onu Yeşu'nun Eriha'yı men ettiği gibi cemaatten dışlıyor, Yasa Kitabında yazdığı gibi, Elyasa'nın lanetlediği gibi lanetliyoruz. Onu gündüz ve gecede, onu uyuduğunda ve uyandığında, onu sokağa çıktığında ve evine döndüğünde lanetliyoruz. Tanrı onu kendisinden esirgemesin, ancak Tanrı'nın öfkesi ve kıskançlığı da onun üstüne olsun. Tanrı'nın laneti onu süründürsün, bu kitapta yazılan tüm lanetler onun üstüne olsun ve onun ismi Tanrı'nın Cenneti'nde yer bulamasın. Kutsal Kitap'ta anılan tüm lanetlerle, Tanrı onu tüm İsrailoğullarından uzak tutsun, lakin siz, bugün hepiniz hayatta olduğunuz için Tanrı'nıza daha sıkı sarılın. Kimse onunla konuşmayacak, ona herhangi bir kolaylık sağlamayacak, aynı çatı altında ya da yakınında bulunmayacak ve dahası onun tarafından yazılan ya da hazırlanan hiçbir eseri okumayacaktır.⁷³

⁷² Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 149-151.

⁷³ Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, ss. 182-183 ; Kasher, Asa; Biderman, Shlomo, "Why was Baruch de Spinoza Excommunicated?", ss. 98-99.

Herem metninde de görüldüğü gibi cemaatin önde gelenleri Spinoza'yı yolundan döndürme teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Lucas'ın verdiği bilgiye göre haham Morteira, söylentileri duyar duymaz sinagoga koşmuş ve öğrencisinin derhal tövbe etmesi için onu yüksek bir ses tonuyla azarlamıştır. Ancak Spinoza hahama, tehdit edildiği şeyin ciddiyetinin farkında olduğunu, hahamın kendisine İbranice öğretme zahmetine karşılık kendisinin de hahama nasıl aforoz edileceğini öğretmek istediğini söylemesi üzerine Morteira deliye dönmüştür.⁷⁴ Yine Lucas, Spinoza'nın bu cezaya verdiği tepkiyi şu ifadelerle dile getirir: “Böylesi daha iyi; bir skandalдан korkmasam benim de çoktan yapacağım bir şeyi yaptılar bana. Madem bunu istiyorlar, bana açılan bu yola seve seve girerim, tesellim ise, benim ayrılığımın ilk İbraniler'in Mısır'dan çıkışına kıyasla daha masum olduğudur. Benim hayatım onlarınki gibi güvence altına alınmamasına rağmen, ben kimseden bir şey çalmıyorum, ve bana her türlü haksızlık yapılmış olsa da, övünebilirim ki insanların bana serzenişte bulunacağı hiçbir şeyleri yoktur.⁷⁵ O günden sonra Spinoza, adı her ne kadar “kutsanmış” olsa da yüzyıllar boyunca hatta belki bugün bile insanlar tarafından lanetli olarak anılmaktadır.

C. Herem Cezası Sonrası (1656-1677)

1656-1661 yılları arasındaki zaman dilimi Spinoza'nın hayatının “karanlık dönemi” olarak bilinmektedir, çünkü bu döneme dair kayıt altına alınmış çok fazla belge bulunmamaktadır. Yine de bazı tanıklıklardan yola çıkarak Spinoza'nın bu süre zarfında Amsterdam'da kaldığı düşünülmektedir. Danimarkalı fizikçi, dilbilimci ve seyyah Olaus (Ole) Borch'un (ö.1690) günlüğünde, 1661 yılının Mayıs ayında, Amsterdam'da pek çoğu Kartezyen olan ateistlerin yaşadığını ve bunlardan birinin

⁷⁴ ed. A.Wolf, *The Oldest Biography of Spinoza*, s. 50.

⁷⁵ ed. A.Wolf, *a.g.e.*, s. 51.

de küstah bir Yahudi olduğunu öğrenmekteyiz. Şüphesiz bu küstah Yahudi, keşiş Tomas ve Yüzbaşı Matranilla'nın 1659 yıllarında vermiş oldukları raporlarda Amsterdam'da yaşadığı bildirilen, uzun siyah saçlara, siyah gözlere, ince ve düzgün bir vücut yapısına ve güzel bir yüze sahip olan Baruch Spinoza'dan başkası değildir.⁷⁶

Aydınlanma felsefesi tarihi ve Spinoza üzerine önemli çalışmaları bulunan Richard. H. Popkin (ö. 2005), Spinoza'nın bu yıllarda Quakerlar ile yakın temas halinde olduğunu, hatta birlikte çalışmalar yaptıklarını öne sürmektedir. Popkin'e göre Spinoza, William Ames (ö. 1633) ve Samuel Fisher (ö. 1665) ile yaptığı çalışmalar sonucu onlardan etkilenmiştir. Özellikle Spinoza'nın, Kutsal Kitap'ın yazarı ve redaksiyonu hakkındaki görüşleri Samuel Fisher ve diğer Quakerlar ile yaptıkları görüşmelerin bir ürünüdür. Fisher, elimizdeki Kutsal Kitap'ın, ilahi vahyin "kopyasının kopyasının kopyasının kopyası" olduğunu söylemekte ve bundan dolayı Tanrı'nın ilahi sözü ile elimizde bulunan ve din adamları tarafından kutsallaştırılmaya çalışılan metnin birbirinden ayrılması gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca Fisher, Pentateuch'un (Tora) yazarının Musa olmadığını söylemekte ve "içsel ışık"ın Tanrı'nın muradını anlama hususunda Kutsal Kitap'tan daha doğru bir rehber olduğunu iddia etmektedir.⁷⁷

Herem cezasının ardından Spinoza'nın yaptığı ilk şeylerden biri isminin Latince muadili olan Benedictus'u kullanmaya başlamasıdır.⁷⁸ İsmi'nin Latince halini kullanmasının sebebi, tüm eğitim ve söylevlerin Latince yapıldığı Leiden Üniversitesi'nde katılmış olduğu dersler olabilir. Spinoza'nın Leiden Üniversitesinde herhangi bir resmi kaydı yoktur ancak bazı derslere kayıt yaptırmadan girmiş olması mümkündür. Ayrıca keşiş Tomas, Engizisyon'a verdiği raporda Spinoza'nın

⁷⁶ Klever, "Spinoza's Life and Works", ss. 22-23.

⁷⁷ Popkin, Richard H., "Spinoza's Relations with the Quakers in Amsterdam", *Quaker History*, Vol. 73, No. 1, Spring 1984, ss. 14-28.

⁷⁸ Allison,, *Benedict de Spinoza: an Introduction*, s. 8.

Leiden’de çalıştığını ve iyi bir felsefeci olduğunu söylemiştir. Spinoza’nın burada katıldığı dersler Descartes’ın Kartezyen felsefesi üzerine olmuştur. Öyle ki, Spinoza yaptığı çalışmalar sonucunda kısa zaman içinde Kartezyen felsefede uzman biri olarak görülmeye başlanmıştır.⁷⁹

Bir filozofun bilmesi gerektiği kadar doğa bilimlerine hakimiyet sağlayan Spinoza, artık şehrin kalabalığından kendini kurtarmayı düşünmektedir. Çünkü hakikat arayışında tek başına kalmanın kendisine yardımcı olacağından hiç şüphesi yoktur. Bundan dolayı kendisini tamamen felsefeye adayabileceği sakin bir kasaba olan Rijnsburg’a taşınmıştır.⁸⁰ Lucas’ın bu anlattıklarını, Henry Oldenburg’un Spinoza’ya yazmış olduğu 26 Ağustos 1661 tarihli mektuptan da teyit etmekteyiz.⁸¹ Mayıs 1661 yılında Spinoza’nın Amsterdam’da bulunduğunu söyleyen Olaus (Ole) Borch, 10 Eylül’de yazmış olduğu günlükte Spinoza ile ilgili şunları söylemektedir:

İnsanlar, burada, Rijnsburg Kasabası’nda bir zamanlar Yahudi iken Hıristiyan olan, şimdi ise neredeyse ateist olan birinin yaşadığını söylüyorlar. Eski Ahit hiçbir şekilde umurunda değil. Ona göre Yeni Ahit, Kur’an ve Ezop Masalları aynı değerdedir. Ama bunun dışında insanlara oldukça samimi davranıyor, kimseye hiçbir zararı dokunmadan yaşıyor ve kendini teleskop ve mikroskop yapımıyla meşgul ediyor.⁸²

Spinoza, 1661 yılının yaz aylarında Leiden’in yaklaşık 10 km kuzeybatısında kalan Rijnsburg’a taşınmıştır. Bu teklif muhtemelen Collegiant arkadaşları tarafından gelmiştir, çünkü bu kasaba Collegiantların merkezi konumundadır.⁸³ Spinoza’nın bu kasabayı tercih etmesinin sebeplerinden bir diğeri de felsefe çalışmalarına devam

⁷⁹ Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 163-167.

⁸⁰ ed. A.Wolf, *a.g.e.*, s. 56.

⁸¹ Spinoza, *Mektuplar*, 1. Mektup, s. 59.

⁸² Klever, “Spinoza’s Life and Works”, s. 24.

⁸³ Allison, *a.g.e.*, s. 9.

etmek adına kendisine ideal ortamı sunmasıdır. Kasaba, Spinoza'ya hem sakin bir ortam sunmakta hem de Leiden Üniversitesi'ne yakın bir konumda bulunmaktadır.⁸⁴

Ailesi ve aile şirketi ile tüm bağları kopan Spinoza, geçimini sağlamak için mercek perdahlamaya, mikroskop ve teleskop yapmaya başlamıştır. Bu konuda oldukça yetenekli olan Spinoza, ünlü matematikçi ve fizikçi Christiaan Huygens ve Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz (ö. 1716) tarafından övülmüştür.⁸⁵ Ne yazık ki, yapmış olduğu işin sağlıksız doğası, akciğerlerinden halihazırda muzdarip olan Spinoza'nın durumunu kötü etkilemiş ve erken yaşta ölümüne sebep olmuştur.⁸⁶ Spinoza yaptığı bu işten cüz'i miktarda para kazanıyor olsa da onun bu işi yapmasındaki asıl sebep optik ve optikle ilgili konulara duymuş olduğu bilimsel meraktır.⁸⁷ Spinoza'nın bu bilimsel merakı dostlarına yazmış olduğu bazı mektuplarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin Mayıs 1665'te Henry Oldenburg'a yazmış olduğu mektupta Christiaan Huygens ile konuşmasını şu şekilde dile getirir:

Bay Huygens bana bu mikroskoplar ve İtalya'da yapılan bazı teleskoplar hakkında muhteşem şeyler anlattı. Dediğine göre, bu teleskopla uyduların araya girmesiyle Jüpiter'de oluşan tutulmaların yanı sıra, Satürn'ün etrafında da halkaya benzeyen bir çeşit gölge de gözlemlenmiş. Bu gelişmelerden haberdar olunca, Satürn'ün bitişiğindeki gezegenlerin hareket etmemesinin nedeninin Satürn'ün kendi eksenini etrafında dönmemesi olabileceğini söyleyen Descartes'ın ihtiyatsızlığı karşısında dudağım uçukladı, (nitekim o Satürn'ün çıkıntılarının, ona temas ettiğini hiç görmediğinden, gezegen olduğunu düşünüyordu). Oysa bu varsayım onun kendi ilkeleriyle de bağdaşmamaktadır ve böyle bir önyargıya kapılmış olmasaydı, bu çıkıntıların nedenini kendi ilkelerinden hareketle açıklaması işten bile değildi.⁸⁸

⁸⁴ Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 181.

⁸⁵ Klever, *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁶ Allison, *a.g.e.*, s. 8.

⁸⁷ Nadler, *a.g.e.*, s. 183.

⁸⁸ Spinoza, *Mektuplar*, 26. Mektup, ss. 177-178.

Spinoza'nın optik bilimine hakimiyetini ortaya koyan bir diğerk mektubu da 1666 Haziran ayında Johannes Hudde'a (ö. 1704) göndermiş olduğu mektuptur. Bu mektupta Spinoza dışbükey-içbükey camlar ile dışbükey-düz camlar arasında bir karşılaştırma yapmış ve yapmış olduğu hesaplamalarla dışbükey-düz camların daha yararlı olacağını kanıtlamaya çalışmıştır.⁸⁹ Leibniz'in 5 Ekim 1671'de Spinoza'ya gönderdiği mektuptaki şu ifadeler, Spinoza'nın optik bilimi konusunda döneminin önde gelen isimlerinden biri olduğunu kanıtlamaktadır:

Seçkin ve müşerref beyefendi,
Ünü yurtdışına yayılmış olan diğerk başarılarınızın yanında, sizi optikteki olağanüstü yeteneğinizle tanıyorum. Ekteki makaleyi bu yüzden cesaret edip size gönderdim, zira bu alanda daha iyi bir eleştirmen bulmam olası değil.⁹⁰

Amsterdam'dan ayrılıp Rijnsburg'a taşınması, Spinoza için oldukça faydalı olmuştur. Spinoza bu kasabada ilk felsefi eserlerini oluşturmaya başlamıştır. Bu eserlerden biri de *Tanrı, İnsan ve İnsanın Mutluluğu Üzerine Kısa İnceleme* adlı çalışmadır. Bu çalışma 19. yüzyılda keşfedilinceye kadar insanların dikkatlerinden kaçmıştır. Spinoza bu çalışmayı yayımlamak istese de yazdığı şeylerin ne kadar radikal ve yeni olduğunu kendisi de farkındadır. Bundan dolayı çalışmasını yalnızca arkadaş çevresi için hazırlamıştır.⁹¹ Spinoza'nın eserini sonlandırırken arkadaşlarına yazmış olduğu ifadeler, duruma dair farkındalığını açıkça göstermektedir:

Bütün bunları sonlandırırken, geriye sadece, bu metni yazdığım arkadaşlarıma şunu söylemek kalıyor: Bu yenilikler sizi hayrete düşürmesin, sizin de çok iyi bildiğiniz gibi bir şeyin çoğunluk tarafından kabul edilmemesi, o şeyin doğru olmadığını göstermez. Farkında olduğunuz gibi, içinde yaşadığımız çağın karakteri nedeniyle, sizden bunları başkaları ile konuşurken çok dikkatli olmanızı rica ediyorum. Bütün

⁸⁹ Spinoza, *a.g.e.*, 36. Mektup, s. 210.

⁹⁰ Spinoza, *a.g.e.*, 45. Mektup, s. 261.

⁹¹ Allison,, *Benedict de Spinoza: an Introduction*, s. 10.

bunların yalnızca sizde kalmasını söylemiyorum, ama eğer sizden başka biriyle konuşacaksanız, karşınızdaki kişinin mutluluğundan başka bir şey hedeflemeyin ve elinizden geldiğince boş yere çaba harcamadığınıza emin olun.⁹²

Bu sözlerin ardından Spinoza, arkadaşlarından son bir ricada bulunur ve yazılanları okurken anlamakta güçlük çektikleri şeyleri bir çırpıda reddetmemelerini, üzerine tekrar tekrar düşünmelerini rica eder. Eğer böyle yaparlarsa ağacın meyvelerinin lezzetine ulaşacaklarından emin olduğunu ifade eder. Anlaşıldığı kadarıyla Spinoza da yazdığı eserin demir leblebi olduğunun farkındadır. Bundan dolayı da arkadaşlarını pek çok noktada uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Bu uyarıların sebebini de Spinoza'nın Oldenburg'a yazmış olduğu mektupta açıkça görmekteyiz:

Sorduğunuz yeni soruya, yani şeylerin nasıl var olmaya başladığı ve ilk nedene nasıl bir bağla bağlı oldukları sorusuna gelince, bu konuda ve anlama yetisinin düzeltilmesi konusunda bütün, kısa bir eser kaleme aldım, şu sıra bu eseri kopya edip düzeltmekle uğraşıyorum. Ama zaman zaman kitaba ara veriyorum, çünkü henüz yayımlanması konusunda kesin bir karara varmış değilim. Haliyle günümüz teologlarının kitaptan rahatsız olup, her zamanki huysuzluklarıyla bana saldırılarından çekiniyorum, ben ki ağız dalaşından tiksiniyorum. Bu konuda önerilerinizi bekliyorum.⁹³

Amsterdam'da olduğu gibi burada da Spinoza'nın çevresinde, çeşitli konularda onun fikirlerini almak veya tartışmak isteyen bir grup oluşmuştur. Başta Amsterdam'daki arkadaşları olmak üzere pek çok kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Bu ziyaretçilerden biri de Leiden Üniversitesi'nde teoloji eğitimi gören Johannes Casarius'tur (ö. 1677). Spinoza'dan Kartezyen felsefe üzerine dersler alan Casarius, bir süre Spinoza ile aynı evde kalma şansını da yakalamıştır. Spinoza, verdiği derslerde Descartes'ın Felsefenin İlkeleri adlı eserinin ikinci ve üçüncü

⁹² ed. Morgan, *a.g.e.*, s. 102.

⁹³ Spinoza, *Mektuplar*, 6. Mektup, s. 82.

bölümleri üzerine yoğunlaşmıştır.⁹⁴ Yaptığı çalışmayı öğrencisine dikte ettiren ve Amsterdam'a gerçekleştirdiği bir ziyarette bu çalışmayı arkadaşlarına gösteren Spinoza, arkadaşlarının olumlu tepkileriyle karşılaşmıştır. Arkadaşları kendisinden aynı çalışmayı Felsefenin İlkeleri'nin ilk bölümü üzerine de yapması ve ardından bütün çalışmayı yayımlatması konusunda ısrarcı olmuştur. Spinoza bu isteği, yakın arkadaşlarından birinin çalışmanın editörlüğünü yapması ve çalışmaya, yazarın Kartezyen felsefenin tamamına katılmadığını hatta bazı görüşlerin, kendi görüşleriyle taban tabana zıt olduğunu açıklayan bir önsöz yazması şartıyla kabul etmiştir.⁹⁵ Lodewijk Meyer (ö. 1681) bu teklifi seve seve kabul etmiş⁹⁶ ve çalışma 1663 yılında Spinoza'nın bir diğer arkadaşı Jan Rieuwerts tarafından Renati Des Cartes Principiorum Philosophiae Cogitata Metaphysica (Descartes Felsefesinin İlkeleri ve *Metafizik Düşünceler*) başlığı ile basılmıştır. Bu eser Spinoza hayattayken kendi ismiyle basılan tek eserdir.⁹⁷

Spinoza bu yıllarda, başyapıtı olarak görülen *Etika* üzerine de çalışmalar yapmaya başlamıştır. Amsterdam'daki arkadaşlarından Simon de Vries ile yaptıkları yazışmaların ana konusu, Spinoza'nın *Etika*'nın başlangıcında Tanrı hakkında yapmış olduğu tanımlar ve önermelerdir.⁹⁸ Amsterdam'da toplanan grup artık Kartezyen olmaktan çıkıp Spinozacı bir grup haline dönüşmeye başlamıştır. Toplantıların yapısı çok farklı olmasa da artık konuşulan metinler Kutsal Kitap değil, Spinoza'nın yazmış olduğu metinlerdir.⁹⁹

⁹⁴ Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 196-197.

⁹⁵ Spinoza, *a.g.e.*, 13. Mektup, s. 109.

⁹⁶ Spinoza, *a.g.e.*, 15. Mektup, s. 119.

⁹⁷ Allison, *a.g.e.*, s. 12.

⁹⁸ Spinoza, *Mektuplar*, 8-9-10. Mektup, ss. 86-95.

⁹⁹ Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 202.

Spinoza'nın 26 Temmuz 1663 tarihinde Lodewijk Meyer'e yazmış olduğu mektuptan anlaşıldığı üzere Spinoza, Rijnsburg'dan ayrılıp Voorburg'a taşınmıştır.¹⁰⁰ Voorburg'a taşınmasının sebebi, büyük ihtimalle Rijnsburg'a taşınmasıyla aynı sebep, yani sessizlik ve huzur arayışıdır. Sürekli olarak Leiden'den kendisiyle görüşmeye gelen ziyaretçiler, bu taşınmanın sebebi olmuşlardır.¹⁰¹ Lucas'a göre Spinoza'nın Voorburg'u seçme sebebi, o bölgenin daha sakin bir yer olduğuna olan inancıdır.¹⁰²

Lahey'e 3-3,5 km uzaklıktaki Voorburg, Spinoza'ya aradığı sükuneti sağlamıştır. Ayrıca Lahey gibi büyük bir şehrin yakınında bulunması, Spinoza'ya taciz korkusu yaşamadan, himayeleri altında felsefe çalışmalarını sürdürebileceği önemli devlet adamlarıyla da yakınlık kurmasını sağlamıştır. Bu isimlerden en önemlisi dini özgürlükleri ve hoşgörüyü savunması ile tanınan John De Witt'tir (ö. 1672). Cumhuriyeti ve hoşgörü ortamını savunmasına rağmen De Witt, hiçbir zaman büyük destek görmemiştir. Halkın büyük kısmı monarşiyi ve Orange Hanedanı'nı¹⁰³ desteklemektedir. Ayrıca De Witt, dini hoşgörüyü savunmasından dolayı Reformist din adamlarının da düşmanlığını kazanmıştır.¹⁰⁴

1663 yılının yaz aylarında veba salgını Kuzey Avrupa'yı sarmıştır. Spinoza bu dönemde yakın arkadaşı Simon De Vries'in ısrarı ile De Vries ailesinin bağlantılarını kullanarak 1664 yılının başında şehirden ayrılmış ve bir çiftlik evine gitmiştir.¹⁰⁵ Spinoza, vebadan etkilenmemiştir ancak mektuplarda gördüğümüz

¹⁰⁰ Spinoza, *a.g.e.*, *Mektup 12A*, s. 108.

¹⁰¹ Allison, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁰² ed. A.Wolf, *The Oldest Biography of Spinoza*, s. 58.

¹⁰³ Orange-Nassau Hanedanlığı. Bu hanedanlık, Nassau kontu William'ın, kuzeni René de Chalon'dan Orange Prenslığı'ni miras olarak aldığı 1544 yılında kurulmuştur. Orange-Nassau Hanedanı ve Hollanda Krallığı arasındaki bağlar Orange'lı William'ın genel vali (stadtholder) olmasına dayanmaktadır. "Ülkenin Babası" ve "Sessiz William" olarak tanınan I. William, 1559 ve 1584 arasında valilik yapmıştır.

¹⁰⁴ Allison, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁰⁵ Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 213-214.

kadarıyla sağlığı pek iyiye gitmemektedir. 1665 yılının Haziran ayında Voorburg'tan yazmış olduğu mektupta, gün aşırı birkaç kez aşırı hummaya tutulduğunu, bir keresinde damarını atırmasına rağmen ateşinin düşmediğini ancak sıkı bir perhizle bu durumdan kurtulup rahatladığını dile getirmekte ve arkadaşı Johannes Bouwmeester'den (. 1680) akciğer hastalıklarına iyi geldiği düşünülen kırmızı gl reelinden istemektedir.¹⁰⁶

Başta hastalık ve veba salgını olmak üzere çevresinde pek çok dikkat dağıtıcı etken bulunmasına rağmen Spinoza, Voorburg'a geliş amacını gerçekleştirmiş ve felsefe çalışmalarına devam etmiştir. Bu çalışmanın neticesi olarak hemen yukarıda zikredilen mektuptan öğrendiğimize göre Spinoza, daha sonra *Etika* olarak adlandırılacak olan eserinin neredeyse tamamını hazırlamıştır. Eserin tamamını yazmadan kimseyle paylaşmak istemediğini ancak yazacak çok Şey olduğunu ve arkadaşlarını daha fazla bekletmek istemediğini söyleyen Spinoza, eserin 80. Önerme'ye kadar olan kısmını göndereceğini belirtmiştir.¹⁰⁷ Ne var ki Spinoza, tamamlanmaya oldukça yakın olduğu bu çalışmayı uzunca bir süre rafa kaldırmak zorunda kalmıştır.

1665 yılına gelindiğinde Spinoza artık insanlar tarafından tanınan ve fikirleri bilinen bir figür haline gelmiştir. Elbette Spinoza'yı seven ve fikirlerini takip eden insanlar olduğu gibi sevmeyen insanlar da vardır. Hatta halkın tutucu kesimi, fikirlerinden dolayı Spinoza'yı ateizm ile suçlamaktadır. 1665 yılının Eylül ayında Oldenburg, Spinoza'ya yazdığı mektupta Şunları söyler:

¹⁰⁶ Spinoza, *Mektuplar*, 28. *Mektup*, s. 182.

¹⁰⁷ Spinoza, *a.g.e.*, 28. *Mektup*, s. 182.

Melekler, peygamberlik ve mucizeler konusundaki düşüncelerinizi beyan ettiğinizi görünce, tabiri caizse, felsefeden çok teoloji yaptığınızı düşündüm. Ama muhtemelen bunu felsefi bir tarzda yapıyorsunuzdur.¹⁰⁸

Oldenburg'un düşüncesi doğrudur. Spinoza bir süreliğine de olsa felsefe üzerine çalışmayı bırakıp Kutsal Kitap üzerine çalışmaya başlamıştır. Ekim 1665'te yazmış olduğu mektupta bu durumun sebebini de açıkça ifade etmektedir:

Şimdilerde Kutsal Kitap'la ilgili düşüncelerimi içeren bir inceleme üzerinde çalışıyorum. Beni bu eseri yazmaya iten nedenler şunlardır:

1. Teologların önyargıları. Çünkü biliyorum ki, insanları zihinlerini felsefeye vermekten alıkoyan başlıca engeller bu önyargılardır. Ben de bu önyargıları ifşa ederek, basiretli kişilerin zihinlerini bunlardan temizlemeye çalışıyorum.
2. Beni ateizmle suçlamayı bırakmayan sıradan insanların benim hakkımdaki görüşleri. Bu ithamı da elimden geldiğince bertaraf etmek zorundayım.
3. Felsefe yapma ve hissettiklerimizi ifade etme özgürlüğü. İşte her yönden savunmak istediğim şey bu, çünkü burada ölçsüzce uygulanan otorite ve vaizlerin haşinliği bunu bir şekilde bastırıyor.¹⁰⁹

Spinoza'nın Oldenburg'a yazmış olduğu nedenlerden üçüncüsü siyasi bir arka plana sahiptir. Cumhuriyet o dönemde kriz içindedir, çünkü savaşlar halen devam etmektedir. Reformist din adamları katı bir şekilde herkesin Kalvinizm'i kabul etmesi gerektiğini savunmakta ve De Wit'in partisine karşı çıkmaktadır. Din adamları, dini özgürlüğü savunan De Witt'e karşı, ülkenin içinde bulunduğu askeri durumu bir fırsat olarak kullanıp halkın desteğini Orange Hanedanı'nın prensine yönlendirmeye çalışmaktadır. Buna göre; Tanrı, yöneticilerin dinsizliklerinden dolayı ilahi yargısı ile ülkeyi savaşlarla cezalandırmaktadır. Dolayısıyla gücün ve yetkinin Orange

¹⁰⁸ Spinoza, *a.g.e.*, 29. Mektup, s. 185.

¹⁰⁹ Spinoza, *Mektuplar*, 30. Mektup, s. 189.

Hanedanı'na devredilmesi sadece askeri anlamda değil manevi anlamda da bir gerekliliktir. De Witt ve destekçileri tehlikenin farkındadır. De Witt'in destekçilerinden biri olan Spinoza da cumhuriyet rejiminin ve dini özgürlüğün savunulması adına bir şeyler yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bundan dolayı kaleme aldığı *Tractatus Theologico-Politicus*'ta din adamlarının kendilerine otorite devşirdikleri Kutsal Kitap'ı ele almış ve Kutsal Kitap'ın iktidar devşirilecek bir kitap olmadığını göstererek din ve düşünce özgürlüğünü savunmuştur.¹¹⁰ Spinoza, ancak bu özgürlük ortamı sağlandığı takdirde gerçek dinin ve devlet içindeki barış ortamının tesis edileceğini düşünmektedir.¹¹¹

Spinoza'nın, John De Witt ile birebir olarak görüşüp görüşmediği bilinmemektedir. Politik konularda aynı görüşe sahip olmasalar da Spinoza, De Witt'in hoşgörülü ve özgürlükçü devlet anlayışını desteklemektedir. Ayrıca bu iki isim, Hollanda Protestan Kilisesi tarafından nefret edilmekte ve karalanmaktadır. Bu bakımdan da bir kader ortaklığı söz konusudur. Her ikisinin de cumhuriyetçi oluşu ve matematik konularına ilgi duyması, düşmanlarının gözünde Spinoza ve De Witt'i politik müttefik, hatta yakın arkadaş görmek için yeterli bir sebeptir. Öyle ki, 1670 yılında *Tractatus Theologico-Politicus*'un yayına hazırlanması ve basılmasında De Witt'in desteği olduğu düşünülmüştür.¹¹²

26 Eylül 1667'de Spinoza, yakın arkadaşı Simon de Vries'i kaybetmiştir. Colerus'un aktardığına göre De Vries, Spinoza'ya rahat geçinebilmesi için aylık bağlamayı önermiş ancak Spinoza bu teklifi kibarca geri çevirmiştir. Hayatı boyunca evlenmemiş olan De Vries, Spinoza'yı tek mirasçısı yapma kararı almış ancak bu

¹¹⁰ Allison, *a.g.e.*, s. 16.

¹¹¹ Walther, Manfred, çev. Birden Güngören, Reyda Ergün, "Kutsal Kitap'ın Otoritesi ve Devlet Mantığı", ed., Cemal Bali Akal, *Spinoza Günleri: Teolojik-Politik İnceleme Etrafında*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 58.

¹¹² Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 258.

teklif de Spinoza tarafından reddedilmiştir. Yine de bildiğini yapan De Vries Spinoza'ya 500 gulden olmak üzere yıllık ödenek bırakmıştır. Ancak Spinoza, gereksinimlerini düşünerek bu rakamı da yüksek bulmuş ve 300 guldene düşürmüştür.¹¹³ Lucas da Colerus'un söylediklerine paralel şeyler söylemektedir. Lucas'ın anlattıklarını tek cümle özetlemek gerekirse; Spinoza için dünya malı hiçbir şey ifade etmemektedir.¹¹⁴

Simon de Vries'ten sonra 15 Ekim 1669'da, arkadaşı Adriaan Koerbagh'ın hapiste ölümü, Spinoza'yı oldukça etkilemiştir. Adriaan Koerbagh, 1666 yılında kardeşi ile birlikte Amsterdam Kilise Kurulu tarafından takibe alınıp sorguya çekilmiş ancak herhangi bir ceza verilmemiştir. Adriaan, 1668 yılında, Flemenkçe'ye girmiş olan yabancı sözcükleri tespit etme bahanesi ile kendi teolojik ve felsefi görüşlerini kaleme aldığı bir eser yazmıştır. Eserde, Evharistiya'dan Kutsal Kitap'a, Kutsal Kitap'ın yazarından İsa'nın tanrılığı meselesine kadar, Hıristiyan inancının temellerini oluşturan öğretilerin akıldışı olduğunu söyleyerek bu öğretilerle alay edilmektedir. Hıristiyanlara göre yazılanlar elbette kabul edilebilir şeyler değildir. Adriaan'ın kardeşi Jan 10 Mayıs'ta, kendisi de 18 Temmuz'da tutuklanmış ve Protestan Kilise Kurulu'nun desteği ile sorgulanmıştır. Adriaan'ın sorgusunda Spinoza'nın da adı geçmiş ve kendisinin bu fikirlerle alakası sorulmuştur. Birkaç hafta süren sorgulamanın sonunda Jan serbest bırakılırken, Adriaan Koerbagh 10 yıl hapis, ardından 10 yıl sürgün ve 4 bin gulden para cezasına çarptırılmıştır. Ne var ki hapisanedeki ağır şartlara dayanamayıp 1669 yılında ölmüştür. 1665-1670 yılları arasında iki arkadaşı tutuklanan, bir arkadaşı hapisanede ölen Spinoza, dini ve fikri özgürlüğün savunulmasının ne kadar gerekli olduğunu bir kez daha idrak etmiştir. 1665 yılından beri yoğun bir şekilde üzerinde çalıştığı kitabını, Adriaan'ın ölümünün ardından kısa süre içinde tamamlamış ve 1669 yılının sonunda baskıya hazır hale

¹¹³ Colerus, *a.g.e.*, ss. 43-44.

¹¹⁴ ed. A.Wolf, *The Oldest Biography of Spinoza*, s. 64.

getirmiştir. Spinoza, başta din adamları olmak üzere insanlardan gelecek tepkilerin oldukça farkındadır. Bundan dolayı kitap *Tractatus Theologico-Politicus* (*Teolojik-Politik İnceleme*) başlığı ile yazar ismi olmadan bastırılmıştır. Ayrıca kitap 1670 yılında Amsterdam'da Jan Rieuwertsz tarafından basılmış olmasına rağmen, Heinrich Künraht tarafından Hamburg'ta basılmış gibi gösterilmiştir.¹¹⁵ Yine de bu yanlış yönlendirme hiçbir şekilde etkili olmamıştır, çünkü Spinoza'nın yazarlığı ve fikirleri pek çok kişi tarafından bilinmektedir. Bundan dolayı hem Spinoza hem de *Tractatus Theologico-Politicus* kısa zaman içinde çok ağır eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır.¹¹⁶

Spinoza, maalesef eseri yazmaya başlarken ulaşmayı düşündüğü hedeflerden hiçbirine ulaşamamıştır. Yazdıkları ile ne teologların önyargılarını yıkabilmiş, ne kendisini ateizm ile suçlayanlara karşı kendini savunabilmiş, ne de felsefe yapma özgürlüğünün önünü açabilmiştir. Aksine durumu daha da kötüleştirmiştir.¹¹⁷ Utrecht Üniversitesi hocalarından Lambert van Velthuysen (ö. 1685) tarafından *İnceleme* hakkında yapılan yorumlar, Spinoza'nın aldığı tepkileri görmek açısından güzel bir örnektir:

... kanımca ibadet ve dini iyiden iyiye baltalayıp altüst eden, gizlice ateizmi teşvik eden veya bizatihi kadere tabi olmasından ötürü insanları kendi tanrısallığına riayete sevk etmeyecek bir Tanrı öngören öğretisinin kısa bir özetini sunmuş oldum. Bu öğretilerde tanrısal yönetim ve takdire yer olmadığı gibi ödül ve ceza da bütün bütün lağvediliyor. Yazarın, kendi akıl yürütmesine ve savlarına göre Kutsal Kitap'ın bozulmuş olduğunu söylemesinden ve Kutsal Kitap'ın adını sırf adet yerini bulsun diye zikretmesinden bile açıkça anlaşılıyor bu. Kaldı ki, yazar, aynı doğrultuda, Kur'an'ın da Tanrı'nın Kelamı'yla eş tutulması gerektiğini benimsiyor. Ve de Muhammed'in gerçek bir peygamber olmadığını kanıtlamak için yazara tek bir

¹¹⁵ Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 264-269.

¹¹⁶ Allison, *Benedict de Spinoza: an Introduction*, s. 17.

¹¹⁷ Klever, "Spinoza's Life and Works", s. 39.

argüman bile kalmıyor. Nitekim yazara göre, Türkler de kendi peygamberlerinin buyruğuna riayet ederek, farklı topluluklar arasında ihtilaf konusu olmayan ahlaki erdemleri geliştirmeye kendilerini adanmış durumdadılar. Zira ona bakılırsa, Tanrı'nın Yahudiler ve Hıristiyanların aksine peygamber göndermediği diğer toplulukları başka türlü vahiylerle aklın ve itaatin yoluna sevk etmesinde fevkalade bir yan yok. Bu söylediklerimle hakikatten ayrılmadığım gibi, kılık değiştirerek gizlenmiş argümanlarla basbayağı ateizm telkin etmekle itham ettiğim yazara da böylece haksızlık etmediğim kanısındayım.¹¹⁸

Bu mektup van Velthuysen tarafından Jacob Ostens'e (ö. 1678) gönderilmiştir. Jacob Ostens de bu mektubu Spinoza'ya göndermiş ve bu ithamlara cevap vermesini rica etmiştir. Bu ricayı geri çeviremeyen Spinoza 1671 yılının başlarında yazdığı mektupla kendisine yapılan ithamları şu şekilde cevaplamıştır:

... şu adamın bana gönderme nezaketinde bulunduğu mektubuna cevap vermeye kendimi zar zor ikna ettim. Aslında şu anda o mektuba sadece ama sadece sözümü yerine getirmiş olmak için cevap veriyorum. ... mektubun yazarının kastettiklerimi -artık, kötü niyetinden mi yoksa cehaletinden mi, bilemiyorum- nasıl saptırdığını kısaca göstereceğim. ... mektubun yazarı benim "hangi milletten olduğumu ya da ne tarz bir hayat sürdürdüğümü bilmenin" bir önemi olmadığını söylüyor. Fakat bunları bilseydi, eminim ki, beni ateizmi salık verdiğime bu kadar kolay ikna olmazdı. Çünkü ateistler şan şöhret ve mala aşırı derecede düşkündür ve beni tanıyan herkesin de bildiği gibi, oldum olası tenezzül etmediğim şeylerdir bunlar. ... Mektubun yazarı "benim hurafe yayma ithamından kaçınayım derken her türden dini reddettiğimi" söylüyor. Dinden ve hurafeden ne anladığımı bilmiyorum. Tanrı'nın en yüksek iyi olarak kabul edilmesi ve özgür bir ruhla bu şekilde sevilmesi gerektiğini söyleyen bir kişi dini reddediyor olabilir mi? Bizim için en büyük mutluluk ve özgürlüğün sadece bunda yattığını söyleyen bir kişi? Dahası, erdemin ödülünün erdemin kendisi, ahmaklık ve zaafın cezasının da ahmaklığın kendisi olduğunu söyleyen bir kişi? Son olarak da, herkesin komşusunu sevmekle ve iktidarın (summa potestas) buyruklarına itaat etmekle yükümlü olduğunu söyleyen bir kişi? Ben bunları açıkça söylemekle

¹¹⁸ Spinoza, *Mektuplar*, 42. Mektup, s. 235.

kalmadım, en güçlü kanıtlarla da kanıtladım. Ama sanırım bu adamın nasıl bir çirkefe batmış olduğunu anlıyorum. O tek başına erdemde ve anlama yetisinde gönlünü hoşnut edecek hiçbir şey bulamıyor ve şayet o tek engel, yani ceza korkusu da olmasa, tutkularının güdümünde yaşamayı seçerdi. Bu nedenle kötülükten kaçıp tanrısal buyruklara itaat ederken, bunu bir köle gibi istemeyerek, tereddütle yapıyor ve bu kulluğu karşısında da Tanrı'dan tanrısal sevginin kendisinden daha tatlı mükâfatlar koparmayı bekliyor; yaptığı iyilikleri de iyiliği sevdiğinden değil, bu mükâfatları almak için gönülsüzce yapıyor. ... “Muhammed’in gerçek bir peygamber olmadığını kanıtlamak için benim elimde hiçbir argüman kalmadığı” yargısına geçiyorum. ... bu görüşlerimden açıkça çıkan sonuç, Muhammed’in hem doğal ışık hem de peygamberce ışıkla ortaya koyulan evrensel dinin kabul ettiği özgürlüğü bütünüyle ortadan kaldırmasından ötürü bir yanıltıcı olduğudur; ki ben bu özgürlüğün bütünüyle kabul edilmesi gerektiğini göstermişim. Hem bu böyle olmasa bile, sorarım size, bir peygamberin peygamber olmadığını kanıtlamak zorunda mıyım? Tersine, peygamberlerin gerçek peygamber olduklarını kanıtlamaları gerekir. Ayrıca bu mektubun yazarı, Muhammed’in de tanrısal yasayı öğrettiğini ve diğer peygamberler gibi peygamberlik misyonuna dair kesin belirtiler gösterdiği cevabını verirse şayet, onun nazarında Muhammed’in gerçek bir peygamber olduğunu reddetmek için hiçbir sebep yoktur, kuşkusuz. Türklere ve diğer topluluklara gelince, adalet pratiği ve komşu sevgisiyle Tanrı’ya tapındıkları takdirde, Muhammed ve mucizeler konusundaki bilgisizlikleri içinde her ne inanca sahip olurlarsa olsunlar, onların da İsa’nın ruhuna sahip ve kurtarılmış olduklarına inanıyorum.¹¹⁹

Spinoza, bu eleştiriler dışında pek çok eleştiri ve itham almıştır. Bu eleştirilerin ortak noktası, *İnceleme*’nin Tanrısız, tehlikeli, yıkıcı, kafir bir kitap olduğudur. *Tractatus Theologico-Politicus* ve Spinoza hakkında yapılan eleştirilerden belki de en ağırı, bu kitabın “cehennem derinliklerinde dönek bir Yahudi ile Şeytan tarafından dövüldüğü ve De Witt’in bilgisi dahilinde ortaya

¹¹⁹ Spinoza, *Mektuplar*, 43. Mektup, ss. 236-240.

çıkarıldığı”dır.¹²⁰ Spinoza’nın aldığı eleştiriler sadece bireysellikle sınırlı kalmamış, başta Kilise olmak üzere devlet kurumlarından da yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Kitabın piyasaya çıkışından sonra birkaç yıl içinde Amsterdam, Leiden, Lahey, Dordrecht, Utrecht, Gelderland ve Friesland’daki bütün Reform Kiliseleri oy birliği ile kitabı kınamış ve kitaba karşı sayısız karar çıkartmıştır. Aynı zamanda devlet yetkililerine yaptıkları baskılarla kitabın yasaklanmasını istemişlerdir. Sonunda *İnceleme*, Thomas Hobbes’un *Leviathan*’ı, *The Bibliotheca Fratrum Polonorum* isimli Sociniancı bir kitap ve Meyer’in *Philosophia Sacrae Scripturae Interpretes* adlı eseriyle birlikte 19 Temmuz 1674 yılında yasaklanmıştır.¹²¹ Kilise tarafından, *Tractatus Theologico-Politicus*’a karşı, altı yıl içerisinde otuz yedi adet buyruk yayımlanmıştır.¹²² Spinoza’nın, arkadaşı Koerbagh gibi hapse atılmamasının sebebi ise kitabın, halkın anlayamayacağı bir dil olan Latince yazılmış olmasıdır.¹²³

Spinoza, kitabını yazdıktan sonra 1670 yılında Voorburg’tan Lahey’e taşınmış ve ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır. Colerus, Spinoza’nın Lahey’de pek çok arkadaşını olduğunu ve arkadaşlarının isteği üzerine oraya taşındığını ifade etmektedir.¹²⁴ Spinoza, Lahey’e taşındıktan sonra, uzunca bir süre ara verdiği çalışmasına yani *Etika*’ya geri dönmüş ve çalışmasını tamamlamaya devam etmiştir. Spinoza bu dönemde ayrıca Eski Ahit’in Flemenkçe tercümesi ve İbranice gramer çalışmaları da yapmıştır. Ne yazık ki bu çalışmalarını tamamlayamamıştır. Bu durumun en önemli sebebi Spinoza’nın sağlık problemleri ve bundan dolayı erken

¹²⁰ Steurmann, Walter E., “Benedict Spinoza: A Pioneer in Biblical Criticism”, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, Vol. 29, 1960-1961, s. 135.

¹²¹ Preus, J. Samuel, “A Hidden Opponent in Spinoza’s “Tractatus””, *The Harvard Theological Review*, Vol. 88, No. 3, July 1995, s. 365.

¹²² Friedman, Richard Elliott, çev. Muhammet Tarakçı, *Kitabı Mukaddesi Kim Yazdı?*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 27.

¹²³ Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 297.

¹²⁴ Colerus, *The Life of Spinoza*, s. 35.

ölümüdür. Ancak o dönemde yaşanan bazı siyasi olaylar da Spinoza'nın çalışmalarını etkilemiştir.¹²⁵

Bu olaylardan en önemlisi, 1672 yılında John De Witt'in öldürülmesidir. 1671 yılında İngiltere Kralı II. Charles, Hollanda'ya karşı, Fransa Kralı XIV. Louis ile ittifak kurmuş ve 1672 yılında savaş ilan edilmiştir. Aynı yıl 120.000 Fransız askeri Hollanda'ya girmiştir. Halk tarafından bu durumun faturası De Witt'e kesilmiştir. Orange Hanedanı'nı destekleyen kişiler tarafından De Witt'in Hollanda'ya ihanet ettiği dedikodusu ortaya atılmış ve halk galeyana getirilmiştir. 20 Ağustos 1672 tarihinde, kardeşini hapishaneden almaya gelen De Witt, gözü dönmüş bir kalabalık tarafından yakalanmış ve kardeşi ile birlikte linç edilerek öldürülmüştür.¹²⁶ 1676 yılında Spinoza'yı ziyaret eden Leibniz'in anlattığına göre, Spinoza, De Witt kardeşlerin öldürüldüğü günün gecesi, olayın gerçekleştiği yere, üzerinde "*Ultimi Barbarorum*" (*Barbarlığın Zirvesi*) yazan bir afiş bırakmak istemiş ancak kaldığı evin sahibi Spinoza'yı bu tehlikeli davranıştan vazgeçirmiştir.¹²⁷

Dini hoşgörü ve felsefe yapma özgürlüğünü savunan De Witt'in katledilmesinden sonra devlet yönetiminde güç, tutucu Kalvinistlerin ve Kalvinizm'i destekleyen Orange Hanedanı yanlısı kişilerin eline geçmiştir. Dolayısıyla Spinoza'nın düşüncelerini rahat şekilde açıklayabileceği bir ortam kalmadığı gibi, Kartezyen felsefeci olan pek çok akademisyen de Spinoza'nın görüşlerine katılmadıklarını göstermek için Spinoza'ya saldırmaya başlamıştır. Oldenburg'a yazdığı mektupta, Spinoza şunları söylemektedir:

¹²⁵ Allison, *a.g.e.*, ss. 18-19.

¹²⁶ Scruton, *Düşüncenin Ustaları: Spinoza*, s. 21.

¹²⁷ Klever, "Spinoza's Life and Works", s. 40.

Budala Kartezyenler¹²⁸ benim tarafımda oldukları şüphesini üstlerinden atmak için fikirlerimi ve yazdıklarımı buldukları her yerde karalamaya devam ettiler, hâlâ da ediyorlar.¹²⁹

Tractatus Theologico-Politicus'un yayımlanmasından sonra Spinoza, neredeyse tüm Avrupa'da tanınır hale gelmiştir. Öyle ki, Alman İmparatorluğuna bağlı bölgelerden biri olan Palatinate'nin Prensi Karl Ludwig (ö. 1680), Spinoza'yı felsefe profesörlüğü yapması için Heidelberg Üniversitesi'ne davet etmiştir. Prens'in danışmanı J. Louis Fabritius (ö. 1697), 16 Şubat 1673 yılında Spinoza'ya gönderdiği mektupta şu ifadeleri kullanmaktadır:

Ünlü beyefendi

Yüce Ekselansları, lütufkar efendimiz çokça methinizi duyduğundan, henüz tanımayan olduğum halde zat-ı âlinize bir mektup yazarak, kendisinin ünlü üniversitesinde düzenli felsefe profesörlüğünü kabul edip etmeyeceğinizi sormamı emretti. Senelik maaşınız düzenli profesörlere hâlihazırda ödenen miktarda olacak. Sizi de aralarında saydığı müstesna deha sahibi kişilere karşı Prensimiz kadar nazik olan başka birini daha bulamazsınız. Felsefe yapma konusunda en geniş özgürlüğe sahip olacaksınız; Prensimiz bu özgürlüğü yerleşik dine hâlel getirecek şekilde kötüye kullanmayacağınız inancında. ...¹³⁰

Gerek içinde bulunduğu maddi imkansızlıklar, gerek dönemin siyasi şartları düşünüldüğünde, felsefe yapma özgürlüğüne sahip olacağı bir yere gitme teklifi, Spinoza için reddedilebilecek bir teklif gibi gözükmemektedir. Ancak Spinoza, bir ay sonra yanıtladığı mektupta, kendisine yapılan bu teklifi reddetmiştir:

¹²⁸ Leiden ve Utrecht Üniversite profesörleri.

¹²⁹ Spinoza, *Mektuplar*, 68. Mektup, s. 325.

¹³⁰ Spinoza, *a.g.e.*, 47. Mektup, s. 256.

Herhangi bir fakültede profesörlük görevi üstlenmek gibi bir arzum olsaydı, özellikle de lütufkâr Prens'in bahsettiği felsefe yapma özgürlüğünden ötürü, Yüce Ekselansları'nın sizin vasıtanızla bana teklif ettiği görevden başkasını kabul etmezdim. Bilgeliğiyle evrensel olarak gıpta uyandıran bir Prens'in yönetiminde yaşamak konusunda uzun zamandır duyduğum isteği hiç saymıyorum bile. Ancak şimdiye dek kamusal öğretimle iştiğal etmeye hiç niyetlenmemiş olduğumdan, konu üzerinde uzun uzun düşünmememe rağmen, bu harikulade fırsatı değerlendirmek hususunda kendimi ikna edemedim. Zira öncelikle, genç öğrencilere ders verecek zamanı bulacak olsam bile bunun için müstakbel felsefi çalışmalarımı bırakmam gerekir. İkinci olarak, yerleşik dine hanel getiriyormuşum izlenimi yaratmaktan sakınacak olursam, felsefe yapma özgürlüğümün ne kadar kısıtlanacağını bilemiyorum. Çünkü anlaşmazlıklar genellikle dine aşırı bağlılıktan değil, kişilerin farklı temayüllerinden yahut onları her şeyi çarpıtmaya veya kınamaya sevk eden itiraz etme sevdasından kaynaklanıyor. Hususi ve yalnız bir hayat sürerken dahi bunu tecrübe etmiş bir kişi olarak, böyle yüksek bir mevkiye geldiğim zaman bu gibi şeylerle karşılaşmaktan daha bir çekiniyorum. Görüyorsunuz ki, çok muhterem beyefendi, gönülsüzlüğüm daha iyi bir şans yakalama beklentisinden değil, huzur isteğinden kaynaklanmakta; bu isteğimi de halka açık şekilde ders vermekten sakınırsam bir ölçüde gerçekleştirebileceğime inanıyorum.¹³¹

Spinoza'nın bu dönemde yaşadığı önemli siyasi olaylardan biri de 1673 yılında Utrecht'e yapmış olduğu ziyarettir. Bu ziyaretin sebebi, Fransız ordusunun komutanlığını yapan Condé Prensini¹³² Spinoza ile görüşme isteğidir.¹³³ Colerus da, Condé Prensini Spinoza ile görüşmeyi çok istediğini hatta kitaplarından birini XIV. Louis'e ithaf ettiği takdirde, Kral'dan kendisi için bir ödenek alabileceğini söylemiştir. Ancak Spinoza bu teklifi kibar bir şekilde reddetmiş ve Fransa Kralı'na kitap ithaf etmek gibi bir isteği olmadığını belirtmiştir.¹³⁴ Pierre Bayle'm aksine Colerus da Lucas da, Spinoza'nın Condé Prensini ile görüşemediğini belirtmektedir.

¹³¹ Spinoza, *Mektuplar*, 48. Mektup, ss. 258-259.

¹³² Louis II de Bourbon (ö. 1686).

¹³³ Bayle, *An Historical and Critical Dictionary Vol. III*, s. 283.

¹³⁴ Biography by Johannes Colerus, *The Life of Spinoza (1705)*.

Lucas'ın aktardığına göre, Prens, Spinoza Utrecht'e varmadan birkaç gün önce Kraliyet tarafından geri çağırılmıştır. Bundan dolayı Spinoza, M. de Luxembourg isimli bir kişi tarafından karşılanmıştır. Spinoza gittiği yerde oldukça iyi karşılanmış ve hürmet görmüştür. Ancak Prens'in, uzun süre dönemeyeceğini bildiren bir mektubun ardından Spinoza, Prens ile görüşmeden Lahey'e geri dönmüştür.¹³⁵

Halkın gözünde hâlihazırda, ateist, din düşmanı ve De Witt gibi bir hainin (!) destekçisi olarak görülen Spinoza, ülkelerini işgal eden Fransız ordusunun kampından döndüğünde dikkatleri yeniden üzerine toplamıştır. Colerus, Spinoza'nın ev sahibinden aktardığına göre, Spinoza'nın Utrecht'ten dönüşü, kendisine düşman olanları iyice kızdırmış ve Spinoza'nın casus olduğuna dair söylentiler yaymaya başlamışlardır. Bu durumdan oldukça endişelenen ev sahibini, Spinoza şu sözlerle sakinleştirmiştir:

Korkma! Kendimi rahatça savunabilirim. Devlet yöneticileri arasında yaptığım ziyaretin sebebini çok iyi bilen insanlar var. Ancak kapımızın önünde kargaşa yarattıkları anda, zavallı De Witt kardeşlere yaptıklarının aynısını bana da yapacaklarını bilsem de karşılıklarına çıkar, onlara iyi bir Cumhuriyetçi olduğumu ve amacımın devletin iyiliğinden başka bir şey olmadığını söylerim.¹³⁶

Zaman içinde gittikçe kötüleşen sağlığı, artan ünü yüzünden kendisini meşgul eden mektuplar, ziyaretçiler ve bunun dışında gerek toplum gerek Kilise ve devlet yetkilileri tarafından gördüğü baskılara rağmen Spinoza, *Etika* üzerine çalışmalarına elinden geldiğince yoğun bir şekilde devam etmiş ve 1675 yılının Temmuz ayında, eserinin baskıya hazır olduğuna kanaat getirmiştir. Bundan dolayı Amsterdam'a gitme ve daha önce *Tractatus Theologico-Politicus*'u basan arkadaşı Rieuwertsz'a çalışmasını verme kararı almıştır. Ne yazık ki, Spinoza aldığı bu karara rağmen

¹³⁵ ed. A.Wolf, *The Oldest Biography of Spinoza*, s. 63.

¹³⁶ Colerus, *a.g.e.*, ss. 48-49.

kitabını bastıramamıştır.¹³⁷ Oldenburg'a yazmış olduğu mektupta bu durumun sebebini açıklamaktadır:

... size bahsettiğim kitabı baskıya vermek için Amsterdam'a doğru yola çıkmak üzereydim. Ben bu işle uğraşırken, Tanrı'yla ilgili bir kitabımın baskıda olduğunu ve kitapta Tanrı'nın olmadığını kanıtlamaya çalıştığım yolunda bir söylenti yayıldı. Birçokları bu söylentiye inandı. Bunun üzerine bazı teologlar, ki bu söylentiye onların çıkarmış olma ihtimali var, Prentice ve yöneticilere benim hakkımda şikayette bulunma fırsatı ele geçirdi. ... Teologların da bana her yerde komplo kurduğunu bildiren bazı güvenilir kişilerden bunları duyduktan sonra söylentiler durulana kadar elimdeki kitabın yayımını ertelemeye karar verdim. Bu konuda sizi de durumun gidişatına göre haberdar etmek niyetindeydim. Ne var ki durum günden güne kötüleşiyor gibi ve ben bu konuda ne yapacağımı bilemiyorum.¹³⁸

Yukarıda değindiğimiz gibi, *Tractatus Theologico-Politicus*'un basılması, Spinoza için her şeyi daha da zorlaştıran bir dönüm noktası olmuştur. Felsefe yapma özgürlüğünün önünü açmak amacıyla yazdıkları, tam anlamıyla ters teperek yolunu tıkamıştır. Yine de Spinoza ömrünün sonuna kadar çalışmalarına devam etmiş, Leibniz (ö. 1716) ve Tschirnhaus (ö. 1708) gibi dönemin önde gelen bilim insanlarıyla fikir alışverişinde bulunmuştur.

1677 yılının kış aylarında Spinoza'nın sağlık durumu iyice kötüleşmiştir. Kendisi de bu durumun farkındadır ve bundan dolayı yazılı olmasa da ev sahibi Van der Spyck'e (ö. 1715) ölümünden sonra mektuplarını ve yazılarını koyduğu çalışma masasının Amsterdam'daki Rieuwertsz'e gönderilmesini istediğini söylemiştir.¹³⁹ Spinoza'nın son gününü ev sahibinden dinleyen Colerus, dinlediklerini şu şekilde aktarır:

¹³⁷ Nadler, *Spinoza: A Life*, ss. 333-335.

¹³⁸ Spinoza, *Mektuplar*, 68. Mektup, s. 325.

¹³⁹ Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 349.

Pazar günü, kiliseden önce, yine alt kata inmiş, ev sahibi ve eşi ile konuşmuştu. Amsterdam'lı bir doktor olan L.M'ye haber göndermiş, doktor da kendisine tavuk alıp acilen pişirmesini söylemişti. Demek ki o öğlen Spinoza, tavuk suyuna çorba içecekti, ki ev sahibi ve eşi kiliseden döndükten sonra öyle de oldu. Öğleden sonra ev halkı yeniden kiliseye gitti ve doktor L.M., Spinoza ile yalnız kaldı. Ev halkı kiliseden döndüklerinde, Spinoza'nın saat üç sularında öldüğü haberiyle şaşkına döndüler.¹⁴⁰

Ömrü boyunca sessizliği ve sükuneti arayan Spinoza, 21 Şubat 1677 tarihinde, belki kendisinin bile tahmin edemeyeceği bir sessizlik içerisinde hayata gözlerini kapamıştır. Van der Spyck, Spinoza'nın vasiyeti üzerine, Spinoza'nın yazı masasını ve içindekileri Amsterdam'a yollamıştır. Arkadaşları derhal Spinoza'nın çalışmalarını baskıya hazırlamış ve 1677 yılının sonlarına doğru *Opera Posthuma* adıyla Latince ve Flemenkçe basmışlardır. Rieuwertz'in güvenliği düşünülerek yayıncı adı ve basım yeri yazılmamıştır. Yazarın güvenliği için ise artık endişe etmeye gerek yoktur.¹⁴¹ Bundan dolayı kitabın kapağında, Spinoza'nın mektuplarında da kullandığı, isminin baş harfleri olan B.d.S. kısaltması yer almıştır. Hıristiyanlar'a göre elbette bu kitabın da okunması sakıncalıdır, çünkü dinsiz, ateizmi savunan, tehlikeli ve kafir bir kitaptır. Bundan dolayı 25 Haziran 1678 yılında kitabın ticaretinin yapılması, bastırılması ve tercüme edilmesi yasaklanmıştır.¹⁴²

45 yıl gibi kısa bir hayata bu kadar şeyi sığdırmayı başaran Spinoza hakkında Lucas'ın söylediği şu söze katılmamak elde değildir: “*Onun uzun değil ama çok yaşadığını söyleyebiliriz.*”¹⁴³

¹⁴⁰ Colerus, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁴¹ Nadler, *Spinoza: A Life*, s. 351.

¹⁴² Klever, “Spinoza's Life and Works”, ss. 52-53.

¹⁴³ ed. A.Wolf, *The Oldest Biography of Spinoza*, s. 73.

II. ESERLERİ

Spinoza, yaşadığı hayatın kısalığına rağmen, arkasında oldukça önemli eserler bırakmıştır. Bu eserlerden yalnızca iki tanesi kendisi hayattayken basılabilmektedir. Diğer eserleri ise, hemen yukarıda belirttiğimiz gibi ölümünün ardından arkadaşları tarafından bastırılmıştır. Bundan dolayı Spinoza'nın eserlerini tanıtırken basım tarihlerini değil, telif edildikleri tarihleri göz önüne alarak tanıtacağız.

A. Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme

*Tractatus de Intellectus Emendatione*¹⁴⁴ isimli bu çalışma 1677 yılında *Opera Posthuma* adlı kitabın içerisinde basılmış ancak 19. yüzyıla kadar çok mühim bir çalışma olarak görülmemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eserin değeri anlaşılmış ve üzerine yapılan çalışmalar artmıştır. Tam adı *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi ve Onu Şeylerin Gerçek Bilgisine Götürmenin En İyi Yolu Üzerine İnceleme* olan eserin ne zaman yazıldığı tartışma konusudur. Bir kısım araştırmacılar *Kısa İnceleme*'den önce yazıldığını savunurken, diğerleri sonra yazıldığını savunmaktadır. Öncelik-sonralık tartışmasının dışında eserin 1658-1661 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir. Aynı şekilde sebebi/sebepleri tartışılmakla birlikte, bu eser maalesef tamamlanmamış bir çalışmadır.¹⁴⁵ Meyer, eserin giriş kısmında okuyucuya yazdığı notta, bu durumun sebebinden bahsetmez ancak Spinoza'nın her daim çalışmayı tamamlama isteğinde olduğunu belirtir. Spinoza'nın bu eseri yazma amacı, insanlara hakiki mutluluğu anlatmak ve böylece insanlara yol göstermektir. Hakiki mutluluğa ulaşmanın yolunu, kendini ve doğayı doğru bir

¹⁴⁴ Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme.

¹⁴⁵ Spinoza, Benedictus, çev. Emine Ayhan, *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Mart 2017, ss. 15-20.

şekilde anlamaktan geçtiğini düşünen Spinoza, ilk olarak anlama yetisinin düzeltilmesi gerektiğini düşünür. Çünkü düzgün ve yetkin bir anlama yetisine sahip olmadan, kişi ne doğayı ne de kendini doğru bir şekilde anlayabilir.

B. Tanrı, İnsan ve İnsanın Esenliği Üstüne Kısa İnceleme

Kısa İnceleme, Spinoza'nın ölümünden sonra arkadaşları tarafından basılan *Opera Posthuma* içerisinde yer almaz. Bu çalışma başlangıçta, *Etika*'nın bir taslağı olarak düşünülmüştür. İlk olarak 1851/1852 yılında Eduard (Edward) Boehmer (ö. 1906) tarafından bu eserin bir özeti bulunmuş ve basılmıştır. Birkaç yıl sonra kitapçı Frederik Muller (ö. 1881) tarafından eserin tam metni ortaya çıkmıştır. 1861 yılında Johannes Van Vloten (ö. 1883), ikinci bir el yazmasına ulaşmış ve 1862 yılında Latince çevirisi ile birlikte yayımlamıştır. Birden fazla nüsha olmasından dolayı araştırmacılar arasında bu çalışmanın hangi dilde, kim tarafından ne zaman yazıldığına dair tartışmalar çıkmıştır. Eserin hangi tarihlerde yazıldığı net olarak bilinmese de 1660 yılı dolaylarında yazıldığı tahmin edilmektedir. *Kısa İnceleme*, *Etika*'nın yazımı öncesinde Spinoza'nın yaptığı çalışmaları göstermesi açısından önemli bir eserdir. Spinoza, burada kısaca bahsettiği fikirleri *Etika*'da daha düzenli ve geniş bir biçimde ele almıştır.¹⁴⁶ Eser, 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tanrı'nın ne olduğu ve ne olmadığından bahsedilmektedir. İkinci bölüm ise insan ve insanî duygular üzerinedir. Eserin amacı, insana, hakiki mutluluğa ulaşacağı yolu göstermektir. Spinoza'ya göre hakiki mutluluk, Tanrı sevgisi ve Tanrı ile bir olmaktır. Bundan dolayı ilk olarak Tanrı'nın ne olduğu anlatılmaktadır, çünkü O iyi anlaşılmadığı takdirde kişi hakiki mutluluğa hiçbir şekilde ulaşamaz. İnsanî duyguların incelenmesi de aynı sebeptendir. Kişi, mutluluğa ulaşma yolunda hangi

¹⁴⁶ Spinoza, Benedictus, çev. Emine Ayhan, *Tanrı, İnsan ve İnsanın Esenliği Üstüne Kısa İnceleme*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Kasım 2015, ss. 11-16.

duyguları kabul etmeli hangilerini reddetmelidir? sorusunun cevabı aranmaktadır. Ayrıca Spinoza, ikinci bölümün sonunda ruhun ölümsüzlüğü, Tanrı'daki insan sevgisi, şeytanlar ve gerçek özgürlük gibi konulara da değinmektedir.

C. Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler

Eser, 1663 yılında Jan Rieuwertsz tarafından Amsterdam'da basılmıştır. Spinoza hayattayken, kendi ismiyle basılan tek eserdir. Bu çalışmanın çıkış noktası, Spinoza'nın öğrencisi Johannes Casearius'a, Descartes'ın felsefesi hakkında verdiği derslerdir. Eserin önsözünü yazan Lodewijk Meyer, çalışmanın başlangıçta, Descartes'ın *Felsefenin İlkeleri* kitabının 2. ve 3. bölümüne yoğunlaştığını ama arkadaşlarının isteği üzerine kitabın 1. bölümünün de ele alındığını ifade eder.¹⁴⁷ Çalışmanın ilk bölümünde *İlkeler*'in 3 bölümü üzerine durulmuş, Descartes'ın fikirleri verilmiş ve Spinoza'nın bu fikirlere yaptığı açıklamalar yer almıştır. Çalışmanın *Metafizik Düşünceler* kısmı ise tamamen Spinoza'ya ait fikirlerden oluşmaktadır. Spinoza'nın bu bölümü eklemekteki amacı, metafizik konular üzerine yazan kişilerin sıklıkla ele aldığı meseleleri kısaca açıklamaktır.¹⁴⁸ Bu bölümde Spinoza'nın Tanrı anlayışına dair önemli bilgiler yer almaktadır.

D. Teolojik-Politik İnceleme

Eser, 1670 yılında Amsterdam'da basılmıştır. 20 bölümden oluşmaktadır. 1-6. Bölümler peygamberlik, vahiy, Tanrısal yasa, dini törenler ve mucizelerle ilgilidir. 7-11. Bölümler Kutsal Kitap eleştirisine ayrılmıştır. Spinoza 7. Bölümde, eleştiri metodunu ortaya koymuş, ilerleyen bölümlerde de bu metodu uygulamıştır. 12-13.

¹⁴⁷ Spinoza, Benedictus, çev. Coşkun Şenkaya, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Ağustos 2015, s. 19.

¹⁴⁸ Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, s. 113.

Bölümlerde Kutsal Kitap'ın ne olup ne olmadığını anlatmış, 14-15. Bölümlerde ise inancın ne olduğu üzerinde durarak felsefe ve teoloji arasında ayrım bulunduğu, ikisinin farklı alanlarda konuştuğunu ifade etmiştir. Son olarak 16-20. Bölümlerde, eserin politik inceleme kısmına başlamış, devlet yönetimi ve yasalar üzerinde durmuştur. Eserin ana fikri, inanç ve düşünce özgürlüğüdür.

E. Etika

Etika, Spinoza tarafından 1675 yılında bastırılmak istenmiş ancak yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden ötürü bastırılmamıştır.¹⁴⁹ Eser ancak 1677 yılında *Opera Posthuma*'nın içerisinde basılabilmıştır. *Etika*, yazarın diğer kitaplarının aksine okuyucunun zihninde bir fikir zincirlemesi oluşturmak amacıyla geometrik tarzda, tanımlar, aksiyomlar, önermeler ve kanıtlamalar kullanılarak yazılmıştır.¹⁵⁰ Bundan dolayı eserin tam adı *Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan Etika* şeklindedir. *Etika*, Spinoza'nın başyapıtıdır, çünkü *Tractatus Theologico-Politicus* dahil olmak üzere bütün eserlerini, burada düzenli şekilde ele aldığı fikirler üzerinden şekillendirmiştir. Eser; Tanrı, insan ruhu, duygular ve insanın özgürlüğü üzerinedir. *Kısa İnceleme ve Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*'de olduğu gibi burada da Spinoza'nın amacı, insanlara hakiki mutluluğa yani Tanrı'nın bilgisine ulaşacakları yolu göstermektir. Spinoza'nın Tanrı bilgisi olarak bahsettiği hakiki mutluluk kuru bilgiden ibaret bir şey değildir, o aynı zamanda Tanrı'ya karşı sevgidir.¹⁵¹ Spinoza *Etika* adlı eserini şu sözlerle bitirmektedir:

¹⁴⁹ Bkz. 130. dipnot.

¹⁵⁰ Benedict, Spinoza, çev. Hilmi Ziya Ülken, *Etika*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Haziran 2018, s. 15.

¹⁵¹ Spinoza, *Etika*, 5. Bölüm, 42. Önerme, s. 292.

Her ne kadar oraya götürdüğünü gösterdiğim yol son derece çetin gibi görünüyorsa da, yine de oraya gidilebilir. Şüphesiz bu, çok nadir bulunmuş olan çetin bir yol olmalıdır. Eğer selamet insanın elinde bulunsa ve oraya zahmetsizce ulaşılmış olsaydı, hemen herkes tarafından ihmale nasıl uğrayabilirdi? Fakat, güzel olan her şey nadir olduğu kadar da güçtür.¹⁵²

F. İbranice Dil Bilgisi

Opera Posthuma'da, eserin başlangıcına yazdıkları notta L. Meyer ve L. Bouwmeester, Spinoza'nın, arkadaşlarının isteği üzerine özet bir İbranice Dil Bilgisi kitabı hazırlamaya başladığını, ancak kendisine gelen erken ölüm sebebiyle bitiremediğini söylemektedir. Spinoza, eseri iki bölüm halinde ele almayı hedeflemektedir. Birinci bölümde alfabe, isim, yüklem, çekimler, İbrani harflerindeki benzerlikler, ünlüleşme, noktalama ve konuşma ile ilgili diğer hususlar ele alınırken, ikinci bölümde İbranice'nin nahiv kuralları hakkında bilgi verilmesi planlanmaktadır. Eserin yalnızca birinci bölümünü 33 alt başlıkta kaleme alınabilmiş, ikinci bölüme başlanamamıştır. Spinoza, eseri hazırlarken belli bir noktaya kadar David Kimchi (ö. 1235) ve Johannes Buxtorf (ö. 1629) gibi isimlerin kitaplarından yararlanmıştır. Ancak eser, o dönemdeki diğer İbranice dil bilgisi kitaplarından farklıdır. Çünkü Spinoza İbranice dil bilgisini, Latincenin kategori ve kalıplarına uyarlayarak yazmıştır. 1670'li yılların ilk senelerinde yazıldığı tahmin edilen bu kitap, İbranice'yi yalnızca dualarda ve ilahilerde değil, günlük konuşma dilinde kullanmak isteyenlere yönelik bir çalışmadır.¹⁵³

¹⁵² Spinoza, *Etika*, 5. Bölüm, s. 293.

¹⁵³ ed. Morgan, *a.g.e.*, s. 584-587.

G. Politik İnceleme

Spinoza'nın yazdığı son eser olan *Tractatus Politicus* (Politik İnceleme), 1677 yılında *Opera Posthuma* içerisinde basılmıştır. 21 Şubat 1677'de aniden gelen ölüm sebebiyle Spinoza eseri tamamlayamamıştır. Spinoza'nın bu çalışmadaki amacı, *Tractatus Theologico-Politicus*'ta olduğu gibi düşünce özgürlüğü değildir. Yazar bu defa "herhangi bir devlette en iyi yönetim biçimi nedir?" sorusunu cevaplamaya çalışmaktadır. Bundan dolayı güçlü bir demokrasi savunucusu olmasına rağmen, monarşi ve aristokrasi ile yönetilen devletlerde de en iyi yönetim nasıl gerçekleştirilir göstermeye çalışmıştır.¹⁵⁴ 1676 yılının ikinci yarısında Lahey'den gönderdiği bir mektupta Spinoza, ismi geçmeyen bir arkadaşına *Politik İnceleme* hakkında bilgi vermektedir:

... İncelemenin altı bölümü şimdiden tamamlandı. Birinci bölüm eserin kendisine bir nevi giriş niteliğinde; ikinci bölümde doğal hakka; üçüncüsünde iktidardakilerin hakkına; dördüncüsünde hangi politik meselelerin iktidardakilerin denetimi altında olduğu sorusuna; beşincisinde bir toplumun düşünebileceği üst ve en yüksek amaca; altıncı bölümde ise, bir monarşinin yozlaşarak tiranlığa dönüşmemesi için nasıl örgütlenmesi gerektiğine değiniliyor. Bu aralar, iyi düzenlenmiş bir monarşiyi ele aldığım önceki altı bölümün kısımlarını yöntemsel olarak kanıtladığım yedinci bölümle meşgulüm. Bundan sonra aristokrasi ve popüler yönetime, son olarak da yasalara ve politikayla ilişkili diğer hususi sorulara geçeceğim.¹⁵⁵

Spinoza maalesef yasa ve politika ile ilgili diğer sorulara cevap verememiş, aristokrasi ile ilgili 3 bölüm ve demokrasi ile ilgili 1 bölüm yazabilmiştir. Eser toplamda 11 bölümden oluşmaktadır.

¹⁵⁴ Spinoza, Benedictus, çev. Murat Erşen, *Politik İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, Nisan 2018, ss. 9-14.

¹⁵⁵ Spinoza, *Mektuplar*, 84. Mektup, ss. 362-363.

H. Mektuplar

Spinoza'nın mektupları, 1677 yılında *Opera Posthuma* adlı eserin içinde basılmıştır. Spinoza'nın arkadaşlarının derlemesi sonucu oluşan bu eserde 75 mektup bulunmaktadır. Bu mektuplar, “*Bazı Bilginlerin B.d.S.'ye Yazdıklarıyla Birlikte Yazarın Cevaplarını İçeren, Onun Diğer Eserlerine de Azımsanmayacak Ölçüde Işık Tutan Mektuplar*” başlığı ile okuyucuya sunulmuştur. Bu mektupların yayımlanmasından sonra başka mektuplar da bulunmuş ve mektupların sayısı 84'e yükselmiştir.¹⁵⁶ Mektuplar 1661-1676 yıllarını kapsamaktadır. Bu mektuplarda Spinoza genellikle arkadaşları ile doğa bilimleri, felsefe ve kendi eserleri hakkında konuşmaktadır. Bazı mektuplar ise Spinoza'nın fikirlerini merak eden kişilerin soruları ya da onu kınayan kişilerin yazıları üzerinedir. Bu yazışmalar gerçekten de başlıktaki gibi Spinoza'nın fikirlerine ve hayatına dair önemli bilgiler içermekte ve Spinoza'nın diğer eserlerini okuyan kişileri aydınlatacak niteliktedir.

¹⁵⁶ Spinoza, *a.g.e.*, s. 19.

İKİNCİ BÖLÜM

BARUCH SPİNOZA’NIN ESKİ AHİT ELEŞTİRİSİ

Bu bölümde Spinoza’nın Eski Ahit eleştirisi üç başlık altında incelenecektir. İlk olarak Eski Ahit eleştirisi bağlamında Spinoza’nın Teolojisi incelenecek, ardından Spinoza’nın Eski Ahit eleştirisi anlatılacak, son olarak ise Spinoza’nın neden modern dönem Kutsal Kitap eleştirisinin öncüsü kabul edildiği sorusuna cevap verilmeye çalışılacaktır.

Spinoza’nın diğer eserlerinde ve mektuplarında da Eski Ahit’e dair ifadeler bulunmakla birlikte, Eski Ahit eleştirisi üzerine en önemli eseri *Tractatus Theologico-Politicus* (*Teolojik-Politik İnceleme*)’tur. Bundan dolayı ilerleyen bölümlerde çoğunlukla *Tractatus Theologico-Politicus*’tan yararlanılacak ve yeri geldiğinde diğer eserlerden de istifade edilecektir.

I. Eski Ahit Eleştirisi Bağlamında Spinoza’nın Teolojisi

Tractatus Theologico-Politicus, yalnızca metindeki yazım yanlışlarını ya da tarihsel hataları ortaya koymak amacıyla yazılmış bir kitap değildir. Spinoza, eserin giriş kısmında insanların korkuları yüzünden ortaya çıkan hurafelerin, din maskesi altında, din adamları ve yöneticiler tarafından halkı bastırmak için kullanıldığından bahsetmektedir. Din adamları, uydurdukları hurafelerin kaynağı sorulduğunda Kutsal Kitap’ı göstermektedir. Spinoza’nın amacı ise bunun tersini ispatlamak ve Kutsal Kitap’ın akli bütünüyle özgür bıraktığını göstermektir.¹⁵⁷ Kısaca diyebiliriz ki

¹⁵⁷ Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, ss. 44-49.

Spinoza, Kutsal Kitap'ın hiçbir sınıf tarafından iktidar devşirilecek bir metin olmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu yönüyle eserin politik bir bakış açısına sahip olduğu da unutulmamalıdır. Jonathan Israel, *Tractatus Theologico-Politicus*'un sıradan bir felsefi çalışma olmadığını, oldukça pratik ve politik bir tarafının da olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵⁸

Spinoza bu kanıtlamayı yaparken Kutsal Kitap'a bütüncül şekilde yaklaşmaktadır. Bundan dolayı, doğrudan Eski Ahit eleştirisi ile ilgili kısımlara geçmeden önce Spinoza'nın Tanrı, peygamberlik kurumu, mucizeler hakkındaki görüşlerini ele almak faydalı olacaktır. Çünkü yapılan eleştiriler bu konularla doğrudan bağlantılıdır.

A. Tanrı Hakkındaki Görüşleri

Spinoza'nın bütün felsefesini üzerine kurduğu Tanrı mefhumunu burada detaylarıyla ele almak mümkün değildir.¹⁵⁹ Spinoza'nın Tanrı hakkında söyledikleri çok farklı şekillerde yorumlanmış ve onun teist, ateist, deist, panteist ya da panenteist olduğu şeklinde pek çok yorum yapılmıştır.¹⁶⁰ Buradaki amacımız, Spinoza'nın Eski Ahit'le ilgili söylediklerini anlayabilmek adına, Tanrı hakkındaki düşüncelerini genel hatlarıyla ifade etmektir. Çünkü vahiy, mucize, Kutsal Kitap, yasa, ahiret hayatı, mükafat-ceza gibi konulardaki düşüncelerinin ve eleştirilerinin temelinde Tanrı anlayışı bulunmaktadır.

¹⁵⁸ Balanuye, Çetin, *Spinoza: Bir Hakikat İfadesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 208.

¹⁵⁹ Spinoza'nın Tanrı anlayışı hakkında detaylı bilgi için bkz. Arıcan, Musa Kazım, *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004 ; Mason, Richard, *The God of Spinoza*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001 ; Allison, Henry E., *Benedict Spinoza: An Introduction*, Yale University Press, New Haven and London, 1987 ; ed. Garrett, Don, *The Cambridge Companion to Spinoza*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

¹⁶⁰ Arıcan, Musa Kazım, "Spinoza'nın Tanrı Anlayışının Din Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XI, sy. 1, 2007, ss. 173-206.

Spinoza'ya göre insan ruhunun en yüce erdemi Tanrı'yı bilmektir.¹⁶¹ Bu bilgi kuru bir itikat bilgisi değil, sonucunda Tanrı'ya karşı sevgi doğurması gereken bir bilgidir.¹⁶² Böyle bir bilgiye ulaşmak için ise Tanrı hakkında kesin ve sarıh fikirlere sahip olmamız gerekir. Aksi takdirde hiçbir şeyden emin olamayız. Çünkü Tanrı bütün varlığın kökeni ve sebebidir. Dolayısıyla en kesin şeylerde bile Tanrı'nın insanı aldatabileceği düşüncesi her şeyden şüphe etmemizi sağlayacaktır. Kişi, bir şey hakkında ne kadar açık fikirlere sahipse, o şeyi o kadar fazla anlar ve aklında o kadar fazla tutar. Tam tersine bir şey ne kadar anlaşılmadıysa o kadar çabuk unutulur. Anlama yetisi ve hafıza arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır.¹⁶³ Kanaatimizce Spinoza burada çok önemli bir mesaj vermektedir. Tanrı ne kadar iyi anlaşılırsa insanın hayatında o kadar fazla yer tutar. Anlaşılamayan ve kendisi hakkında açık seçik fikirlere sahip olunamayan bir Tanrı, itikat bilgisi olarak unutulmasa bile hayat pratiğinde unutulmaya mahkumdur.

Spinoza'nın tanımına göre “*Mutlak olarak sonsuz bir varlığa, yani sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz (ezeli) özü bu sonsuz sıfatlarında her biriyle ifade edilmiş olan cevhere Tanrı*” denir.¹⁶⁴ Ayrıca, “*Kendi başına en yüksek derecede eksiksiz olduğunu anladığımız ve kendisinde bir kusur, yani eksiksizliğinde bir sınırlama gerektirecek hiçbir şey düşünmediğimiz töze Tanrı*” denilmektedir.¹⁶⁵ Tanrı zorunlu varlıktır.¹⁶⁶ Sonsuz bir cevherdir ve hiçbir şekilde bölünemez.¹⁶⁷ Tektir.¹⁶⁸

¹⁶¹ Spinoza, *Etika*, 4. Bölüm, 28. Önerme, s. 217.

¹⁶² Spinoza, *a.g.e.*, 5. Bölüm, 16. Önerme, s. 276.

¹⁶³ Spinoza, *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*, ss. 68-69.

¹⁶⁴ Spinoza, *Etika*, 1. Bölüm, 6. Tanım, s. 32.

¹⁶⁵ Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, s. 33.

¹⁶⁶ Spinoza, *Etika*, 1. Bölüm, 11. Önerme, s. 40 ; Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, 11. Önerme, s. 49.

¹⁶⁷ Spinoza, *Etika*, 1. Bölüm, 13. Önerme, s. 44 ; Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, ss. 135-137.

¹⁶⁸ Spinoza, *Etika*, 1. Bölüm, 14. Önerme, s. 45 ; Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, s. 134.

Var olan her şey Tanrıdadır ve Tanrı olmadan hiçbir şey var olamaz.¹⁶⁹ Hiçbir baskıya bağlanmadan, kendi tabiatının kanunlarıyla tesir eder, etkindir.¹⁷⁰ Her şeyin için nedeni.¹⁷¹ Bütün sıfatları ezeldir.¹⁷² Her şeyi bilir.¹⁷³ Tanrı en yüksek derecede doğru sözlüdür ve asla aldatıcı değildir.¹⁷⁴ Cisimsizdir.¹⁷⁵ Tümüyle basit bir varlıktır.¹⁷⁶ Değişmezdir¹⁷⁷ ve tüm şeyleri ezelden düzenlemiştir.¹⁷⁸ Ayrıca Tanrı hiç kimseye karşı ne sevgi duyar ne de kin besler.¹⁷⁹ Burada zikredilen özellikler dışında Spinoza bazı mektuplarında Tanrı'dan detaylıca bahsetmektedir.¹⁸⁰

Spinoza, *Etika'da* Tanrı'dan bahsettikten sonra şu sonuca ulaşır: Tanrı her şeyi irade özgürlüğüyle ya da mutlak keyif ve hevesle değil, mutlak tabiatının bir eseri olarak ezelde gerektirmiştir.¹⁸¹ Bu zorunluluk, dışarıdan bakıldığında Tanrı'ya acizyet atfediyormuş gibi görülebilir. Ancak Spinoza'ya göre özgürlük, iyi ya da kötü bir şeyi isteği doğrultusunda yapabilmek değildir. Gerçek özgürlük, hiç bir şekilde sınırlandırılmamış ya da zorlanmamış olarak tamamen kendi yetkinliğinin ile her şeyin nedeni olabilmektir. Bu bağlamda gerçek anlamda özgür olan tek varlık Tanrı'dır ve o bütün yetkinliği ile tabiatı bu şekilde yaratmıştır.¹⁸² Spinoza'nın düşüncesinde Tanrı'nın varlığı ve özü aynı şeydir. Bu bağlamda Tanrı'nın varlığını ifade eden

¹⁶⁹ Spinoza, *Etika*, 1. Bölüm, 15. Önerme, s. 46 ; Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, 12. Önerme, s. 50.

¹⁷⁰ Spinoza, *Etika*, 1. Bölüm, 17. Önerme, s. 51.

¹⁷¹ Spinoza, *a.g.e.*, 1. Bölüm, 18. Önerme, s. 54.

¹⁷² Spinoza, *a.g.e.*, 1. Bölüm, 19. Önerme, s. 54.

¹⁷³ Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, 9. Önerme, s. 48, ss. 142-145.

¹⁷⁴ Spinoza, *a.g.e.*, 13. Önerme, s. 51.

¹⁷⁵ Spinoza, *a.g.e.*, 16. Önerme, s. 55.

¹⁷⁶ Spinoza, *a.g.e.*, 17. Önerme, s. 56, ss. 139-140.

¹⁷⁷ Spinoza, *a.g.e.*, 18. Önerme, s. 56, ss.137-138.

¹⁷⁸ Spinoza, *a.g.e.*, 20. Önerme, s. 57.

¹⁷⁹ Spinoza, *Etika*, s. 276 ; Spinoza, *Kısa İnceleme*, ss.143-144.

¹⁸⁰ Spinoza, *Mektuplar*, 19, 21, 35, 36, 54. Mektuplar.

¹⁸¹ Spinoza, *Etika*, s. 68.

¹⁸² Spinoza, *Kısa İnceleme*, s. 50.

sıfatları da Tanrı'nın özü gibi ezeli ve ebedidir.¹⁸³ Dolayısıyla özü, düşüncesi, kudreti, yaratması ve her şeyi ile yetkin olan Tanrı'nın yarattığı tabiatta değişikliğe gittiği düşüncesi O'na aciziyet atfetmektir. Çünkü bir durumdaki değişiklik ya da başka bir şeye meyiletme duygusu, bir eksikliğin sonucu olarak o eksikliği kapatma arzusundan ortaya çıkmaktadır. Spinoza'ya göre Tanrı hakkında böyle bir şey düşünmek ise saçmalıktan ibarettir.¹⁸⁴ Tanrı'nın varlığı ve sıfatları nasıl ezeli ve ebedi ise O'nun yarattığı tabiat kanunları da aynı şekilde ezeli ve ebedidir.¹⁸⁵

Yukarıdaki özellikler ve Spinoza'nın ulaştığı sonuç göz önüne alındığında, oldukça açık bir şekilde görülmektedir ki, Spinoza'nın Tanrısı ile Eski Ahit'te anlatılan Tanrı farklıdır. Her şeyden önce onun Tanrısı, Yahudi ve Hıristiyanların Tanrısı gibi ibadet edilebilir bir Tanrı değildir. Bu Tanrı ile aramızdaki bağ ancak entelektüel bir sevgi üzerine kurulabilir.¹⁸⁶ Spinoza'nın inandığı Tanrı, Eski Ahit'te gökten ateş bulutu şeklinde inen, İsrailoğulları'nın önünde ya da arkasında yürüyen, insanların katledilmesini emreden, insanların yaptıklarından dolayı onlardan intikam almak isteyen antropomorfik Tanrı değildir. Onun inandığı Tanrı bu vasıflardan oldukça uzaktır.

Spinoza'nın *Tractatus Theologico-Politicus*'ta altını ısrarla çizdiği önemli hususlardan biri de bu antropomorfik Tanrı anlayışının reddedilmesidir.¹⁸⁷ Basit bir örnek vermek gerekirse, Spinoza, Tanrı'nın sevgi ve nefretten uzak olduğunu söylemekle hem Yahudilerin seçilmiş millet öğretisini hem de ahiret hayatına dair

¹⁸³ Spinoza, *Etika*, s. 55.

¹⁸⁴ Spinoza, *Etika*, s. 72.

¹⁸⁵ Boyd, Mark; Shermis, S. Samuel, "Spinoza, Liberalism, Science and Contemporary Judaism", *Shofar*, Vol. 20, No. 3, Spring 2002, s. 99.

¹⁸⁶ Donagan, Alan, "Spinoza's Theology", ed. Don Garrett, *The Cambridge Companion to Spinoza*, ss. 356-357.

¹⁸⁷ Melamed, Yitzhak Y., "The metaphysics of the Theological-Political Treatise", *Spinoza's Theological-Political Treatise A Critical Guide*, ed. Yitzhak Y. Melamed-Michael A. Rosenthal, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 133.

mükafat-ceza anlayışını reddetmektedir. Tanrı hakkında bu tarz fikirlere sahip olan Spinoza, bu fikirlerle uyuşmadığı noktalarda Eski Ahit metinlerine eleştirilerde bulunmuştur. Spinoza'nın yapmış olduğu bu eleştiriler ilerleyen bölümlerde örneklerle birlikte gösterilecektir.

B. Vahiy ve Peygamberler Hakkındaki Görüşleri

Peygamberlik kurumu, Yahudilik içerisinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Kafa karışıklığına sebebiyet vermemek adına, Spinoza'nın bu konudaki görüşlerini zikretmeden önce Yahudilik'teki genel peygamberlik anlayışından kısaca bahsetmenin doğru olacağını düşünmekteyiz. Zira Yahudilik'teki peygamberlik anlayışı ile İslam'ın peygamberlik anlayışı arasında farklar bulunmaktadır.¹⁸⁸ İslam'da peygamber, kendisine inzal olunan vahiyler doğrultusunda Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ileten, Allah'ın öngördüğü yaşam konusunda insanlara önder ve örnek olarak seçilmiş kişidir. Kitab-ı Mukaddes peygamberleri ise bu özelliklerin dışında, yaşadıkları dönemin sosyo-kültürel mirasına dayalı olarak kurtuluşa ilişkin kendi görüş, değerlendirme ve kehanetlerini de yansıtan kişidir.¹⁸⁹ Eski Ahit'te peygamberlerle ilgili dört isim bulunmaktadır: hozeh¹⁹⁰, ro'eh¹⁹¹, 'ish ha-'Elohim¹⁹² ve navi¹⁹³. “Hozeh” ve “ro'eh” kelimeleri görücü, “bilici (seer)” anlamına gelirken, “'ish ha-'Elohim” kelimesi “Tanrı adamı” anlamına gelmektedir. Navi' ise Akadça kökenli “nabû” kelimesinden gelmekte olup, “çağrılan kişi” anlamında kullanılmaktadır. Navi' kelimesi Septuagint tercümesinde “prophētēs” (prophet)

¹⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz. Sinanoğlu, *Mustafa, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1995.

¹⁸⁹ Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 396-397.

¹⁹⁰ 2. Samuel 24:11.

¹⁹¹ 1. Samuel 9:9.

¹⁹² Yasa'nın Tekrarı 33:1.

¹⁹³ 1. Samuel 9:9.

olarak çevrilmiştir. Bu kelime ise “biri adına konuşan” anlamına gelmektedir ki kullanılan bağlamdaki anlamı açıkça Tanrı adına konuşan kişiyi ifade eder.¹⁹⁴

Eski Ahit, bu isimlerin zaman içinde birbirinin yerine kullanıldığını göstermektedir: “*Eskiden İsrail’de biri Tanrı’ya bir şey sormak istediğinde, “Haydi, biliciye gidelim” derdi. Çünkü bugün peygamber denilene o zaman bilici denirdi.*”¹⁹⁵ Bundan dolayı *Tractatus Theologico-Politicus*’ta peygamberler hakkında yapılan değerlendirmelerin her birini İslâm’ın peygamberlik anlayışıyla değerlendirmemek doğru olacaktır. Çünkü zikredilen kişinin Yahudi dini içindeki pozisyonu Müslümanlar’ın anlayışından çok daha farklı bir konumdadır.

Spinoza, *Tractatus Theologico-Politicus*’ta ilk olarak peygamberlik meselesini ele alır. Çünkü din olgusunun ne Tanrı düşüncesi ne de felsefe üzerine temellendiğinin farkındadır. Din, peygamberlik üzerine temellenmiş bir kurumdur.¹⁹⁶ Ona göre vahiy herhangi bir konuda Tanrı’nın insanlara açıkladığı kesin bilgi, peygamber ise bu kesin bilgiye ulaşamayan kişilere o vahyi dile getiren kişidir. Vahyin kesin bilgi olduğunu söyleyen Spinoza, bu tanıma dayanarak tabii ışıkla (akıl) elde edilen bilginin de vahiy olarak değerlendirilebileceğini söylemektedir. Çünkü tabii ışıkla elde edilen bu bilgi yalnızca Tanrı’ya ve O’nun ortaya koyduğu kurallara dayanmaktadır. Spinoza, peygamberler ve vahiy konusunda söyleyebileceğimiz tek şeyin sözlü ya da yazılı olarak peygamberlerin aktardıkları şeyler olabileceğini ifade etmektedir. Çünkü peygamberlik kurumu sona ermiştir. Dolayısıyla peygamberliğin ne olduğunu anlamak için onların bıraktıkları kitaplara bakmaktan başka bir çaremiz bulunmamaktadır.¹⁹⁷ Spinoza, yalnızca peygamberlik hususunda değil, ele aldığı

¹⁹⁴ Paul, Shalom M.-Sperling, S. David, “Prophets and Prophecy”, *E.J.*, Second Edition, Volume 16, ss. 567-568.

¹⁹⁵ 1. Samuel 9:9.

¹⁹⁶ Donagan, “Spinoza’s Theology”, s. 374.

¹⁹⁷ Spinoza, *TTP*, ss. 54-55.

bütün meselelerde Eski Ahit'ten örnekler vermektedir. Bu davranış ilk bakışta Spinoza'nın Kutsal Kitap'ın otoritesine bağlı olduğunu düşündürebilir. Ancak Spinoza'nın amacı, fikirlerini, insanların aşına oldukları bir dille anlatmaktır. Böylece O, söylediklerinin gelenek dışı şeyler olmadığını, aslında Kutsal Kitap'ın da bu fikirleri içerdiğini göstermeye çalışmaktadır.¹⁹⁸

Kutsal Kitap'ı incelemesi doğrultusunda Spinoza, Tanrı'nın peygamberlerle ses, vizyon ya da aynı anda her ikisini kullanarak iletişime geçtiği sonucuna ulaşmıştır. Tanrı'dan gelen söz ya da vizyonlar kimi zaman gerçek kimi zaman ise hayal ürünüdür. Çünkü peygamber uyanırken bile hayalgücü devrededir ve peygamber bir şeyler duyduğunu ya da gördüğünü zannedebilir.¹⁹⁹ Spinoza bunları söylerken dayanağı Kutsal Kitap'ın kendisidir. “*RAB, Şilo'da görünmeyi sürdürdü. Orada sözü aracılığı ile Samuel'e kendisini tanıttı.*”²⁰⁰ Bu ifadelerle karşılaşan Spinoza, Samuel'in duyduğu seslerin hayal ürünü olduğunu söylemek zorundadır. Çünkü aynı Kutsal Kitap, Musa'yı diğer bütün peygamberlerden ayırmaktadır: “*O gündün bu yana İsrail'de Musa gibi RAB'bin yüz yüze görüştüğü bir peygamber çıkmadı.*”²⁰¹ “*RAB onlara seslendi: ‘Sözlerime kulak verin: Eğer aranızda bir peygamber varsa, ben RAB görümde kendimi ona tanıtır, onunla düşte konuşurum. Ama kulum Musa öyle değildir. O bütün evimde sadıktır. Onunla bilmecelerle değil, açıkça, yüzyüze konuşurum. O RAB'bin suretini görüyor. Öyleyse kulum Musa'yı yermekten korkmadınız mı?’*”²⁰² “*RAB Musa'yla iki arkadaş gibi konuşurdu.*”²⁰³ Bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda Spinoza'nın bazı durumlarda vahyin hayal ürünü olabileceğini söylemesi şaşkıncı değildir. Çünkü bizzat Tanrı'nın kendisi Musa

¹⁹⁸ Salihoğlu, Mahmut, *Spinoza's Use of the Bible in the Tractatus Theologico-Politicus*, University of Manchester, Department of Middle Eastern Studies, Doktora Tezi 2001,, ss. 36-37.

¹⁹⁹ Spinoza, *a.g.e.*, s. 55.

²⁰⁰ 1.Samuel 3:21.

²⁰¹ Yasa'nın Tekrarı 34:10.

²⁰² Çölde Sayım 12:6-8.

²⁰³ Mısır'dan Çıkış 33:11.

ile diğerlerini ayırmış ve diğer peygamberlere açıkça düste göründüğünü ifade etmiştir. Spinoza, Tanrı'nın Musa ile yüz yüze görüştüğüne dair ifadelerin yalnızca sözlerle iletişim şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemektedir.²⁰⁴ Spinoza bunu söylerken de Kutsal Kitap'a dayanmaktadır: “Ancak, yüzümü görmene izin veremem. Çünkü yüzümü gören yaşayamaz.”²⁰⁵

Spinoza, vahyin ne olduğunu açıklamak için “Tanrısal Ruh” ifadesini ele almaktadır. İlk olarak “ruh” kavramını daha sonra “tanrısal” ifadesinin hangi durumlarda kullanıldığını incelemektedir. Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Spinoza bu kelimeyi rastgele seçmemiştir. Maimonides'in (ö. 1204) kullandığı “Ruh” kelimesini ve ileride Tanrı'nın “ateş” olması bağlamında değinilecek olan “ateş” kelimesini kullanmasının sebebi, Maimonides ve takipçilerinin kutsal kitap yorumunu eleştirmektir.²⁰⁶ Çünkü Maimonides, Kutsal Kitap yorumunun akla uygun olması gerektiğini söylerken, Spinoza yorumun yalnızca Kutsal Kitap'a dayanması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre metnin yorumcusu metnin kendisidir ve bu yorum da ancak metnin tarihi ile bağlantılı olarak ortaya çıkarılabilir.²⁰⁷ Spinoza'nın Maimonides'e karşıtlığının altında politik sebepler de bulunmaktadır. O, Maimonides'i elit din adamları sınıfına ait bir rabbi olarak değerlendirmektedir. Bu sınıf, Kutsal Kitap üzerine yaptıkları tefsirlerle halk üzerinde otorite kurmaktadır. Bundan dolayı Spinoza, eline geçirdiği her fırsatta Maimonides ve takipçilerini eleştirmekte ve özgür düşüncüyü savunmaktadır.²⁰⁸ İbranice “*Ruagh*” kelimesi genelde “Ruh” olarak çevrilmekte ve temel anlamı “rüzgar” olarak kullanılmaktadır. Bu kelime Eski Ahit'in çeşitli yerlerinde soluk, canlanma/nefes alma, cesaret/güç,

²⁰⁴ Spinoza, *TTP*, s. 58.

²⁰⁵ Mısır'dan Çıkış 33:20.

²⁰⁶ Diamond, James Arthur, “Maimonides, Spinoza and Buber Read the Hebrew Bible: The Hermeneutical Keys of Divine “Fire” and “Spirit” (Ruach)”, *The Journal of Religion*, Vol. 91, No. 3, July 2011, s. 321.

²⁰⁷ Preus, “A Hidden Opponent in Spinoza's “Tractatus””, ss. 381-382.

²⁰⁸ Sutcliffe, Adam, “Judaism in Spinoza and his Circle”, *Studia Rosenthaliana*, Vol. 34, No. 1, 2000, ss. 12-13.

erdem, niyet/zihin, can/hayat ve yön anlamlarında kullanılmıştır. Bir şeyin Tanrı'ya atfedilme durumu ise, o şey Tanrı'nın tabiatına ilişkin olduğunda, Tanrı'nın gücü/emri altında olduğunda, Tanrı'ya adandığında, peygamberler tarafından insanlara aktarıldığında ya da üstünlük belirtmek amacıyla kullanıldığında ortaya çıkmaktadır. İnsanlar, anlama yeteneklerini aşan olayları ya da nadiren karşılaştıkları şeyleri Tanrı'ya atfetmeye alışkındırlar.²⁰⁹ Bu anlatılanlardan yola çıkarak Spinoza, “Tanrısal Ruh” ifadesinin aslında mucizevi bir şey anlatmadığını, kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlara gelen, ortalama insanlık durumunun üstündeki durumlara işaret ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda Spinoza, peygamberlerin Tanrı ruhuna sahip olmasını, çok özel ve sıradışı bir erdeme sahip olmaları ve Tanrı'ya olan bağlılıklarını son derece kararlı bir şekilde hayatlarına uygulamaları olarak açıklamaktadır.²¹⁰

Spinoza'ya göre, peygamberler Tanrı'nın vahyini hayal gücünün aracılığıyla kavramışlardır. Salt hayal gücü, doğası gereği kendisinden emin olunamayan bir şeydir. Bundan dolayı vahyin kesinliğinden emin olmak için akıl yürütme de gereklidir. Peygamberler de bu akıl yürütmeyi Tanrı'dan bir belirti, işitilen sözün ya da görülen vizyonun Tanrı'dan olduğuna dair bir işaret isteyerek gerçekleştirmiştir.²¹¹ İbrahim'in Tanrı'ya söyledikleri durumu açıkça göstermektedir: “*Avram: Ey Egemen RAB, bu toprakları miras alacağımı nasıl bileceğim? diye sordu.*”²¹² Spinoza, Kutsal Kitap'a dayanarak söylediklerine rağmen vahyin kesinliğinin yalnızca ahlakî bir kesinlik olduğunu ifade etmek zorunda kalmıştır. Çünkü aynı Kutsal Kitap, Tanrı'nın insanları zaman zaman sahte vahiylerle aldattığını söylemektedir. “*İşte RAB bütün bu*

²⁰⁹ Spinoza, *TTP*, ss. 59-61.

²¹⁰ Spinoza, *a.g.e.*, s. 64.

²¹¹ Spinoza, *a.g.e.*, s. 68.

²¹² Yaratılış 15:8.

peygamberlerin ağına aldatici bir ruh koydu. Çünkü sana kötülük etmeye karar verdi.”²¹³ “Bir peygamber ayartılır da bir söz söylerse, onu ayartan benim.”²¹⁴

Spinoza peygamberliğin/vahyin kesinliği hususunda 3 özelliği şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- Peygamberler vahyi çok canlı bir şekilde hayal etmektedir.
- 2- Bir belirti.
- 3- Peygamberler yalnızca adil olana ve iyiye eğilimlidirler.²¹⁵

Üçüncü sırada zikredilen husus, diğerlerinden daha belirleyicidir. Çünkü ahlakî kesinliği ifade etmektedir. Spinoza’ya göre vahyin kesinliğine dair istenilen belirtiler peygamberin ikna olması için gösterilmiştir. Bundan dolayı her belirti, kendisine gelen peygamber için özeldir ve yalnızca onun için geçerlidir. Bir peygamberi ikna eden belirti, farklı fikirlere sahip bir peygamberi ikna edemeyebilir.²¹⁶ Spinoza bu durumu Kutsal Kitap’tan örneklerle açıklamakta ve vahyin, peygamberin fiziksel özellikleri, hayalgücü, fikirleri, huyu, peygamberin belâgati gibi çeşitli özellikler çerçevesinde değişeceğini söylemektedir. Peygamberlerin Tanrı hakkındaki görüşleri bu farklılığa örnek olarak verilebilir: “Kral Uzziya’nın öldüğü yıl yüce ve görkemli Rab’bi gördüm; tahtta oturuyordu, giysisinin etekleri tapınağı dolduruyordu. Üzerinde Seraflar duruyordu; her birinin altı kanadı vardı; ikisiyle yüzlerini, ikisiyle ayaklarını örtüyor, öbür ikisiyle de uçuyorlardı.”²¹⁷ “Kuzeyden esen kasırganın göz alıcı bir ışıkla çevrelenmiş, ateş saçan büyük bir bulutla geldiğini gördüm. Ateşin ortası ışıldayan madeni

²¹³ 1.Krallar 22:23.

²¹⁴ Hezekiel 14:9.

²¹⁵ Spinoza, *TTP*, s. 69.

²¹⁶ Spinoza, *a.g.e.*, s. 70.

²¹⁷ Yeşaya 6:1-2.

andırıyordu... Ateş yaratıkların ortasında hareket ediyordu; ışık saçıyor ve içinden şimşekler çakıyordu.”²¹⁸ Görüldüğü gibi bu anlatılarda birbirinden oldukça farklı iki tanrı tasviri vardır. Spinoza, Kutsal Kitap’a ait bu ifadeleri şu şekilde izah etmektedir: “Hiç kuşku yok, ikisi de Tanrı’yı nasıl hayal etmeye alışmışlarsa öyle gördüler.”²¹⁹

Spinoza’nın bu ifadesi sadece Hezekiel ve Yeşaya ile sınırlı kalmamaktadır. Vahyin ilk muhatabı olan Adem, Yaratılış 3:10’da işlediği günahtan ötürü Tanrı’dan gizlenmeye çalışmıştır. Spinoza bu durumu Adem’in Tanrı hakkındaki bilgisizliği ile açıklamaktadır. Adem’e göre Tanrı her yerde bulunmayan, her şeyi bilmeyen bir varlıktır. Bundan dolayı aldığı vahiy de kendi kapasitesi kadardır.²²⁰ Adem’den Nuh’a, İbrahim’den Samuel’e birçok peygamberin Tanrı ile olan ilişkisinde bu prensip geçerlidir. Öyle ki Musa’nın Tanrı’yı görememesi ve Tanrı ile konuşmak için dağa çıkması da tamamen Musa’nın hayalgücünün sınırlılığı ve o dönemin insanının zihnindeki Tanrı algısının bir ürünüdür.²²¹ Aynı şekilde Yahudiliğin temelini oluşturan yasa da Musa’nın karakteri ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Musa bir yasa koyucudur. Bundan dolayı Tanrı’yı yüce bir yasa koyucu gibi algılamış ve aldığı vahiydeki ilahi hikmetleri bir yasa gibi insanlara aktarmıştır.²²²

Vahiy konusuyla bağlantılı olmasından dolayı Spinoza, vahyin Yahudiler’e özgü olup olmadığı meselesini de ele alır. Spinoza’ya göre Yahudiler’in seçilmişliği tamamen dünyevî ve siyasi bütünlükle alakalı bir meseledir. Çünkü iç huzur ve anlama yeteneği açısından diğer milletlerden hiçbir farkları yoktur.²²³ Ayrıca Kutsal Kitap bu durumu açıkça göstermektedir: “*RAB herkese iyi davranır, Sevecenliği*

²¹⁸ Hezekiel 1:4-14.

²¹⁹ Spinoza, *a.g.e.*, s. 72.

²²⁰ Spinoza, *TTP*, s. 75.

²²¹ Spinoza, *a.g.e.*, ss. 77-78.

²²² Frankel, Steven, “The Invention of Liberal Theology: Spinoza’s Theological-Political Analysis of Moses and Jesus”, *The Review of Politics*, Vol. 63, No. 2, Spring 2001, s. 300.

²²³ Spinoza, *a.g.e.*, ss. 86-87.

bütün yapıtlarını kapsar."²²⁴ "RAB kendisine yakaran, İçtenlikle yakaran herkese yakındır."²²⁵ Eski Ahit'te diğer milletler arasından çıkan peygamberlerden bahsedilmemesinin sebebi ise açıktır; Yahudiler yalnızca kendi tarihlerini yazmakla ilgilidirler. Yine de Eski Ahit'te Hezekiel, Ovadya, Yunus, Yeşaya, Yeremya gibi isimlerin başka milletlere de peygamberlik yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla Spinoza'ya göre, vahye muhatap olma durumu yalnızca Yahudiler'e has değil, tüm milletler için geçerlidir.²²⁶

Sonuç olarak Spinoza, vahiy ve peygamberler hakkında şunları söylemektedir: "*Peygamberlere yalnızca vahyin hedefi ve özü konusunda inanmak zorundayız. Geri kalanlar konusunda, her insan kendisine uygun gelen şeye inanmakta özgürdür.*"²²⁷ Böylece Spinoza, vahiy konusunda önemli olanın evrensel ahlakî değerler olduğunu vurgulamakta ve Kutsal Kitap'a inananları, metinde anlatılan şeylerin her birine tek tek inanma zorunluluğu bulunmadığını ortaya koyarak özgür düşüncenin önünü açmaya çalışmaktadır. Ayrıca Spinoza, kökeni itibarıyla yalnızca Tanrı'ya dayanan ve hayal gücünden daha fazla kesinliğe sahip olan tabii ışığın, insanlara neyin doğru neyin yanlış olduğunu göstermesi açısından oldukça yeterli olduğunu düşünmektedir. Böylece Spinoza'nın felsefesinde tabii bilgi, geleneksel anlamdaki vahyin yerini almaktadır.²²⁸

C. Mucize Hakkındaki Görüşleri

Mucizeler, Eski Ahit'te ve dolayısıyla Eski Ahit'e inananların zihninde önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı, Spinoza'nın eleştirisinde en fazla tepki çeken

²²⁴ Mezmurlar 145:9.

²²⁵ Mezmurlar 145:18.

²²⁶ Spinoza, *TTP*, ss. 88-90.

²²⁷ Spinoza, *TTP*, s. 80.

²²⁸ Salihoglu, *Spinoza's Use of the Bible in the Tractatus Theologico-Politicus*, ss. 42-43.

şey mucizelerle ilgili söyledikleri olmuştur.²²⁹ Henry Oldenburg'un 1675 Kasım'ında Spinoza'ya yazdığı şu ifadeler durumu açıkça göstermektedir: “ ... Üstelik çoğu kişi sizin mucizelerin itibarını ve geçerliliğini ortadan kaldırdığınız görüşünde. Kaldı ki, bütün Hıristiyanların ilahi vahyin kesinliğinin yegane dayanağı addettiği şey bu.”²³⁰ Spinoza'nın mucize konusunu ele almasının asıl sebebi, insanlara tabiatın ve Tanrı'nın ne olduğunu açıklamaktır. Bundan dolayı mucizenin ne olduğundan ziyade ne olmadığını anlatan Spinoza, toplumun zihnindeki mucize algısını eleştirmektedir. Mucizeler halk arasında, Tanrı'nın doğaya müdahalesi şeklinde algılanmaktadır. Bunun dışında yapılan herhangi bir açıklamanın halk tarafından kabul görmemesinin birkaç sebebi bulunmaktadır. Bunlar ham sofuluk, doğa bilimleriyle ilgilenenlere karşı çıkma isteği, Tanrı'nın yüceliğinin, egemenliğinin ve gücünün yalnızca mucizelerle olabileceğine dair inançtır. İnsanlar, tabiatın olağan düzeninde işlediğini gördüklerinde Tanrı'nın hiçbir müdahalede bulunmadığını, tam tersi durumda ise Tanrı'nın aktif hale geçtiğini düşünmektedirler. Çünkü halk, doğanın güçlerinin Tanrı'ya boyun eğdiğini hayal etmediği takdirde Tanrı'nın ihtişamını idrak edememektedir.²³¹ Bütün bunların altında yatan sebep ise halkın gerek Tanrı gerek doğa hakkındaki cehaletidir.²³² İnsanlar tabiatı ne kadar az biliyorlarsa, sayısız hayali fikri de o kadar kolay üretebilirler.²³³ Spinoza, insanların bu düşüncelerinin, Tanrı'nın güçleri ve doğanın güçleri olmak üzere iki ayrı güç figürü oluşturacağını ve bunun Tanrısallığa aykırı olacağını ifade etmektedir. Doğa kanunlarının son derece düzenli ve evrensel oluşunu, tanrısal tabiatın kusursuzluğundan ve zorunluluğundan kaynaklandığını belirten²³⁴ Spinoza, Tanrı'nın kendi koymuş olduğu düzene aykırı hareket etmesini saçmalık olarak değerlendirmektedir. Aksine inanıldığı takdirde

²²⁹ Hunter, Graeme, “Spinoza on Miracles”, *International Journal for Philosophy of Religion*, Vol. 56, No. 1, Aug 2004, s. 41.

²³⁰ Spinoza, *Mektuplar*, 71. Mektup, s. 332.

²³¹ Spinoza, *TTP*, ss. 118-119.

²³² Spinoza, *Mektuplar*, 73. Mektup, s. 336; 75. Mektup, s. 340.

²³³ Spinoza, *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*, s. 59.

²³⁴ Spinoza, *Etika*, s. 61.

Tanrı'nın oldukça zayıf ve dengesiz bir tabiat yarattığını ve bu tabiatın devamlılığını sağlamak için sürekli müdahale ettiğini söylemek gerekir ki, Spinoza bu düşüncenin mantık dışı olduğunu belirtmektedir.²³⁵

Bundan dolayı Kutsal Kitap'ta anlatılan mucizelerin aslında, o olayı anlatan kişilerin durumu doğal nedenleriyle açıklayamayıp olayı tanrısal bir müdahale gibi anlatmalarının ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Spinoza'ya göre Kutsal Kitap'ta geçen bütün mucizeler yalnızca sıradan doğa olaylarıdır.²³⁶ Çünkü gerçek gerçeğe karşıt olamaz.²³⁷ Bu durumu açıklayan en iyi örneklerden biri Yeşu kitabında anlatılan, Güneşin durması ile ilgili hadisedir. Yeşu kitabı 10. Bab'ta, Yeşu önderliğindeki İsraililer'in Amurlular'ı yenilgiye uğratması anlatılmaktadır: *"RAB'bin Amurlular'ı İsraililer'in karşısında bozguna uğrattığı gün Yeşu halkın önünde Rab'be şöyle seslendi: 'Dur ey güneş, Givon üzerinde ve ay sen de Ayalon Vadisi'nde'. Halk, düşmanlarından öcünü alıncaya dek güneş durdu, ay da yerinde kaldı. ... Güneş, yaklaşık bir gün boyunca göğün ortasında durdu, batmakta gecikti. Ne bundan önce, ne de sonra RAB'bin bir insanın dileğini işittiği o günkü gibi bir gün olmamıştır. Çünkü RAB İsrail'den yana savaştı."*²³⁸ Bu ifadeler Tanrı'nın doğa üzerindeki hakimiyetini gösteren mucizelerden biri olarak yorumlanmıştır. Ancak Spinoza, burada anlatılanların bir mucize olmadığını, bu ifadelerden hemen önce gelen cümle ile açıklamaktadır: *"RAB İsraililer'den kaçan Amurlular'ın üzerine Beythoron'dan Azeka'ya inen yol boyunca gökten iri iri dolu yağdırdı."*²³⁹ Bu ifadelere göre havada bulunan dolu taneleri güneş ışınlarının daha fazla kırılmasına ve daha fazla ışık oluşmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla Güneş'in Dünya etrafında döndüğünü düşünen Yeşu ve diğerleri, gün ışığının fazlalığını Güneş'in

²³⁵ Spinoza, *TTP*, s. 120-121.

²³⁶ Spinoza, *TTP*, s. 124.

²³⁷ Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri*, s.147.

²³⁸ Yeşu 10:12-14.

²³⁹ Yeşu 10:11.

olduğu yerde durması ile açıklamışlardır.²⁴⁰ Gerek sahip oldukları bilgi gerek içinde buldukları pagan dünya, Eski Ahit yazarlarını/yazarını bu tarz doğa olaylarını mucizevî bir şekilde anlatmaya yöneltmiştir. Güneşin, ayın, yağmurun, rüzgarın kısacası doğa olaylarının birer tanrı olarak kabul edildiği bir dönemde, diğer insanları ikna etmek amacıyla bütün doğanın, İsrailîler'in Tanrısı'na boyun eğdiğini göstermeye çalışmak anlaşılabilir bir durumdur.²⁴¹ Spinoza, bu söyledikleriyle ne Yeşu ve diğerlerinin şahit oldukları olayları reddetmekte ne de Kutsal Kitap'ın otoritesini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. O, Kutsal Kitap'taki bu tarz anlatıların, dönemin insanları tarafından yanlış algılandığını ve olayların her birinin tabiat kanunlarına uygun bir açıklamasının olduğunu söylemektedir.²⁴²

Spinoza, Kutsal Kitap'ın neden böyle bir üsluba sahip olduğu sorusuna ise Galileo Galilei'nin (ö. 1642), Büyük Düşes Christina'ya²⁴³ (ö. 1637) mektubunda yazdığı “*Kutsal Kitap bizlere astronomi öğretmek için yazılmadı*”²⁴⁴ ifadelerine benzer bir cevap verir. Kutsal Kitap bu olayları detaylarıyla ve nasıl olduklarını açıklamak durumunda değildir. Çünkü böyle bir amacı da yoktur. Onun amacı kişilerin duygu dünyalarına hitap ederek insanların Tanrı'ya itaat etmelerini sağlamaktır.²⁴⁵ Spinoza bu durumu şu çarpıcı ifadelerle dile getirmektedir: “... *Bu yüzden, (Kutsal Kitap) Tanrı ve şeylerden söz ederken çok yanıltıcı bir dil kullanır. Çünkü amacı akla yatan şeyler söylemek değil, insanların hayalgüçleri ve fantazilerini okşayıp ele geçirmektir.*”²⁴⁶

²⁴⁰ Spinoza, *TTP*, s. 74.

²⁴¹ Spinoza, *a.g.e.*, s. 129.

²⁴² Harvey, Warren Zev, “Spinoza on Biblical Miracles”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 74, No. 4, October 2013, s. 670.

²⁴³ Büyük Düşes Christina 1565 yılında Fransa'da Lorraine ailesinin üyesi olarak dünyaya gelmiştir. 1589 yılında Toskana Dükü Ferdinando de' Medici (ö. 1609) ile evlenerek Toskana Düşesi olmuştur.

²⁴⁴ Galileo Galilei, “Letter to the Grand Duchess Christina” in *Discoveries and Opinions of Galileo*, Translated with an Introduction and Notes by Stillman Drake, New York: Anchor Books, 1957, s. 212.

²⁴⁵ Spinoza, *TTP*, s. 127; Spinoza, *Mektuplar*, 78. Mektup, s. 350.

²⁴⁶ Spinoza, *TTP*, s. 128.

Spinoza'nın mucizelerle ilgili ele aldığı ikinci husus, Tanrı'nın varlığının mucizeler yoluyla bilinemeyeceği ve tabiatının anlaşılamayacağıdır. Spinoza'ya göre Tanrı'nın varlığının bilinebilmesi için son derece sağlam ve değişmeyen mefhumlara ihtiyaç vardır, çünkü Tanrı'nın varlığı kendiliğinden bilinemez. Tanrı'nın varlığı ve özü hakkındaki mefhumların sabit olmadığını düşünmek ise kişiyi Tanrı hakkında önce kuşkuya ardından ateizme kadar götürecektir.²⁴⁷ Bilindiği gibi mucizeler insanın idrak yeteneğini aşan, üzerine herhangi bir akıl yürütme yapamayacağı olaylardır ve herhangi bir sâbitesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla mucizelerden yola çıkarak Tanrı hakkında bir bilgiye ulaşamaz. Mucizelerden yola çıkarak bazı sonuçlar elde edilse bile bunlar oldukça kısıtlı sonuçlar olacaktır. Çünkü sınırlı olayları anlatmaktadırlar. Bu sonuçlar üzerinden Tanrı hakkında söylenecek şeyler çok doğru olmayacaktır. Tanrı'nın varlığı ve tabiatı hakkında bilgiye ulaşmanın yolu ise doğal olayların ilk nedenlerini ve doğa kanunlarının nasıl çalıştığının derinlemesine anlaşılmasıdır. Çünkü doğada işleyen kanunlar Tanrı'nın özünden kaynaklanmaktadır.²⁴⁸

Spinoza bu ifadelerini Kutsal Kitap'ın onayına da sunar ve söylediklerini Kutsal Kitap'ın da açıkça belirttiğini şu örnekle gösterir: “*Aranızdan bir peygamber ya da düş gören biri çıkarsa, bir belirtiyi ya da şaşılasi bir olayı önceden bildirirse, ‘Bilmediğiniz başka ilahlara yönelip tapınalım’ derse, söz ettiği belirti, şaşılasi olay gerçekleşse bile, o peygamberi ya da düş göreni dinlememelisiniz. Tanrınız RAB kendisini bütün yüreğinizle, bütün canınızla sevip sevmediğinizi anlamak için sizi sınamaktadır. Tanrınız RAB’bin ardınca yürüyün, O’ndan korkun. Buyruklarına uyun, O’nun sözüne kulak verin. O’na kulluk edin, O’na bağlı kalın. O peygamber ya da düş gören öldürülecek. O, sizi Mısır’dan çıkaran, köle olduğunuz ülkeden kurtaran Tanrınız Rab’be karşı gelmeye kışkırttı. Tanrınız RAB’bin yürümenizi buyurduğu*

²⁴⁷ Spinoza, *a.g.e.*, s. 122.

²⁴⁸ Spinoza, *TTP*, s. 123-124; *Etika*, s. 61.

*yoldan sizi sapturmaya çalıştı. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldırmalısınız.”*²⁴⁹
Görüldüğü gibi mucizeler sahte peygamberler ya da kahinler tarafından da gerçekleştirilebilen şeylerdir. Dolayısıyla insanlar tarafından mucize yahut olağanüstü olarak değerlendirilen olaylar, değil Tanrı hakkında doğru bir bilgiye ulaştırma, insanları sahte tanrılara tapınmaya kadar götürebilecek tehlikeli bir durumdur.

Mucizelerin, Tanrı hakkında doğru ve sağlam bilgiye ulaştırmadığının bir diğer delili ise İsraililer’in tavrıdır. Harun’un değneğinin yılanı dönüştürdüğünü²⁵⁰, Mısır’daki bütün suların kan olduğunu²⁵¹, Mısır’ı kurbağa, sivrisinek ve at sineği kapladığını²⁵², Mısırlıların hayvanlarının telef olduğunu, insanların çıban, dolu, çekirge ve karanlık gibi belalara tutulduğunu²⁵³, Firavun’dan başlayarak değirmendeki kölenin, zindandaki tutsağın ve hatta hayvanların ilk doğan bütün çocuklarının öldürüldüğünü gören²⁵⁴, Kamış Denizi’ni geçerken denizin ikiye yarıldığına şahitlik eden²⁵⁵, acı suyun tatlı olması²⁵⁶, man ve bıldırcın²⁵⁷, kayadan su çıkması²⁵⁸ gibi ikramlara nâil olan ve hepsinden önemlisi Tanrı’nın Sina’da ateş bulutu halinde indiğini gören ve Tanrı’nın konuştuğunu duyan İsrailoğulları²⁵⁹, ellerine geçen ilk fırsatta Harun’dan kendileri için ilah yapmalarını istemişlerdir.²⁶⁰
Mucizeler insanları Tanrı’ya ulaşırsaydı, hiç şüphesiz bu kadar mucizevî olay

²⁴⁹ Yasa’nın Tekrarı 13:1-5.

²⁵⁰ Mısır’dan Çıkış 7:8-13.

²⁵¹ Mısır’dan Çıkış 7:14-25.

²⁵² Mısır’dan Çıkış 8:1-32.

²⁵³ Mısır’dan Çıkış 9-10.

²⁵⁴ Mısır’dan Çıkış 11-12.

²⁵⁵ Mısır’dan Çıkış 14:21-31.

²⁵⁶ Mısır’dan Çıkış 15:22-27.

²⁵⁷ Mısır’dan Çıkış 16.

²⁵⁸ Mısır’dan Çıkış 17:1-7.

²⁵⁹ Mısır’dan Çıkış 19-20.

²⁶⁰ Mısır’dan Çıkış 32:1-2.

yaşayan İsrailoğulları'nın Tanrı'yı en iyi şekilde bilmesi gerekirdi. Ancak bütün bunlardan sonra Tanrı olarak tapındıkları şey basit bir buzağıdan ibaret olmuştur. Bütün bu mucizeler, Yahudilere Tanrı hakkında hiçbir doğru bilgi vermemiş, yalnızca diğer tanrılardan daha güçlü bir Tanrı olduğunu ve bu Tanrı'nın Yahudiler'i koruduğunu düşündürmüştür.²⁶¹ Bu bağlamda tabiatın bilgisi, vahyin ve mucizelerin bilgisinden daha üstündür. Çünkü tabiatın bilgisi düzenli ve kesindir. Bundan dolayı herhangi bir belirtiyeye ihtiyacı yoktur ve Tanrı hakkında doğru bilgi vermektedir.²⁶²

Spinoza'nın dikkat çektiği hususlardan biri de mucizelerin belli koşullara ihtiyacı olduğudur. Bu koşullar, mucizelerin doğal nedenlere ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu savını da yine Kutsal Kitap'tan örneklerle ortaya koymaktadır: “*Böylece Musa ile Harun ocak kurumu alıp firavunun önünde durdular. Musa kurumu göğe doğru savurdu. İnsanlarda ve hayvanlarda irinli çıbanlar çıktı.*”²⁶³, “*Bütün o gün ve gece RAB ülkede doğu rüzgarı estirdi. Sabah olunca da doğu rüzgarı çekirgeleri getirdi. ... RAB rüzgarı çok şiddetli batı rüzgarına döndürdü. Rüzgar çekirgeleri sürükleyip Kamış Denizi'ne döktü.*”²⁶⁴ “*RAB bütün gece güçlü doğu rüzgarıyla suları geri itti, denizi karaya çevirdi. Sular ikiye bölündü.*”²⁶⁵ “*Elişa eve vardığında, çocuğu yatağında ölü buldu. İçeri girdi, kapıyı kapayıp RAB'be yalvarmaya başladı. Sonra ağız çocuğun ağızının, gözleriyle elleri de çocuğun gözleriyle ellerinin üzerine gelecek biçimde yatağa, çocuğun üzerine kapandı. Çocuğun bedeni ısınmaya başladı. Elişa kalkıp odanın içinde sağa sola gezindi, sonra yine dönüp çocuğun üzerine kapandı. Çocuk yedi kez aksırdı ve gözlerini açtı.*”²⁶⁶ Bunlar dışında Kutsal Kitap'ta anlatılan pek çok mucizede bir ilk neden

²⁶¹ Spinoza, *TTP*, s. 125.

²⁶² Gross, George M., “Reading The Bible with Spinoza”, *Jewish Political Studies Review*, Vol. 7, No. 1/2, Spinoza and the Bible, Spring 1995, s. 30.

²⁶³ Mısır'dan Çıkış 9:10.

²⁶⁴ Mısır'dan Çıkış 10:13-19.

²⁶⁵ Mısır'dan Çıkış 14:21.

²⁶⁶ II. Krallar 4:32-35.

verilmemiş olsa bile, Spinoza, belli bir özel koşul olmadan mucizelerin gerçekleşmeyeceğine inanmak gerektiğini ifade etmektedir.²⁶⁷

Spinoza son olarak, Kutsal Kitap'taki mucize anlatımlarının anlaşılabilmesi için, bu olayları anlatanların ve yazıya geçirip aktaranların fikirlerinin bilinmesinin zorunlu olduğunu söylemektedir. Bu kişilerin zihin dünyası bilinmediği takdirde, anlatılarda neyin hayal neyin gerçek olduğunun ayrımını yapmak mümkün değildir. Ayrıca Spinoza Yahudi deyimlerinin ve kelime oyunlarının da çok iyi bilinmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü Yahudiler'in her şeyi Tanrı'ya izafe etmek gibi bir özellikleri vardır. Bundan dolayı Tanrı'nın Firavun'un kalbini katılaştırması aslında Firavun'un inatçılığının, Tanrı'nın göklerin kapaklarını açması ise yalnızca çok fazla yağmur yağdığına şiirsel bir şekilde ifade edilmesinden ibarettir.²⁶⁸ Bir şeyleri Tanrı'ya izafe etmenin ve bunu yaparken şiirsel bir üslup kullanmanın örnekleri de hemen yukarıdaki Eski Ahit anlatılarında ayrıca görülmektedir.

Spinoza, bütün bu anlattıklarından şu sonuca ulaşmaktadır:

Tabiat sabit ve değişmez bir düzeni korur; haklarında bir şey bildiğimiz ve bilmediğimiz tüm yüzyıllar boyunca, Tanrı hep aynı kalmıştır; tabiatın yasaları, onlara hiçbir şey eklenemeyeceği, hiçbir şeyin de onlardan çıkarılamayacağı kadar kusursuz ve verimlidirler. Son olarak da mucizelerin yeni bir şeymiş gibi görünmelerinin nedeni, insanların bilgisizliğidir. Demek ki Kutsal Kitap açıkça bunu öğretir. Ama hiçbir yerde, tabiatta, onun yasalarına aykırı olan ya da ondan kaynaklanmayabilecek bir şeyin meydana geldiğini öğretmez.²⁶⁹ Tabiat yasalarına aykırı olduğu ya da bağlı olamayacağı su götürmez biçimde kanıtlanabilecek şeyler

²⁶⁷ Spinoza, *a.g.e.*, s. 127.

²⁶⁸ Spinoza, *TTP*, ss. 129-131.

²⁶⁹ Spinoza, *a.g.e.*, s. 132.

Kutsal Kitap'ta bulunursa, bunların, kutsal metinlere günahkarlar²⁷⁰ tarafından yapılan eklemeler olduğuna kesinlikle inanmak gerekir.²⁷¹

Spinoza, bu sonuçlara ulaşırken kendi metodunu (Kutsal Kitap'ın yorumunun yalnızca Kutsal Kitap'a dayanması) bir kenara bırakarak Kutsal Kitap'ın yorumlanmasında aklî ilkeleri kullanmıştır. Yaptığı şeyin kendisi de farkındadır.²⁷² Bu şekilde davranmasının sebebini şu şekilde açıklamaktadır:

Burada mucizeler hakkında, peygamberlik konusunda izlediğimden bütünüyle farklı bir yöntem izledim. Gerçekten de peygamberlik hakkında, yalnızca kutsal metinlerde vahyedilmiş esaslardan çıkarabildiğim sonuçları dile getirdim. Ama burada salt tabii ışığın tanıttığı ilkelere ilişkin belli başlı noktaları ele aldım ve bunu bilinçli yaptım. Çünkü peygamberlik insanın kavrama yeteneğinin sınırlarını aştığı ve bütünüyle teolojik bir sorun oluşturduğu için, onun hakkında hiçbir şey söyleyemezdim. ... Ama burada, mucizeler söz konusu olduğunda, araştırmamızın konusu bütünüyle felsefi olduğu için, böyle bir yol izlememe hiç gerek yoktu. Üstelik, bu sorunu tabii ışığın öğrettiği ilkelere yola çıkarak çözümlenin daha yerinde olacağını da düşündüm; onlar en iyi tanınan ilkeler olduğu için...²⁷³

II. Eski Ahit Eleştirisi

Spinoza'ya göre Kutsal Kitap ile ilgili en gerekli bilgi onun tarihinin bilgisidir. Ne yazık ki, bu bilginin büyük kısmı ihmalkarlıktan ya da aradan geçen uzun yıllara dayanamamasından dolayı yok olmuştur. Kutsal Kitap yorumcuları ise

²⁷⁰ Burada "günahkarlar" ile kastedilen kişiler Ferisiler'dir. Fraenkel, Carlos, "Spinoza on Miracles and the Truth of the Bible", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 74, No. 4, October 2013, s. 649.

²⁷¹ ed. Morgan, Michael L., *Spinoza Complete Works with Translations by Samuel Shirley*, s. 452.

²⁷² Gottlieb, Michah, "Spinoza's Method(s) of Biblical Interpretation Reconsidered, *Jewish Studies Quarterly*, Vol. 14, No. 3, 2007, s. 303.

²⁷³ Spinoza, *TTP*, s. 132.

bu bilgi eksikliğinin yerini kendi dűşünceleri ile doldurmuştur. Bundan dolayı Kutsal Kitap tarihi yalanlarla dolu bir tarih olagelmiştir. Bu problemin ortaya çıkarılması ve düzeltilmesi konusunda oldukça geç kalındığından , toplum bu yanlışları ve yalanları sonuna kadar benimsemiş, en ufak bir eleştiride karşı tarafa yaşama hakkı tanımayacak bir noktaya ulaşmıştır. Spinoza, toplumun durumunun farkında olmasına rağmen, problemi ortaya koyma girişiminden vazgeçmeyeceğini belirtmektedir. Çünkü ona göre, tamamen umutsuzluğa düşmenin bir gerekçesi yoktur.²⁷⁴

A. Tora (Tevrat) Eleştirisi

Spinoza'nın Tevrat eleştirisi Pentateuch'un yazarının kim olduğu üzerinedir. Genel kanaate göre Tevrat'ın yazarı Musa'dır. Çünkü Süleyman Mabedi'nin yıkılmasının ardından Yahudi dinî yaşantısının belirlenmesinde merkezî rol oynayan Ferisiler, insanlara bunu söylemiş ve aksini iddia edenleri de sapkın olarak değerlendirmişlerdir. Spinoza'nın belirttiğine göre, kendi okuduğu kişiler içerisinde Kutsal Kitap'la ilgili bu önyargıyı farkedenden ilk isim Abraham ibn Ezra olmuştur. Ancak farketttiği şeyleri açıkça dile getirememiş, dolaylı yollarla ifade etmeye çalışmıştır.

Spinoza, ilk olarak İbn Ezra'nın birkaç sözlükle belirtmeye çalıştığı şeyleri açıklamış ve maddeler halinde şu şekilde sıralamıştır:

1- Yasa'nın Tekrarı'nın başlangıcını bile Musa yazmış olamaz. Çünkü o Şeria Irmağı'nı geçmemiştir.

²⁷⁴ Spinoza, *a.g.e.*, s. 154.

- 2- Musa, Eval Dağı'nda bir sunak yapılmasını ve yasanın taşlara yazılmasını emretmektedir: “*Taşlara bu yasanın bütün sözlerini okunaklı bir biçimde yazacaksınız.*”²⁷⁵ Hahamların verdiği bilgiye göre bu sunak 12 taştan oluşmaktadır. Dolayısıyla Tanrı'nın yasalarının bugünkü Tevrat'tan çok daha kısa olduğu ortadadır.
- 3- “*Musa bu yasayı yazıp RAB'bin Antlaşma Sandığı'nı taşıyan Levili kâhinlere ve bütün İsrail ileri gelenlerine verdi.*”²⁷⁶ Bu ifadeler Musa'ya değil ancak onu gören başka birine ait olabilir.
- 4- “*Avram ülke boyunca Şekem'deki More meşesine kadar ilerledi. O günler orada Kenanlılar yaşıyordu.*”²⁷⁷ Bu ifadelerden çıkan sonuç, artık o bölgede Kenanlılar'ın bulunmadığıdır. Dolayısıyla bu ifadeler ancak Musa'nın ölümünden sonra Kenanlılar'ın bölgeden sürüldüğü dönemde yazılmıştır.
- 5- “*Oraya 'Yahve yire' adını verdi. 'RAB'bin dağında sağlanacaktır' sözü bu yüzden bugün de söyleniyor.*”²⁷⁸ Bu dağın Tanrı'nın dağı olarak adlandırılması ancak tapınağın yapımından sonra gerçekleşmiştir. Musa'nın yaşadığı dönemde henüz herhangi bir seçim yapılmamıştır.
- 6- Yasa'nın Tekrarı 3. Bab'ta Başan Kralı Og ile ilgili anlatılar, çok eskiden yaşanmış olayları anlatan birinin üslubuna aittir. Bu ifade tarzı da yazarın Musa'dan çok sonra yaşamış olduğunu gösterir.

Spinoza'ya göre İbn Ezra, bu tür bölümlerin ne tamamına ne de en önemlilerine yer vermiştir. Bundan dolayı İbn Ezra'nın değerlendirmelerini dile getirdikten sonra 4 madde halinde kendi delillerini sıralamaktadır.²⁷⁹

²⁷⁵ Yasa'nın Tekrarı 27:8.

²⁷⁶ Yasa'nın Tekrarı 31:9.

²⁷⁷ Yaratılış 12:6.

²⁷⁸ Yaratılış 22:14.

²⁷⁹ Spinoza, *TTP*, ss. 157-158.

1- Bu kitapların yazarı, Musa hakkında pek çok gözlemde bulunmaktadır. “*Musa yeryüzünde yaşayan herkesten daha alçakgönüllüydü.*”²⁸⁰ “*Musa savaştan dönen ordu komutanlarına öfkeleni.*”²⁸¹ “*Böylece RAB’bin sözü uyarınca RAB’bin kulu Musa orada, Moav ülkesinde öldü.*”²⁸²

2- Bu tanıklıklar dışında Musa’nın ölümü, gömülmesi, Yahudiler’in 30 gün boyunca yas tutmaları da anlatılmaktadır. Ayrıca Musa, diğer bütün peygamberlerle de kıyaslanmaktadır. “*O günden bu yana İsrail’de Musa gibi RAB’bin yüz yüze görüştüğü bir peygamber çıkmadı.*”²⁸³ Bu ifadeler, kitapların yazarının Musa’dan yüzyıllar sonra yaşamış birine ait olduğunu göstermektedir.

3- Bazı yer isimleri Musa’nın yaşadığı dönemden sonra o ismi almıştır. “*Avram ... dört kralı Dan’a kadar kovaladı.*”²⁸⁴ Ancak kente bu isim Yeşu’nun ölümünden sonra verilmiştir. Dolayısıyla Musa’nın kent ismini bu şekilde zikretmesi mümkün değildir. “*Yakup’un oğlu olan ataları Dan’ın anısına kente Dan adını verdiler. Kentin eski adı Layiş’ti.*”²⁸⁵

4- Bazı tarihi olaylar Musa’nın hayatından sonraki dönemi de içermektedir. “*İsraililer yerleştikleri Kenan topraklarına varıncaya dek kırk yıl man yediler.*”²⁸⁶ Ancak bu kırk yıllık sürecin bitişine Musa tanıklık etmemiş ve olayın bitişi Tevrat’ta anlatılmamıştır. “*Ülkenin ürününden yemeleri üzerine ertesi gün man kesildi.*”²⁸⁷

Spinoza, Tevrat’ın yazarının Musa olmadığını açıkça gösterdikten sonra, Musa’nın yazdığı kitaplar olduğunu ve bu kitaplara Tevrat’ta atıflar olduğunu ifade etmektedir. Bu kitaplara yapılan atıflar, onların Tevrat’tan farklı kitaplar olduklarını

²⁸⁰ Çölde Sayım 12:3.

²⁸¹ Çölde Sayım 31:14.

²⁸² Yasa’nın Tekrarı 34:5.

²⁸³ Yasa’nın Tekrarı 34:10.

²⁸⁴ Yaratılış 14:14.

²⁸⁵ Hâkimler 18:29.

²⁸⁶ Mısır’dan Çıkış 16:35.

²⁸⁷ Yeşu 5:12.

ortaya çıkarmaktadır.²⁸⁸ “Böylece Yeşu, Amalek ordusunu kılıçtan geçirdi. RAB Musa’ya, “Bunu anı olarak kayda geç” dedi, “Yeşu’ya da söyle Amalekliler’in adını yeryüzünden sileceğim.”²⁸⁹ “RAB’bin Savaşları Kitabı’nda şöyle yazılıdır ...”²⁹⁰ “Musa RAB’bin buyruğu uyarınca sırasıyla yapılan yolculukları kayda geçirdi.”²⁹¹ Tevrat’ta geçen bu ifadeler Musa’nın Tanrı’nın Savaşları Kitabı isimli bir kitap yazdığını göstermektedir.²⁹²

Musa’nın yazdığı bir başka kitap *Antlaşma Kitabı*’dır. “Musa RAB’bin bütün buyruklarını yazdı. Sabah erkenden kalkıp dağın eteğinde bir sunak kurdu, İsrail’in on iki oymağını simgeleyen on iki taş sütun dikti. ... Sonra antlaşma kitabını alıp halka okudu. Halk, “RAB’bin her söylediğini yapacağız, O’nu dinleyeceğiz” dedi.”²⁹³ Oldukça kısa olan bu kitap, Mısır’dan Çıkış 22:10 ile 24. Bab arasındaki emirlerden başka bir şey içermemektedir. Yapılan antlaşma ve yazıya geçirmek için gerekli zamanın azlığı düşünülüp, bütün emirlerin halka okunduğu ve halk tarafından da her söylenilenin anlaşıldığı dikkate alınır, okunan emirlerin oldukça kısa olması gerekmektedir.²⁹⁴

Musa’nın son olarak yazdığı kitap ise *Tanrı’nın Yasa Kitabı*’dır. “Musa, Şeria Irmağı’nın doğu yakasındaki Moav topraklarında bu yasayı şöyle açıklamaya başladı.”²⁹⁵ “Bugün Tanrınız RAB’bin ant içerek sizinle yaptığı antlaşmayı geçerli kılmak için burada duruyorsunuz. ... Antla yapılan bu antlaşmayı yalnız sizinle, bugün burada bizimle birlikte Tanrımız RAB’bin önünde duranlarla değil, yanımızda

²⁸⁸ Spinoza, *TTP*, s. 158.

²⁸⁹ Mısır’dan Çıkış 17:16-14.

²⁹⁰ Çölde Sayım 21:14.

²⁹¹ Çölde Sayım 33:2.

²⁹² Spinoza, *a.g.e.*, s. 159.

²⁹³ Mısır’dan Çıkış 24:4-7.

²⁹⁴ Spinoza, *a.g.e.*, s. 159.

²⁹⁵ Yasa’nın Tekrarı 1:5.

olmayanlarla da yapıyorum.”²⁹⁶ “Musa bu yasaı yazıp RAB’bin Antlaşma Sandığı’nu taşıyan Levili kahinlere ve bütün İsrail ileri gelenlerine verdi.”²⁹⁷ Spinoza bu ifadelere dayanarak Musa’nın koyduğu tüm yasaları halka açıkladığını, halkın bu yasalara yeniden boyun eğdiğini ve Musa’nın açıkladığı yasalar ile birlikte yeni antlaşmayı yazdığını söylemektedir. Bu kitap daha sonra Yeşu tarafından yeni yasalarla genişletilmiştir: “Yeşu o gün Şekem’de halk adına bir antlaşma yaptı. Onlar için kurallar ve ilkeler belirledi. Bunları Tanrı’nın Yasa Kitabı’na da geçirdi.”²⁹⁸ Spinoza, elimizde hem Musa’nın hem de Yeşu’nun antlaşmasını içeren bir kitap olmadığına göre, Tanrı’nın Yasa Kitabı’nın yok olduğunu ifade etmektedir. Spinoza’ya göre bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Musa’nın yazdığı kitap Tevrat değildir. O, Tevrat’ın yazarının, Tevrat içine bir yerlere yerleştirdiği bir başka kitaptır. Tevrat’ta Musa’nın yazmış olamayacağı pek çok şey bulunduğuna göre, hiç kimse Tevrat’ı Musa’nın yazdığını iddia edemez. Bunu iddia etmek akla tamamen aykırıdır.²⁹⁹

B. Neviim (Peygamberler) Eleştirisi

Spinoza, Tevrat eleştirisinde olduğu gibi, Kutsal Kitap’tan örnekler vererek Eski Ahit’in diğer kitaplarına da eleştirilerde bulunmaktadır. Spinoza’nın eleştirisinin temelinde bu kitapların yazarlarının kim olduğu sorusu vardır. Kutsal Kitap’ta geçen “RAB Yeşu’yla birlikteydi. Yeşu’nun ünü ülkenin her yanına yayıldı.”³⁰⁰ “Böylece Yeşu’nun ... bütün İsrail topluluğuna, Musa’nın buyruklarından okumadığı tek bir söz kalmadı.”³⁰¹ “Kenanlılar bugüne kadar Efrayimoğulları arasında yaşayıp onlara

²⁹⁶ Yasa’nın Tekrarı 29:12-16.

²⁹⁷ Yasa’nın Tekrarı 31:9.

²⁹⁸ Yeşu 24:25-26.

²⁹⁹ Spinoza, *TTP*, s. 159-160.

³⁰⁰ Yeşu 6:27.

³⁰¹ Yeşu 8:35.

ücretsiz hizmet etmek zorunda kaldılar.”³⁰² “RAB’bin kulu Nun oğlu Yeşu bir süre sonra yüz on yaşında öldü. ... Timnat-Serah’a gömdüler.”³⁰³ ifadelerine dayanan Spinoza, Yeşu’nun yazarının Yeşu’dan yüzyıllar sonra yaşamış biri olduğunu söylemektedir. Hem kitabın üslûbu ve kullanılan kelimeler hem de kitapta Yeşu’nun ölümünün anlatılması, yazarın başka biri olduğunu açıkça göstermektedir.³⁰⁴

Hâkimler kitabı için de aynı durum geçerlidir. Kitap, ayrı ayrı hâkimler tarafından değil, sonraki yıllarda krallık döneminde yaşayan tek bir kişi tarafından yazılmıştır.³⁰⁵ Yazar birkaç defa söz konusu dönemde kral olmadığını belirtmektedir: *“O dönemde İsrail’de kral yoktu. Herkes kendince doğru olanı yapıyordu.”³⁰⁶ I. ve II. Samuel kitaplarında da anlatı, Samuel’in ölümünden sonrasını uzunca anlatmaktadır. Dolayısıyla bu kitapların yazarının da Samuel olduğunu ileri sürmek imkansızdır. Ayrıca “Eskiden İsrail’de biri Tanrı’ya bir şey sormak istediğinde “Haydi, biliciye gidelim” derdi. Çünkü bugün peygamber denilene o zaman bilici denirdi.”³⁰⁷ ifadeleri Saul ile Samuel’in karşılaşmasının geçmiş zamanda yaşanmış bir olay olduğunun en önemli kanıtıdır.³⁰⁸ I. ve II. Krallar kitapları ile ilgili olarak ise Eski Ahit’te geçen “Süleyman’ın krallığı dönemindeki öteki olaylar, bütün yaptıkları ve bilgeliği Süleyman’ın tarihinde yazılıdır.”³⁰⁹ “Yarovam’ın dönemindeki öteki olaylar, nasıl savaştığı, ülkesini nasıl yönettiği İsrail krallarının tarihinde yazılıdır.”³¹⁰ “Rehavam’ın krallığın dönemindeki öteki olaylar ve bütün yaptıkları*

³⁰² Yeşu 16:10.

³⁰³ Yeşu 24:29-30.

³⁰⁴ Spinoza, *TTP*, s. 161.

³⁰⁵ Spinoza, *a.g.e.*, s. 161.

³⁰⁶ Hâkimler 17:6, 18:1, 21:5.

³⁰⁷ I.Samuel 9:9.

³⁰⁸ Spinoza, *a.g.e.*, s. 162.

³⁰⁹ I. Krallar 11:41.

³¹⁰ I. Krallar 14:19.

Yahuda krallarının tarihinde yazılıdır.”³¹¹ ifadeleri Krallar kitaplarının başka kitaplardan derlendiğini göstermektedir.³¹²

Spinoza, Neviim bölümünün diğer kitapları ile ilgili oldukça kısa bilgiler vermektedir. Çünkü bu kitaplarda, peygamberlerin ağızından aktarılan vahiyler çeşitli kitaplardan alınmış ve belli bir düzen içerisinde yerleştirilmemiştir. Yeşaya peygamber, Kral Uzziya zamanında yaşamış ve kralın bütün hayat hikayesini yazmıştır.³¹³ Ancak bu kitap ortadan kaybolmuştur. Kralların hayatları ile ilgili bilgiler çeşitli kitaplardan derlenmiş bilgilerdir. Yeremya peygamber ile ilgili anlatılarda, Yeremya 21. Bab’ta peygamberin yakalanmasının sebebi açıklanır. Ardından 22’de bu anlatı birden kesilir ve başka bir anlatı başlar. 25. Bab’ta ise farklı bir anlatı karşımıza çıkar. Son olarak Yeremya 38’de 21. Bab’taki anlatıya tekrar geri dönülür. Bu farklılıklar göstermektedir ki metindeki anlatılar çeşitli tarihçilerin alıntılarından alınmıştır. Yeremya’nın birinci ağızdan anlattığı ifadeler ise görünüşe göre Baruk’a³¹⁴ yazdırıldığı ciltten aktarılmıştır.³¹⁵ Hezekiel kitabının başında yer alan “otuzuncu yıl”³¹⁶ ifadesi, Spinoza’ya göre geçmişe yapılan bir göndermedir. Bu ifade genel kanaatin aksine Hezekiel’in peygamberliğe başladığına değil, onu devam ettirdiğinin göstergesidir. Spinoza bunu söylerken Yeremya kitabında verilmiş olan bir parantez içi açıklamaya ve Flavius Josephus’un (ö. 100) *Yahudi Tarihi* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiye dayanmaktadır.

³¹¹ I. Krallar 14:29.

³¹² Spinoza, *TTP*, s. 162.

³¹³ II. Tarihler 26:22.

³¹⁴ Neriya oğlu Baruk ismi Yeremya kitabında pek çok yerde geçmektedir. 1980 yılında arkeolog Nachman Avigad, kil üzerine yapılmış bir mühür baskısını yayımlamıştır. MÖ VII. yy’ın sonuna ya da VI. yy’ın başına ait olduğunu düşünülen mührün üstünde “*Kâtip Neriya oğlu Baruk’a aittir.*” yazısı bulunmaktadır. Eski Ahit’in yazıldığı dönemlerde belgeler papirüs tomarlarına yazılıp bir ipe bağlandıktan sonra, ip küre şeklindeki bir kil parçasına tutturulmakta ve bir yüzük ya da mühür bu ıslak kile bastırılmaktadır. Baruk’un imzası olan bu mühür, Eski Ahit yazarlarından birinin Neriya oğlu Baruk olduğunun açık bir kanıtıdır. Friedman, Richard Elliott, çev. Muhammet Tarakçı, *Kitabı Mukaddesi Kim Yazdı?*, Kabcacı Yayinevi, İstanbul, 2005, ss. 203-204.

³¹⁵ Spinoza, *a.g.e.*, ss. 180-181.

³¹⁶ Hezekiel 1:1.

Spinoza son olarak, seksen dört yıl peygamberlik yapan Hoşea ile ilgili anlatılarından bu kadar kısa olmasının kendisini şaşırttığını belirterek, Neviim bölümü ile ilgili eleştirilerini şu şekilde sonlandırır:

En azından genel olarak biliyoruz ki, bu kitapların yazarları ne tüm peygamberlerin bütün peygamberliklerini, ne de elimizdeki kitapların her bir peygamberine ilişkin tüm peygamberlikleri bir araya getirdiler. ... On iki peygamberin söylediği her şeyi de bilmiyoruz. Çünkü Yunus'tan, yalnızca Ninova'ya ilişkin peygamberlikler aktarıldı. Oysa Yunus, II.Krallar 24:25'te³¹⁷ görüldüğü gibi, İsraililer için de peygamberlik yapmıştı.³¹⁸

C. Ketuvim (Kitaplar) Eleştirisi

Spinoza, Neviim'de olduğu gibi, Ketuvim bölümünün kitapları hakkında da söylenecek çok fazla şey olmadığını belirterek, kendisinin kesin ve önemli gördüğü bilgileri kısaca aktarmaktadır. Spinoza'ya göre I. ve II. Tarihler kitabı, tapınağın yeniden inşa edilmesinden çok sonra yazılmıştır. I. Tarihler 9. Bab'ta, önce Babil Sürgünü'nden Yeruşalim'e dönen ailelerden sonra da tapınağın kapı nöbetçilerinden bahsedilmektedir. Aynı ifadeler Nehemya 11:19'da da yer almaktadır. Bu durum Tarihler ve Nehemya kitaplarının tapınağın yeniden yapımından çok sonra yazıldıklarını göstermektedir. Aynı şekilde Mezmurlar ve Süleyman'ın Özdeyişleri de İkinci Mabad döneminde derlenmiş kitaplardır.³¹⁹

³¹⁷ “İsrail'in Tanrısı RAB'bin, kulu Gat-Heferli Amittay oğlu Yunus Peygamber aracılığıyla söylediği söz uyarınca, Yarovam Levo-Hamat'tan Arava Gölü'ne kadar İsrail topraklarını yeniden ele geçirdi.”

³¹⁸ Spinoza, *TTP*, ss. 180-182.

³¹⁹ Spinoza, *a.g.e.*, ss. 179-180.

Spinoza, Eyüp kitabı ile ilgili söylediklerinin basit tahminlerden ibaret olduğunu söylese de oldukça önemli şeyler söylemektedir. Kitabın oldukça fazla tartışmaya sebebiyet verdiğini dile getiren Spinoza, bazılarının bu kitabı Musa'nın yazdığını ve tamamen kurgusal olduğunu düşünürken, bazılarının Eyüp'ün tarihsel bir kişilik olduğuna inandıklarını ifade etmektedir. Ferisileri ve o geleneğin takipçisi olarak gördüğü Maimonides'i sık sık eleştiren Spinoza, Maimonides'in de *Delâletü'l-Hâirin* adlı eserinde, Eyüp'ün hikayesinin kurgu olduğunu söyleyenler tarafında yer aldığını belirtmektedir.³²⁰ Spinoza, İbn Ezra'nın bu kitap için başka bir dilden İbranice'ye çevrildiği iddiasında olduğunu söylemektedir, çünkü bu kitap İbn Ezra'ya göre bütün diğer tercüme kitaplar gibi anlaşılması zor bir kitaptır.³²¹ Spinoza, kendisinin de bu görüşe yakın olduğunu belirtmektedir. Çünkü metnin diyalog biçimindeki şiirsel tarzı, paganların (gentile) şiirlerine benzemektedir. Ayrıca metnin içeriği acılar içinde kıvranan hasta bir adama uygun değildir. Daha çok uzun uzun tefekkür edip bu düşünceleri ortaya koymuş birinin ifadelerine benzemektedir.³²²

Son olarak Spinoza, Daniel, Ester, Ezra ve Nehemya kitapları ile ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre, Daniel kitabının ilk yedi babı Keldani tarihlerinden alınmıştır, çünkü ilk bab hariç diğerleri Keldani dilinde yazılmıştır. Sekizinci baktan sonra Daniel'in kendi yazdıklarını içermektedir. Ayrıca bu sayılan dört kitabın arasındaki geçiş ve bağlantılar, bu kitapların tek bir kişi tarafından yazıldığını göstermektedir. Bu kitaplar tapınağın yeniden inşasından çok sonra yazılmıştır. Spinoza, yazarın bu bilgileri, II. Mabed Dönemi Yahudi valilerin ya da liderlerin, yıllık ya da günlük tutarak olayları kaydeden katiplerinden aldığını söylemektedir.³²³

³²⁰ Friedlander, M., *The Guide Of the Perplexed of Maimonides*, London: Trübner & Co., Ludgate Hill, 1885, s. 93.

³²¹ Meral, Yasin, "Spinoza'nın Teolojik-Politik İncelemesi'nde Tanah Eleştirisi", *Mukaddime Dergisi*, 2015, s. 32.

³²² Spinoza, *TTP*, ss. 182-183.

³²³ Spinoza, *a. g. e.*, ss. 183-184.

D. Eski Ahit Yazarı/Yazarları ve Metin İçi Hatalar/Çelişkiler

Yukarıda görüldüğü gibi Spinoza'nın Eski Ahit eleştirisinin temelinde metinlerin yazarlarının araştırılması bulunmaktadır. Tevrat ve devamında gelen yedi kitabı (Yeşu, Hâkimler, Rut, I-II. Samuel, I-II. Krallar) birlikte inceleyen Spinoza, bu kitapların tek bir yazar elinden çıktığını düşünmektedir.³²⁴ Kitapların konu birlikteliği, art arda sıralanışları ve olaylar arasındaki geçişler, bu kitapların ortak bir amacı olduğunu göstermektedir. Yazarın amacı, başlangıcından itibaren Yahudi tarihini anlatmak, bu tarihin en önemli figürü olan Musa'nın sözlerini ve fermanları öğretmek, son olarak bu fermanların doğruluğunu da yaşanan olaylara dayanarak göstermektir. Spinoza'ya göre bu yazar, II. Mabed Dönemi'nin bilinen en etkili ismi Ezra'dır. Çünkü hem tarihi olarak bu kişi Ezra'dan önce yaşamış biri olamaz hem de Kutsal Kitap, Ezra'nın bahsedilen yazar olabileceğine dair önemli ipuçları vermektedir: *“Ezra İsrail'in Tanrısı RAB'bin Musa'ya verdiği yasayı iyi bilen bir bilgindi.”*³²⁵ *“Ezra kendini RAB'bin Yasası'nı inceleyip uygulamaya ve İsrail'de kuralları, ilkeleri öğretmeye adanmıştı.”*³²⁶ *“İsrailliler kentlerine yerleştikten sonra, yedinci ay tek vücut halinde Su Kapısı'nın karşısındaki alanda toplandılar. Bilgin Ezra'ya RAB'bin Musa aracılığıyla İsrail halkına verdiği buyrukları içeren Yasa Kitabı'nı getirmesini söylediler. ... Ezra Su Kapısı'nın karşısındaki alanda kadınların, erkeklerin ve anlayabilecek yaştaki çocukların önünde, sabahtan öğlene kadar Yasa Kitabı'nı okudu. Herkes dikkatle dinledi. ... Ezra halkın gözü önünde kitabı açtı. Halktan daha yüksek bir yerde duruyordu. Kitabı açar açmaz herkes ayağa kalktı. ... Tanrı'nın Yasa Kitabı'nı okuyup açıkladılar, herkesin anlamasını sağlayacak biçimde yorumladılar. Vali Nehemya, Kâhin ve Bilgin Ezra ve halka*

³²⁴ Spinoza, TTP, s. 162; Pick, B. “Spinoza and the Old Testament”, *The Biblical World*, Vol. 2, No. 3, Ses. 1893, s.194.

³²⁵ Ezra 7:6.

³²⁶ Ezra 7:10.

öğretmenlik yapan Levililer, “Bugün Tanrınız RAB için kutsal bir gündür. Yas tutup ağlamayın dediler.” Çünkü bütün halk Kutsal Yasa’yı dinlerken ağlıyordu.”³²⁷

Spinoza, bu kitapların yazarının Ezra olduğunu söylemekle birlikte, Eski Ahit’in içerdiği anlatılara son halini veremediğini belirtmektedir. Ezra, bazen çeşitli tarihi anlatıları derlemiş bazen de olduğu gibi kopyalamıştır. Yaptığı bu çalışmayı düzenlemeden gelecek kuşaklara bırakmıştır. Spinoza, Eski Ahit’ten çeşitli örneklerle bu durumu göstermektedir. Örneğin II. Krallar 18:13’te başlayan anlatı, Yeşaya 36’da başlayan anlatının kopyasıdır. II. Krallar 25’te geçen Yeruşalim’in Düşüşü, Yeremya 39 ve 52’de de yer almaktadır. Yaratılış 36:31-43’te verilen Edom krallarının soyağacı aynı kelimelerle I. Tarihler 1:43-53’te de verilmektedir.³²⁸

Spinoza’nın metin içi çelişkilere dair gösterdiği önemli şeylerden biri tapınağın, Süleyman tarafından yapıldığı tarihe ilişkindir. *“İsrail halkı Mısır’dan çıktıktan dört yüz seksen yıl sonra, Süleyman, krallığının dördüncü yılının ikinci ayı olan Ziv ayında RAB’bin Tapınağı’nın yapımına başladı.”³²⁹* Bu ifadelerle göre tapınak 480 yıl sonra yapılmaya başlanmıştır. Ancak Spinoza, tarihi anlatılara dayanarak yaptığı hesaplamada bu tarihin yanlış olduğunu ve en az 580 yıl olduğunu göstermektedir. Bu süre en az 580 senedir çünkü Eski Ahit’te bazı dönemler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³³⁰ Hakkında bilgi bulunmayan dönemler de eklendiğinde bu sürenin 580 yıldan çok daha uzun olacağı aşikardır. Aynı şekilde Yahuda ile Tamar’ın evliliği, Yakup ve Yusuf’un hikayeleri ve Saul’un krallığı ile ilgili anlatılar üzerinden yaş ve yıl hesaplamalarında bulunan Spinoza, bu anlatıların

³²⁷ Nehemya 8:1-9.

³²⁸ Spinoza, *TTP*, ss. 163-167.

³²⁹ I.Krallar 6:1.

³³⁰ Spinoza, hakkında bilgi bulunmayan dönemlere örnek olarak Yeşu’nun ölümünden itibaren Yahudi devletinin gelişip büyüdüğü yılları ve Samuel’in hakim olduğu yılları zikretmektedir. Spinoza’ya göre özellikle ilk verdiği örnek çok uzun yılları kapsamaktadır. Bkz. Spinoza, *TTP*, s. 170.

çeşitli kitaplardan derlenmiş ve anlattıklarının birbirleriyle çelişen şeyler olduğunu göstermektedir. Bütün bu örneklerden ortaya çıkan sonuç şudur:

Tarihi anlatıların kendisinden yola çıkılarak, yıllara ilişkin doğru bir hesaplama yapılamaz ve bu tarihi anlatılar da tek bir sayıda uzlaşmak şöyle dursun, sayılar hakkında çok farklı bir varsayıma kapı aralar. Bu nedenle, söz konusu tarihi anlatıların, birçok yazarın eserinden yola çıkılarak, incelenmeden ve sıraya sokulmadan bir araya getirildiği kabul edilmelidir.³³¹

Spinoza, ahlakî mesajları şüpheye düşürecek hiçbir tarafı olmadığını belirtmekle birlikte, metinlerin iyi bir şekilde korunamadığını ve içlerine bir sürü hatanın sızdığını ifade etmektedir. Bu hatalar, eski yazıcıların yaptıkları şüpheli okumalarda ve paragrafların ortasında bıraktıkları boşluklarda kendilerini göstermektedir. İbranice metinlerin her yerinde bulunan kenar notları, yazıcıların şüpheli okumalar yaptıklarının kanıtıdır. Örneğin II. Samuel 5:24'te “duyduğun yerde” ifadesi geçerken, kenar notunda “duyduğun zaman” yazılmıştır. Hâkimler 21:22'de “babaları ve erkek kardeşleri bize çoklukla geldiklerinde (yani sık sık)” ifadesi yer alırken, kenar notunda “itiraz etmek için geldiklerinde” kaydı düşülmüştür. Spinoza'nın, bu kenar notlarının ve kuşkulu okumaların metinlerde bulunma sebebi olarak söylediği şeyleri maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- İbraniler'in sessiz harf kullanması ve bazı İbrani harflerinin birbirine çok benzemesi
- 2- Her iki okumanın da doğru olabileceği
- 3- Yazıcıların eskimiş sözcükleri kaybolmaması amacıyla kenar notu şeklinde yazmaları
- 4- Halkın anlayış düzeyine göre bazı ifadelerin değiştirilmesi

³³¹ Spinoza, *TTP*, ss. 168-171.

Spinoza, metinlerdeki boşluklarla ilgili olarak, Masoretik³³² metinde 28 adet boşluk bulunduğunu söylemekte ve Yaratılış 4:8’de geçen “Kayin kardeşi Habil’e dedi ki ... tarlada birlikteyken kardeşine saldırıp onu öldürdü” örneğini vermektedir.³³³

Metinlerde, kenar notlarında belirtilmemiş pek çok hata olduğunu belirten Spinoza, Ezra kitabından verdiği bir örnekle bu durumu göstermektedir. Ezra 2. Bab’ta Babil Sürgünü’nden dönenlerin listesi ve sayısı verilmektedir. “*Bütün halk toplam 42.360 kişiydi.*”³³⁴ Spinoza, verilen bu sayının yanlış olduğunu söylemektedir. Çünkü bütün bab boyunca ailelerin sayısı teker teker verilmekte ve bu sayıların toplamında sonucun 29.818 olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu örnek, ortada bir hata olduğunu açıkça göstermektedir. Spinoza, bu tarz hataların yalnızca verilen sayılarda değil, aile adlarında, soyağaçlarında, tarihi anlatılarda ve hatta vahiylerde bile olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Spinoza, bu hataları kendisinden önce farkedenden kişilerin de olduğunu söylemekte ve Rashi’dan³³⁵ (ö. 1105) alıntılar yaparak, özgün metinlerin yeterince korunamadığını, hatalarla dolu olduğunu düşünen başka kişilerin de olduğunu belirtmektedir.³³⁶

³³² MS 6-10. yüzyıllarda Eski Ahit’in İbranice metni üzerinde çalışarak, metni sonradan ekleme ve bozulmalardan kurtarmaya çalışan ve bu arada İbranice metnin orijinal şekliyle okunuşunu sağlamak amacıyla sesli harflere ilişkin noktalama işaretleri ve benzeri hususlar üzerinde çalışan Yahudi bilginlerinin çalışmaları sonucu ortaya çıkan, Eski Ahit’in İbranice metnine verilen isimdir. Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 324.

³³³ Spinoza, *TTP*, ss. 172-178; Kitab-ı Mukaddes Şirketi’nin 2016 yılında bastıracağı Kutsal Kitap’ta Yaratılış 4:8’de “*Kayin kardeşi Habil’e, “Haydi, tarlaya gidelim”...*” ifadelerine yer verilmiş ve bu ifade ile ilgili şu dipnot düşülmüştür: “*Haydi tarlaya gidelim” sözleri Septuaginta, Samiriye Tevratı ve Vulgata’dan alındı.* Bu dipnot, Spinoza’nın iddiasının doğru olduğunu göstermektedir.

³³⁴ Ezra 2:64.

³³⁵ Rabbi Shlomo Yitzhaki / Solomon ben Isaac, 1040 yılında Fransa Troyes’te dünyaya gelmiştir. Kutsal Kitap ve Talmud tefsiri konusunda öncü olarak kabul edilmektedir. Çeşitli hocalardan ders almış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. 1105 yılında tefsir çalışması yaparken öldüğü rivayet edilen Rashi’nin tefsirinin en ayırt edici özelliği literal yorum ile midraşik yorumu uzlaştırması ve midraşlardaki anlaşılması zor ifadeleri değiştirerek tefsirin daha kolay anlaşılmasını sağlamasıdır.. Bkz. Rothkoff, Aaron, “Rashi”, *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, Volume 17, Detroit: Thomson Gale, 2007, ss. 101-103.

³³⁶ Spinoza, *a. g. e.*, ss. 185-187.

Spinoza, Eski Ahit'e dair eleştirilerinin sonunda ulaştığı sonucu şu şekilde ifade etmektedir:

Makkabiler döneminden (MÖ. 167-160) önce bir kutsal kitaplar bütünü yoktu. Şimdi elimizde olan kutsal kitaplar, başka birçok kitap arasından tercih edilerek, ikinci tapınak dönemi Ferisiler'i tarafından seçildiler. Ferisiler böylece dua kalıplarını oluşturdular ve bunlar, salt onların kararı doğrultusunda kabul edildi. Demek ki, Kutsal Kitap'ın otoritesini kanıtlamak isteyenler, tek tek her kitabın otoritesini de ortaya koymak zorundadır. İçlerinden birinin tanrısal niteliğinin kanıtlanması, diğerleri açısından da aynı sonuca varılması için yeterli değildir. Yoksa, Ferisiler kurulunun, kitapların seçimi konusunda yanlış olamayacağını kabul etmek gerekecektir. Ama kimse de böyle bir şeyi asla kanıtlayamayacaktır.³³⁷

E. Kutsal Kitap Hakkındaki Görüşleri

Spinoza'nın Kutsal Kitap hakkındaki fikirleri onun kutsal algısı ile yakından ilgilidir. Çünkü Spinoza'nın zihnindeki kutsal algısı anlaşılmadan, yaptığı eleştirilerin dini yok etmeye ya da Kutsal Kitap'ın otoritesini ortadan kaldırmaya yönelik eleştiriler olduğu düşünülebilir. Her şeyden önce Spinoza, Tanrı'nın ilahî kelamı ile Kutsal Kitap'ın aynı şey olmadığını ifade etmektedir. Ona göre Tanrı'nın kelamı ve gerçek din, insanların yüreklerine ve zihinlerine kazınmış olan şeydir.³³⁸ Kutsal metinler ise yukarıda gösterildiği gibi zaman içinde değişikliğe uğramış yazılardır. Kendisine yöneltilecek suçlamaların farkında olan Spinoza kendini şu sözlerle savunmaktadır:

Ama ben, tam tersine, aşırı bir kutsallık kaygısıyla dini hurafeye dönüştürmelerinden çekiniyorum. Daha kötüsü, imgelere ve uyduruk benzetmelere, yani Tanrı'nın sözü

³³⁷ Spinoza, *TTP*, s. 188.

³³⁸ Spinoza, *a.g.e.*, s. 198.

yerine, kağıda ve mürekkebe tapınmaya başlamalarından korkuyorum. Kutsal Kitap ya da Tanrı'nın sözü hakkında yakışsız bir şey söylemediğimi biliyorum. Çünkü, gerçeği en açık nedenlerle kanıtlamadan, hiçbir şey ileri sürmedim. Bu yüzden hiç kuşku yok, dinsizce ya da dinsizlik kokan bir şey söylemediğimi de iddia edebilirim. Dini bir yük olarak gören bilgisizlerin, bu söylenenlerden cesaret alıp, günah işlemeye kalkışabileceklerini kabul ediyorum; sırf hazzın kucağına atılabilmek için, Kutsal Kitap'ın bütünüyle hatalı, değiştirilmiş, dolayısıyla da her türlü otoriteden yoksun olduğu sonucuna varabileceklerini de... Böyle vakaların çözümü yoktur, çünkü şu ilkeyi herkes pek iyi bilir: Ne kadar doğru söylenmiş olursa olsun, her şey tersine yorumlanarak çarpıtılabilir. Kendilerini hazzın kucağına bırakmak isteyenler, bunu yapabilmek için herhangi bir gerekçeyi kolayca bulabilirler. Eskiden yaşamış ve özgün metinlere, Antlaşma Sandığı'na, hatta peygamberlere ve havarilere sahip olan insanlar da ne daha iyiydi, ne de daha itaatkar. Tüm insanlar, Yahudi ya da putperest, hep aynı insanlardı. Her dönemde, erdem çok ender rastlanan bir şey oldu.³³⁹

Spinoza'ya göre Kutsal Kitap'ın ya da konuşamayan bir şeyin kutsallığı, o şeyin nasıl kullanıldığına bağlı olarak değişmektedir. Bir şey yüce amaçlar doğrultusunda kullanılıyorsa kutsal, kötü amaçlarla kullanılıyorsa din dışı ve kirlidir. Bu durum Kutsal Kitap'ta da açıkça görülmektedir: *“Yakup uyanınca, “RAB burada, ama ben farkına varamadım” diye düşündü. Korktu ve, “Ne korkunç bir yer!” dedi, “Bu, Tanrı'nın evinden başka bir yer olamaz. Burası göklerin kapısı.” ... Oraya Beytel adını verdi. Kentin önceki adı Luz'du.”*³⁴⁰ *“Samiriye'de yaşayanlar Beytaven'deki inek putu yüzünden korkuya kapılacak. Halkı onun ardından yas tutacak, Onun görkemiyle coşan putperest kahinler, oradan sürgün edildiği için dövünecek.”*³⁴¹ *“Bu yüzden RAB İsrail halkına şöyle diyordu: “Bana yönelin, yaşarsınız; Beytel'e gitmeyin, Gilgal'a girmeyin, Beer-Şeva'ya geçmeyin, Çünkü*

³³⁹ Spinoza, *TTP*, s. 199.

³⁴⁰ Yaratılış 28:16-19.

³⁴¹ Hoşea 10:5.

Gilgal halkı kesinlikle sürgün edilecek, Beytel bir hiç (aven) olacak.”³⁴² Yakup vahiy aldığı yeri kutsal bir mekan olarak görüp “Tanrı’nın Evi” olarak isimlendirirken, Amos ve Hoşea aynı yerin “Kötülük/Hiçlik Evi” olduğunu söylemişlerdir. Aynı şekilde Kutsal Kitap’ta “*RAB’bin Tapınağı, RAB’bin Tapınağı, RAB’bin Tapınağı buradadır!*” gibi aldatıcı sözlere güvenmeyin. *Eğer yaşantınızı ve uygulamalarınızı gerçekten düzeltir, birbirinize karşı adil davranır, yabancıya, öksüze, dula haksızlık etmez, burada suçsuz kanı akıtmaz, sizi yıkıma götüren başka ilahların ardınca gitmezseniz, burada, sonsuza dek atalarınıza vermiş olduğum ülkede kalmanızı sağlarım. Ne var ki, sizler işe yaramaz aldatıcı sözlere güveniyorsunuz. Çalmak, adam öldürmek, zina etmek, yalan yere ant içmek, Baal’a buhur yakmak, tanımadığınız başka ilahların ardınca gitmek, bütün bu iğrençlikleri yapmak için mi bana ait olan tapınağa gelip önümde duruyor, güvenlikteyiz diyorsunuz? Bana ait olan bu tapınak sizin için bir haydut ini mi oldu? Ama ben görüyorum neler yaptığınızı! Diyor RAB.*”³⁴³ ifadeleri yer almaktadır. Görüldüğü gibi tapınağa gelen insanların davranışları tapınağın kutsallığını belirlemektedir. Tapınağa gelen insanlar iyi ise orası Tanrı’nın Evi, kötü ise haydut ini haline dönüşmektedir.³⁴⁴

Aynı durum Kutsal Kitap için de geçerlidir. Kutsal Kitap da yalnızca insanları Tanrı’ya bağlılığa yönlendirdiği sürece kutsaldır. Eski zamanlarda Yahudiler’in yaptığı gibi insanlar onu ihmal ederse, Kutsal Kitap kağıt ve mürekkepten ibaret hale gelir. Ancak Spinoza’ya göre Kutsal Kitap’ın unutulması durumunda Tanrı’nın kelamının da unutulduğu ya da yozlaştığı söylenemez.³⁴⁵ Çünkü, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Tanrı’nın kelamı yazılı bir metin değil insanların kalplerine ve zihinlerine işleyen, orada mesken tutan bir şeydir. Spinoza, yaptığı ayrımla Tanrı’nın kelamına karşı hiçbir eleştiride bulunmadığını göstermeye çalışmaktadır.

³⁴² Amos 5:4-5.

³⁴³ Yeremya 7:4-11.

³⁴⁴ Spinoza, *TTP*, s. 200.

³⁴⁵ Spinoza, *a.g.e.*, s. 201.

Spinoza'ya göre Kutsal Kitap'a, yalnızca içinde barındırdığı evrensel ilahî mesajlar açısından Tanrı'nın kelamı denilebilir. Bu bağlamda metinler zaman içerisinde bozulup değiştirilse dahi, Kutsal Kitap içerdiği evrensel mesajlar bakımından tanrısallığından bir şey kaybetmemiştir. Öyle ki, Kutsal Kitap başka bir dilde yazılmış olsa bile aynı tanrısallığı barındıracaktır. Çünkü Spinoza'ya göre Kutsal Kitap, insanlara tek bir evrensel ilahî yasa/mesaj iletmektedir: “Tanrı'yı her şeyden çok, komşunu da kendin gibi sev.” Kutsal Kitap insanlara daima bu mesajı anlatmıştır. Bu mesaj dinin temelini oluşturmaktadır ve bu mesaja uyulduğu müddetçe diğer ahlakî kurallar da varlığını devam ettirebilmektedir. Bu açıdan Kutsal Kitap'ın öğrettiği tanrısal mesajın tamamı bozulmadan insanlara ulaşmıştır.³⁴⁶

Spinoza, bu evrensel mesaj doğrultusunda Kutsal Kitap'ın spekülâtif meselelerden ve felsefî konulardan uzak durarak yalnızca basit şeyleri öğrettiğini söylemektedir. Çünkü felsefî konular insanlardan çok az bir kısmının kafa yorabileceği şeyler iken, Kutsal Kitap bütün insanlara hitap etmektedir. Dolayısıyla Kutsal Kitap'ın evrenselliğini koruyabilmesi için en düşük zeka seviyesine sahip insanın bile anlayabileceği şeyler söylemesi gerekmektedir. Aksine inanarak, Kutsal Kitap'ın sonsuz sırlar barındırdığını düşünen insanlara karşı Spinoza, büyük bir hayret beslediğini ifade etmektedir.³⁴⁷

Spinoza'nın Kutsal Kitap ile ilgili vardığı sonuç şudur:

Kutsal Kitap, insanlardan itaatten başka bir şey istemez ve bilgisizliği değil, yalnızca itaatsizliği mahkum eder. Ama Tanrı'ya itaat yalnızca, komşuna sevgiden ibaret olduğuna göre, Kutsal Kitap, bu temel ilke uyarınca Tanrı'ya itaat edebilmeleri için tüm insanlara gereken bilgidен başkasını istemez. Söz konusu bilginin eksik kalması ise onları kaçınılmaz olarak itaatsiz ya da en azından disiplinsiz yapacaktır. İster

³⁴⁶ Spinoza, *TTP*, s. 204-205.

³⁴⁷ Spinoza, *a.g.e.*, s. 208.

Tanrı bilgisine ister tabii şeylerin bilgisine ilişkin olsunlar, doğrudan yukarıdaki hedefe (Tanrı ve komşu sevgisi) yönelmeyen tüm diğer spekülasyonlar Kutsal Kitap’la bağlantılı değildir. Dolayısıyla vahyedilmiş dinden ayrı tutulmalıdır. ... Tanrı’nın peygamberler aracılığıyla evrensel olarak herkesten istediği ve her insana da gereken bilgi, tanrısal adalet ve yardımseverlik bilgisinden başka bir şey değildir.³⁴⁸

Spinoza, ulaştığı bu sonucu Kutsal Kitap’tan örneklerle delillendirmektedir: *“RAB şöyle diyor: “Bilge kişi bilgeliğiyle, güçlü kişi gücüyle, zengin kişi zenginliğiyle övünmesin. Dünyada iyilik yapanın, adaleti, doğruluğu sağlayanın ben RAB olduğumu anlamakla ve beni tanımakla övünsün övünen. Çünkü ben bunlardan hoşlanırım” diyor RAB. “Yalnız bedence sünnetli olanları cezalandıracağım günler geliyor” diyor RAB.”*³⁴⁹ *“Bol bol sedir ağacı kullandın diye kral mı oldun sanırsın? Baban doyusuya yiyip içti, ama iyi ve doğru olanı yaptı; onun için de işleri iyi gitti. Ezilenin, yoksulun davasını savundu, onun için de işleri iyi gitti. Beni tanımak bu değil midir? diyor RAB.”*³⁵⁰

Spinoza, bir şeyin kutsallığı konusundaki ontoloji-ahlak çatışmasında, ahlakın tarafında yer almaktadır. Ona göre kutsallığın merkezinde insan ve insan zihniyeti bulunmaktadır. Aksi düşünülüp, bir şeyin ontolojik olarak kutsallığına inanıldığı takdirde, o şeyle alakalı sayısız hurafe ve çeşitli problemler ortaya çıkmaktadır. Söz konusu hurafeler dini alanda ortaya çıktığında, kitleler, hurafeler aracılığıyla, belli kişi ya da gruplar tarafından kontrol edilmekte ya da ortaya çıkan hurafeler dinin samimi, sıcak ve güzel tarafını yok etmektedir. Bu tarz hurafelerin kaynağı olarak Kutsal Kitap’ın gösterilmesi ise durumu daha da kötüleştirmektedir.

³⁴⁸ Spinoza, *a.g.e.*, s. 208-209.

³⁴⁹ Yeremya 9:23-25.

³⁵⁰ Yeremya 22:15-16.

Son olarak, Spinoza, Eski Ahit'in ontolojik olarak kutsal olduğunu savunan, içerisinde hiçbir hata ve yanlış olduğunu kabul etmeyen Ferisiler ile metinlerdeki harflerin sayılarına ve şekillerine kadar kutsal olduğunu düşünen Kabalacıları şu şekilde eleştirmektedir:

Böylesine göze batan çelişkilerin üstünü örtmeye çabalayan yorumcuların her biri, yetenekleri ölçüsünde bir açıklama getirmek için ellerinden geleni yapıyor. Kutsal Kitap'ın harflerinin ve sözcüklerinin birer hayranı olarak bunu yaparken de, aslında daha önce söylediğimiz gibi, yalnızca Kutsal Kitap'ın yazarlarını küçük düşürüyorlar; bu yazarlar konuşmasını da, bir anlatıyı doğru dürüst aktarmayı becerememiş gibi... Üstelik, Kutsal Kitap'taki anlaşılabilirliği bütünüyle yok etmekten başka şey de yapmıyorlar. Çünkü, Kutsal Kitap'ın her yerde onların tarzında yorumlanmasına izin verilmiş olsaydı, gerçek anlamından kuşkulandığımız hiçbir söz kalmazdı. ... Ayrıca Kutsal Kitap'ın birkaç bölümünde hata bulunduğunu söyleyenin bir kafir olduğunu düşünüyorlarsa, canlarının her istediği yerde Kutsal Kitap'a hayali anlamlar yükleyen onları ben hangi adla çağıracağım? Kutsal tarihçileri, kem küm etmeden konuşamayan ve her şeyi birbirine karıştıran kişilermişcesine, rezil etmiyorlar mı? Kutsal Kitap'ın en açık seçik anlamına varıncaya kadar her şeyi reddetmiyorlar mı? ... Öyleyse bu bölümleri (hatalı ya da kopyalanmış bölümler) başka türlü açıklayanlar, Kutsal Kitap'ın gerçek anlamını, dolayısıyla da Kutsal Kitap'ın kendisini inkar etmekten başka şey yapmıyorlar. Kutsal Kitap'ın bazı bölümlerini başka bölümlerle uzlaştırarak hayırlı bir iş yaptıklarını sanıyorlar. Ama aydınlık olanı karanlık olanla, doğru olanı hatalı olanla uzlaştıran ve sağlıklı olanı çürümüş olanla bozanın dine bağlılığı ne gülünç bir bağlılıktır. Yine de onları kafir diye adlandırmaktan kaçınacağım. Çünkü niyetleri aldatmak değil ve hata da insanlara mahsus.³⁵¹

³⁵¹ Spinoza, *TTP*, s. 186.

III. Modern Dönem Kutsal Kitap Eleştirisinin Öncüsü Olarak Baruch Spinoza

Spinoza'nın, yaşadığı dönemde kendisini oldukça fazla sıkıntıya sokan fikirleri ve yazdıkları, kendisinden yüzyıllar sonra yaşayan kişiler tarafından değer görmüş ve Spinoza'yı modern dönem Kutsal Kitap eleştirisinin öncüsü kılmıştır. Kutsal Kitap eleştirisi üzerine çalışma yapan pek çok araştırmacı, bu noktada Spinoza'dan saygıyla bahsetmektedir.³⁵² Jonathan Israel, ölümünden sonraki yüzyıl içerisinde Spinoza'nın bütün Avrupa'daki entelektüel tartışmalarda en fazla etkiyi bırakan isim olduğunu söylemektedir.³⁵³ Aynı şekilde, yazıldığı dönemde lanetlenen, ateist ve kafir bir kitap olduğu ilan edilen, hatta cehennem ateşinde bizzat şeytanın yardımıyla dövüldüğü söylenen *Tractatus Theologico-Politicus*, bazı araştırmacılar tarafından Kutsal Kitap eleştirisinin Magna Carta Libertatum'u³⁵⁴ (Büyük Hürriyet Fermanı) ilan edilmiştir.³⁵⁵

Spinoza'nın, yaptığı eleştiriler doğrultusunda ulaştığı sonuçlara bağlı olarak modern dönemin öncüsü olduğu düşünülebilir. Ancak belirtmek gerekir ki, Spinoza, ne Kutsal Kitap eleştirisini ilk defa ortaya çıkaran ne de ulaştığı sonuçlar bakımından

³⁵² Steurmann, "Benedict Spinoza: A Pioneer in Biblical Criticism", ss. 139-142; Duff, Archibald, *History of Old Testament Criticism*, London, Watts & Co., 1910, s. 101; Nahum, Alber, "Spinoza'nın Kutsal Kitap Tefsir Kuramı", ed. Cemal Bali Akal, *Spinoza Günleri: Teolojik-Politik İnceleme Etrafında*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 81.

³⁵³ Israel, Jonathan, "The early Dutch and German reaction to the *Tractatus Theologico-Politicus*: foreshadowing the Enlightenment's more general Spinoza reception?", *Spinoza's Theological-Political Treatise A Critical Guide*, s. 72.

³⁵⁴ İngiltere'de 1215 yılında Kral I. John tarafından imzalanan ve kral ile halk arasındaki karşılıklı hakları belirleyen bildirge. Bu bildirge, kralın haklarının halk tarafından kısıtlanmasından ötürü demokrasi ve hukuk alanında atılmış önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu nedenle tarihteki ilk anayasa olarak da kabul edilmektedir.

³⁵⁵ Bratton, Fred G., "Precursors of Biblical Criticism", *Journal of Biblical Literature*, Vol. 50, No. 3, 1931, s. 182; Steurmann, *a.g.e.*, s. 139.

orijinal olan bir isimdir.³⁵⁶ Eleştirilerinde genellikle üzerinde durduğu metin yazarlarının kimliği meselesi, özellikle Tevrat hususunda, Spinoza'dan önce pek çok kişi tarafından incelenmiş ve Tevrat'ın yazarının Musa olamayacağı ortaya konmuştur. Oldukça erken bir dönemde herhangi bir Eski Ahit eleştirisine dayanmamakla birlikte, Porphyry (ö. 305) Yuhanna 5:46-47'de geçen “*Musa'ya iman etmiş olsaydınız, bana da iman ederdiniz. Çünkü o benim için yazmıştır.*” ifadelerini eleştirirken, Musa'nın yazdıklarının hiçbirinin korunamadığını ve insanların ellerindeki Tevrat'ın Musa'dan on bir asır sonra Ezra ve çağdaşları tarafından yazıldığını dile getirmektedir.³⁵⁷

Kutsal Kitap eleştirisi konusunda Spinoza'nın belli başlı isimlerden etkilendiği düşünülmektedir. Batı literatüründe Kutsal Kitap çalışmaları genellikle Lorenzo Valla (ö. 1457) ve Desiderius Erasmus (ö. 1536) gibi isimlerle başlatılmakta ve Spinoza'nın bu geleneği sürdürdüğü söylenmekle birlikte bazı araştırmacılar, Spinoza'nın gerek felsefesinde gerek Eski Ahit eleştirisinde, doğrudan ya da dolaylı olarak Orta Çağ Müslüman bilginlerinden de etkilendiğini ifade etmektedir.³⁵⁸ Söz konusu Eski Ahit eleştirisi olduğunda, İslam alimleri arasında öne çıkan isim İbn Hazm (ö. 1064)'dir.

994 yılında Kurtuba'da dünyaya gelen İbn Hazm, babasının Endülüs Emevî Devleti'ndeki vezirlik makamından ötürü küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almış ve kendini iyi yetiştirmiştir. Fakih, kelmacı, muhaddis, edip ve şair olan İbn Hazm,

³⁵⁶ Steenbakkens, Piet, “Spinoza in the History of Biblical Scholarship”, (ed. Rens Bod, Jaap Maat, Thijs Wsetsteijn), *The Making of the Humanities*, Vol. 1, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010, s. 319; Gignilliat, Mark S., *A Brief History of Old Testament Criticism*, Zondervan Academic, Michigan, 2012, s. 15.

³⁵⁷ Ed. Hoffmann, R. Joseph, *Porphyry's Against the Christians*, Prometheus Books, New York, 1994, s. 41.

³⁵⁸ Morrow, Jeffrey, “Historical Criticism as Secular Allegorism: The Case of Spinoza”, *Letter & Spirit*, Vol. 8, 2013, ss. 204-206; Harrisville, Roy A., Sundberg, Walter, *The Bible in Modern Culture: Baruch Spinoza to Brevard Childs*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Cambridge, 2002, s. 33; de Villiers, Pieter, “Freedom to Understand and Serve: The Contribution of Spinoza to Biblical Research”, *Studia Historiae Ecclesasticae*, Vol. 34, No. 1, Pretoria, 2008, s. 4, 20.

bulunduğu coğrafyanın getirdiği şartlar itibariyle diğer dinlere ilgi duyarak onlar hakkında da bilgi sahibi olmuştur. Ömrünü ilme adayan İbn Hazm, pek çok alanda önemli eserler vermiş ve yetmiş iki yaşında vefat ettiğinde arkasında yetiştirdiği öğrenciler bırakmıştır.³⁵⁹

İbn Hazm'ın Eski Ahit eleştirisi, metinlerdeki sayısal hatalar, kronolojik problemler ve ahlaka aykırı durumlara odaklanmaktadır. Spinoza'nın yaptığı eleştiriler ile kendisinden altı asır önce yaşamış olan İbn Hazm'ın eleştirileri arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Spinoza, Eski Ahit eleştirisinde özellikle metinlerin geçirdikleri süreçler ve Ferisilerin metinlerdeki etkilerinden bahsetmektedir. Bu eleştiriler çeşitli örnekler üzerinden İbn Hazm tarafından da yapılmıştır. Ayrıca Tevrat'ın yazarına dair ulaştıkları sonuç da aynıdır. İbn Hazm da Tevrat'ın yazarının Ezra olduğunu ve Tevrat'ın Babil Sürgünü'nden sonra yazıldığını ifade etmektedir. Spinoza ve İbn Hazm arasındaki bir başka benzerlik de Yaratılış Kitabı'nda geçen Yahuda ile Tamar arasındaki hikayedir. Her iki isim de, anlatıda kronolojik hatalara ve metin içi çelişkilere dikkat çekmektedir. Verilen örneklerden çok daha fazla benzerlikleri olmasına rağmen son olarak, her ikisinin de Tevrat'ta Musa için kullanılan zamirlere dikkat çekmesi ve Yasa'nın Tekrarı 34'te anlatılan Musa'nın ölümüne dair yaptıkları eleştiriler birbirine oldukça benzemektedir. *El-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihâl* adlı eserinde gerek metnin kendisi gerek metnin içeriğine dair yaptığı eleştirilerle Tevrat'a dair vukûfiyetini kanıtlayan İbn Hazm, bazı araştırmacılar tarafından modern dönem eleştirisinin öncüsü olarak zikredilmiştir.³⁶⁰

³⁵⁹ Apaydın, H. Yunus, "İbn Hazm", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hazm#1> (05.03.2019).

³⁶⁰ Meral, Yasin, "Tevrat Tenkit Geleneğinin Öncüsü: İbn Hazm mı Spinoza mı?", *Diyânet İlmî Dergi*, 2014, cilt 50, sayı 4, ss. 74-81; Freedman, R. David, "The Father of Modern Biblical Scholarship", *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, Vol. 19, Issue 1, 1989, s. 38; Morrow, Jeffrey L., "Pre-Adamites, Politics and Criticism: Isaac La Peyrère's Contribution to Modern Biblical Studies", *Journal of the Orthodox Center for the Advancement of Biblical Studies*, 2011, s. 6.

Spinoza'nın kendisinden etkilendiği bilinen bir başka isim, teolog, filozof, şair, matematikçi, astrolog ve Kutsal Kitap yorumcusu Abraham İbn Ezra (ö. 1167)'dir. İbn Ezra'nın yorumları, Kutsal Kitap eleştirisinde dönüm noktalarından biridir. O yaptığı eleştirilerde alegorizmi reddetmiş ve metinleri tarihsel açıdan değerlendirmenin ilk adımlarını atmıştır.³⁶¹ Spinoza, *Tractatus Theologico-Politicus* içerisinde çeşitli yerlerde İbn Ezra'ya atıfta bulunmaktadır. Özellikle 8. Bölümde Tevrat eleştirisine başlarken İbn Ezra'nın ifadelerini yorumlayarak, İbn Ezra'nın da Tevrat'ın yazarının Musa olmadığını farkettiğini ancak bunu açıkça dile getiremediğini belirtmektedir. Spinoza bu bölümde, İbn Ezra'nın "*on ikilerin sırrını anlayabilsen*" şeklinde bir ifadesinin olduğunu söyleyerek buradaki sırrın ne olabileceğine dair yorumlarda bulunmaktadır. Ona göre buradaki sır, Yasa'nın Tekrarı 27:8'de geçen Yasa'nın 12 taş sütuna yazılmasıdır ki böylece İbn Ezra, Musa'nın Yasası'nın insanların elindeki kitaptan çok daha kısa olduğunu ve ellerindeki kitabın başka biri tarafından yazıldığını söylemek istemiştir. Spinoza'nın yaptığı ikinci yorum İbn Ezra'nın, Yasa'nın Tekrarı'ndaki 12 lanetten bahsetmiş olma ihtimali üzerinedir. Eğer İbn Ezra bu lanetlerden bahsediyorsa, onların kitaba yazılmamış olduklarını belirtmek için bunu söylemektedir. Son olarak Spinoza, İbn Ezra'nın "*on ikilerin sırrı*" diye bahsettiği şeyin Yasa'nın Tekrarı'nın sonunda Musa'nın ölümünü ve defnini anlatan 12 ayeti kastetmiş olabileceğini söylemektedir.³⁶² Görüldüğü gibi Spinoza'nın yaptığı bütün yorumlar, Tevrat'ın yazarının Musa dışında biri olduğu hususuna odaklanmaktadır.

Spinoza, İbn Ezra'nın "*on ikilerin sırrı*" ile kastettiği şeyin on iki sütun olduğu kanısında olduğunu belirtmektedir ancak bu yorum doğru değildir. Çünkü İbn Ezra, sütunların kısalığı-Yasa'nın uzunluğu problemini, Yasa'nın Tekrarı 27:1'e yaptığı yorumla çözmüştür. İbn Ezra'ya göre bu taşlara Tevrat'ın tamamı değil,

³⁶¹ Bratton, "Precursors of Biblical Criticism", s. 181.

³⁶² Spinoza, *TTP*, s. 155.

yalnızca emirler yazılmıştır. On iki lanet üzerine yapılan yorum da doğru olmaktan oldukça uzak görünmektedir, çünkü İbn Ezra hiçbir yerde bu lanetlerden bahsetmemektedir. Spinoza'nın son olarak Yasa'nın Tekrarı 34:1-12 ile ilgili söyledikleri doğru bir yorum olarak kabul edilebilir. Çünkü İbn Ezra yaptığı açıklamalarla bu kısmı yazan kişinin Musa olamayacağını söylemektedir. İbn Ezra'ya göre bu on iki ayet Musa'nın ölümünün ardından Yeşu tarafından yazılmıştır.³⁶³

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, Spinoza'nın İbn Ezra'ya atıfla Tevrat'ın Musa'ya ait olmadığına dair yaptığı yorumlar ve *Tractatus Theologico-Politicus*'un 8. Bölümü'nde saydığı altı madde ilk defa yapılan yorumlar değildir. Yahudi literatüründe İbn Ezra'nın Kutsal Kitap yorumu üzerine pek çok çalışma bulunmaktadır. Spinoza'nın da bu literatürden faydalandığı görülmektedir. Özellikle Zaragoza'lı Rabbi Joseph b. Eliezer³⁶⁴ ve Rabbi Eleazar b. Mattathias'ın³⁶⁵ İbn Ezra'nın Kutsal Kitap yorumu üzerine yaptıkları yorumlarla, Spinoza'nın yaptığı yorumlar arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Rabbi Joseph b. Eliezer 1385 yılı dolaylarında Kudüs'te yazdığı *Safenat Pa'neah* adlı eserde İbn Ezra'nın yazdıkları üzerine yorumda bulunmuş ve tıpkı Spinoza gibi İbn Ezra'nın Tevrat'a dair yorumlarını altı madde halinde sıralamıştır. Maddeler arasında ufak değişiklikler olmakla birlikte Spinoza'nın söylediklerine oldukça benzemektedir. 1210 civarlarında Fransa'da doğduğu düşünülen Rabbi Eleazar b. Mattathias'ın yorumları da Spinoza'ninkilerle benzeşmektedir. Spinoza ve Eleazar arasında üç hususta benzerlik bulunmaktadır. İlk olarak ikisi de İbn Ezra'nın “*on ikilerin sırrı*” diye bahsettiği şey konusunda çeşitli yorumlarda bulunarak ihtimalleri değerlendirmişlerdir.. İkinci olarak, ikisi de kendisinden önce İbn Ezra'nın ipuçlarını

³⁶³ Harvey, Warren Zev, “Spinoza on Ibn Ezra’s “secret of the twelve””, ed. Yitzhak Y. Melamed, Michael E. Rosenthal, *Spinoza’s Theological-Political Treatise A Critical Guide*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, ss. 45-46.

³⁶⁴ Ölüm tarihi bilinmiyor.

³⁶⁵ Ölüm tarihi bilinmiyor.

açıklama girişimlerine dair bir bilgi vermemektedir. Son olarak, her ikisi de Tevrat'ın yazarının Ezra olduğunu söylemektedir. Bütün bu benzerlikler Spinoza'nın doğrudan ya da dolaylı olarak Kutsal Kitap eleştirisi konusunda Yahudi literatüründen etkilendiğini göstermektedir.³⁶⁶

Geçmiş dönem İslam alimleri ve Yahudi bilginleri dışında, Spinoza'nın çağdaşı olup, ondan önce Kutsal Kitap hakkında yorumda bulunan pek çok isim mevcuttur. Burada, bu isimlerden Spinoza'yı etkilediği düşünülen birkaç kişiyi ve yaptıkları eleştirileri kısaca ele alacağız.

1605 yılında İngiltere'de dünyaya gelen Samuel Fisher (ö. 1665), Oxford'tan mezun olmuş ve burada İbranice öğrenmiştir. 1654 yılında Quaker olan Fisher, Amsterdam, Almanya ve İtalya'daki Yahudiler'e Quakerlar'ın mesajını iletmeye çalışmıştır. Yaşadığı dönemde Tevrat'ı kimin yazdığı sorusu tartışılrsa da, Fisher'ın Kutsal Kitap'a dair iki temel sorusu bulunmaktadır; 1- Ellerindeki metin, antik İbranice ve antik Yunanca yazılmış orijinalerin doğru kopyaları mıdır? 2- İnsanlık tarihinin belli bir döneminde yazılmış bir metin Tanrı'nın Kelamı olabilir mi? Fisher, sorduğu bu sorularla ellerindeki metnin otantikliğini ve kutsallığını tartışma konusu haline getirmektedir. Yaptığı çalışmalar neticesinde birbirinden oldukça farklı Kutsal Kitap metinleri olduğunu gören Fisher, Kutsal Kitap'ın yazarının ne Musa ne peygamberler ne de Ezra olduğu sonucuna ulaşmıştır. Onu yazan/redakte eden kişiler, her insan gibi hata yapma ihtimalleri olan sıradan insanlardır. Dolayısıyla böyle bir kitaba Tanrı'nın Kelamı denemez. Tanrı'nın Kelamı, Musa'dan önceki peygamberler ve insanlar tarafından bilinen evrensel bir olgudur. Tanrı'nın Kelamı'nın tüm zamanlarda bütün insanlar tarafından anlaşılabilceğini söyleyen Fisher, öyleyse Tanrı'nın Kelamı'nın yalnızca İbranice ya da Yunanca beyan edilebilir olduğunu söylemenin anlamsız olduğunu belirtmektedir. Fisher, 1657-1658 dolaylarında 6 ay

³⁶⁶ Harvey, *a.g.e.*, ss. 48-53.

süre ile Amsterdam'da kalmış ve Yahudiler'e Quakerlar'ın mesajını anlatmaya çalışmıştır. Bu yıllarda Spinoza'nın da Amsterdam'da kaldığı bilinmektedir. *Tractatus Theologico-Politicus*'ta Spinoza'nın Kutsal Kitap'a dair eleştirileri ve kutsallık hakkındaki yorumları göz önüne alındığında, bu 6 aylık süre zarfında Fisher ve Spinoza'nın fikir alışverişinde bulunduğunu söylemek yanlış olmaz.³⁶⁷

Spinoza'nın etkilendiği düşünülen bir diğer isim Isaac La Peyrère (ö. 1676)'dir. Doğum tarihi ve ailesinin kökeni hakkındaki bilgiler kesin olmamakla birlikte, 1596 yılında Marrano kökenli bir ailenin üyesi olarak Fransa'da doğduğu düşünülen ve bir Kalvinist olarak yetişen La Peyrère 1640 yılında Condé Prensi'nin³⁶⁸ sekreteri olmuş ve Paris'e taşınmıştır. Prensin ölümünün ardından varis Bourbon'lu II. Louis (ö. 1686) döneminde de görevine devam etmiştir. Prens'in sekreteri olarak, içerisinde on yedinci yüzyılın önemli düşünürlerinin bulunduğu entelektüel çevrenin üyesi haline gelen La Peyrère, bu göreve atandıktan sonra kısa süre içinde *Prae-Adamitae* (Adem Öncesi) ve *Du Rappel des Juifs* (Yahudilerin Hatırlanmasına Dair) adlı eserlerini tamamlamıştır.³⁶⁹ La Peyrère'nin bu kitaplarda söyledikleri genel başlıklar halinde şu şekilde sıralanabilir:

- 1-Tevrat'ın yazarı Musa değildir.
- 2-Elimizde Kutsal Kitap'ın doğru kopyası yoktur.
- 3-Adem'den önce pek çok erkek ve kadın doğmuştur.
- 4-Kutsal Kitap bütün insanlığın değil, yalnızca Yahudiler'in tarihini anlatmaktadır.
- 5-Tufan, sadece Filistin bölgesinde olmuş bir olaydır, dünyanın diğer kısımlarını kaplamamıştır.

³⁶⁷ Popkin, Richard H., "Spinoza and Bible Scholarship", ed. Don Garrett, *The Cambridge Companion to Spinoza*, Cambridge : Cambridge University, 1996, ss. 392-393.

³⁶⁸ Henry II de Bourbon (ö. 1646).

³⁶⁹ Morrow, Jeffrey L., "Pre-Adamites, Politics and Criticism: Isaac La Peyrère's Contribution to Modern Biblical Studies", s. 2.

6-Dünya ve insanlar sınırsız ya da belirsiz bir süredir varlığını devam ettiriyor olabilir.

7- İnsanlık tarihi içerisinde en önemli tarih, Yahudiler'in tarihidir.

8-Yahudi tarihi Adem ile başlamış ve bu tarih üç ana bölüme ayrılmıştır: Adem'den İsa'ya kadar olan Yahudiler'in seçildiği dönem, Yahudiler'in reddedildiği ve İsa'dan 17. yy'a kadar olan dönem, son olarak çok yakında gerçekleşecek olan Yahudiler'in yeniden kabul edildiği dönem.

9-Yahudiler'in beklediği Mesih çok yakında gözükecektir.

10-Mesih'in ortaya çıkışıyla birlikte Adem öncesi ya da Adem sonrası farketmeksizin herkes kurtulacaktır.³⁷⁰

La Peyrére, Tevrat'ın Musa'ya ait olamayacağına dair verdiği örnekler ve insanlık tarihi ile Yahudi tarihi arasında yaptığı ayrımla, ellerindeki Kutsal Kitap'ın bütünüyle ilahi vahiy ürünü olarak kabul edilemeyeceğini göstermektedir. La Peyrére'nin Musa'nın Tevrat'ın yazarı olamayacağına dair argümanları şu şekilde özetlenebilir:

1- Yasa'nın Tekrarı Kitabı 1:1'de Ürdün Nehri'nin (Şeria Irmağı) ötesine yapılan atıf

2- Yasa'nın Tekrarı Kitabı 34'te anlatılan Musa'nın ölümü

3- Yasa'nın Tekrarı Kitabı 3:11'de "demir yatağın" yeni konumuna yapılan atıf

4- Yasa'nın Tekrarı Kitabı boyunca ve özellikle Yasa'nın 34:6'da geçen "bugüne kadar" ifadeleri

5- Anakronik şekilde kullanılan ifadeler

6- Sayılar Kitabı 21:14'te Tanrı'nın Savaşları Kitabı'na yapılan atıf.³⁷¹

³⁷⁰ Popkin, Richard H., "Spinoza and La Peyrére", ss. 182-183.

³⁷¹ Morrow, Jeffrey L., "Pre-Adamites, Politics and Criticism: Isaac La Peyrére's Contribution to Modern Biblical Studies", s. 8.

Eski Ahit diğerk kitapları üzerine de incelemelerde bulunan La Peyr re, Tevrat'ın ve diğerk kitapların çeşitli yazarlar tarafından yazılan belirterek, insanların elindeki metinlerin, Kutsal Kitap'ın "kopyasının kopyasının kopyası" olduğunu ifade etmektedir.³⁷²

La Peyr re, Adem'den önce insanların bulunduğunu söylerken ilk delili Kutsal Kitap'tır. Yaratılış Kitabı 4:1-26'da Kabil'in Habil'i öldürmesi, yaptığının cezası olarak yaşadıkları yerden sürülmesi ve sürülmesinin hemen ardından karısıyla birlikte olup çocuklarının dünyaya gelmesi anlatılmaktadır. Kutsal Kitap'ta anlatıldığına göre dünya üzerinde sadece Adem, Havva, Kabil ve Habil bulunmaktadır. La Peyr re, buradan yola çıkararak Kabil'in sürüldükten sonra kiminle evlendiğini sormaktadır. Ona göre bu anlatı, dünyada Adem  ncesi insanların bulunduğunun bir işaretidir. La Peyr re'nin ikinci delili ise M  4000'den daha eski tarihlere dayanan Babil,  in, Meksika ve Mısır gibi medeniyetlerdir. Bu kültürler birbirlerinden uzak, dünyanın çeşitli yerlerinde bulunmaktadır. La Peyr re, Tufan'dan kurtulan yedi kişinin bütün bu medeniyetlerin atası olmasının imkansız olduğunu belirterek, bu durumun insanlığın tek değıl çok kökenli olduğuna işaret ettiğini söylemektedir. Adem'den önce pek çok insan yaşamaktadır ancak bu hayat nahoş, vahş ve kısa bir hayattır. İnsanlığın hiçbir ilerleme kaydedemediğini gören Tanrı, Adem'i yaratmış ve Yahudi tarihini başlatmıştır. Bu bağılamda Yahudi tarihi Mesih'i tarihtir  nk  Tanrı insanlığı kurtarmak için Adem'i yaratmıştır. La Peyr re'ye göre, Mesih çok yakın bir zamanda ortaya çıkacak ve Fransa Kralı XIV. Louis ( . 1715) ile birlikte dünyaya hükmedecektir. Böylece bütün insanlar kurtulacak ve huzura kavuşacaktır.³⁷³

³⁷² Morrow, *a.g.e.*, s. 11.

³⁷³ Popkin, "Spinoza and La Peyr re", ss. 183-185; Strauss, Leo, *Spinoza's Critique of Religion*, Schocken Books, New York, 1982, ss. 73-75.

La Peyrére'nin Mesih ile ilgili fikirleri çoğunlukla 1643 yılında basılan *Du Rappel des Juifs* adlı eserinde bulunmaktadır. *Prae-Adamitae* ise 1655 yılında Amsterdam'da basılmıştır. 1654 yılında İsveç Kraliçesi Christina (ö. 1689), La Peyrére'nin el yazmasını okumuş ve kitabın basılması için teşvikte bulunmuştur. Spinoza'nın hocası Rabbi Manasseh ben Israel (ö. 1657) ile şahsen tanışmış olduğu düşünülen La Peyrére, 1655 yılında Amsterdam'a gitmiş ve 6 ay burada kalmıştır. Kitap kısa sürede Avrupa'nın çeşitli ülkelerine yayılarak entelektüel sınıf içerisinde bomba etkisi yaratmıştır.³⁷⁴ *Prae-Adamitae*, bütün Avrupa'da kafır, ateist ve din düşmanı bir kitap olarak değerlendirilerek yasaklanmış ve yakılmıştır. Yazdıkları ve fikirleriyle Spinoza'dan önceki en büyük heretik olarak kabul edilen Isaac La Peyrére Belçika'da hapse atılmış ve Papa'dan bizzat özür dileyip Katolik olmayı kabul ettiği takdirde hapisten çıkabileceği söylenmiştir.³⁷⁵ La Peyrére bu teklifi kabul ederek Roma'ya gitmiş ve Papa VII. Alexander'dan (ö. 1667) özür dileyerek, amacının hiçbir şekilde Kutsal Kitap'ı ve Hıristiyanlığı reddetmek olmadığını, Kutsal Kitap'a dair söylediklerinin Calvinist bakış açısından kaynaklandığını ve söylediklerini yalnızca bir hipotez olarak sunduğunu ifade etmiştir. Bu özrün ardından, *Du Rappel des Juifs* adlı eserindeki Mesihî teoriyi değiştirerek, Mesih'in dünyayı Fransa Kralı ile değil Papa ile yöneteceğini söylemiştir. Bu özrün ardından Papa, kendisine maaşlı papazlık teklifinde bulunmuştur ancak La Peyrére teklifi geri çevirerek Paris'e geri dönmüştür. La Peyrére, Papa'dan özür dileyip Katolik olduğunu beyan etse de ölümüne kadar Adem öncesi insanlık teorisinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir.³⁷⁶

1655 yılında La Peyrére Amsterdam'dayken Spinoza ile görüşüklerine dair herhangi bir belge bulunmamaktadır. Yine de Spinoza'nın La Peyrére'den etkilendiği

³⁷⁴ Popkin, Richard H., "Menasseh ben Israel and Isaac La Peyrére", *Studia Rosenthaliana*, Vol. 8, No.1, January 1974, ss. 59-63.

³⁷⁵ Popkin, "Spinoza and Bible Scholarship", ss. 390-391.

³⁷⁶ Popkin, "Spinoza and La Peyrére", ss. 186-187.

düşünülmektedir. İlk olarak Spinoza, kitaplığında *Prae-Adamitae*'ye sahiptir.³⁷⁷ Ayrıca *Tractatus Theologico-Politicus* içerisinde pek çok yerde La Peyrère'nin söylediklerine benzer şeyler söylenmektedir.³⁷⁸ Bunun dışında Spinoza ile aynı zamanda herem cezasına çarptırılan Juan De Prado'nun (ö. 1670) fikirleri ile La Peyrère'nin fikirleri arasında da benzerlik bulunmaktadır. La Peyrère'nin Amsterdam'da bulunduğu tarihler ile Spinoza ve Prado'nun herem ilan edildiği tarihlerin yakınlığı da, aralarında doğrudan ya da dolaylı bağlantı olduğunu düşündürmektedir.³⁷⁹

Spinoza'nın etkilendiği isimler arasında son olarak Thomas Hobbes'tan (ö. 1679) bahsetmek gerekmektedir. 1588 yılında İngiltere'de dünyaya gelen Hobbes, Kutsal Kitap'a dair fikirlerini 1651 yılında basılan *Leviathan* adlı eserinde detaylı olarak okuyucuya sunmaktadır. Hobbes'un Eski Ahit'e dair yazdıklarını zikretmeden önce, onun bu eleştirileri politik amaçlarla yazdığını belirtmek gerekir.³⁸⁰ Eserinde Kutsal Kitap eleştirilerinin bulunduğu üçüncü bölüme "Of the Principles of Christian Politics" (Hıristiyan Politikasının İlkeleri Üzerine) başlığıyla başlayan Hobbes, Hıristiyan politikasının temelinde peygamberler tarafından aktarılan Tanrı'nın sözü olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda Tanrı'nın peygamberlerle nasıl iletişime geçtiğini inceleyen Hobbes daha sonra Eski Ahit'e dair eleştirilerde bulunmaktadır. Hobbes yaklaşık yüz elli sayfalık bir bölümde Kutsal Kitap'a dair yorumlarını ve eleştirilerini dile getirmektedir. Burada Hobbes'un söylediklerinin tamamını ele almamız mümkün değildir. Bundan dolayı Hobbes ile Spinoza'nın ortak olarak söylediği şeyleri zikredip hem Hobbes'un Spinoza'dan önce Eski Ahit eleştirisinde

³⁷⁷ Barthélemy, Dominique, *Studies in the Text of the Old Testament: An Introduction to Hebrew Old Testament Text Project*, Eisenbrauns, 2012, s. 53.

³⁷⁸ Strauss, *Spinoza's Critique of Religion*, ss. 261-262.

³⁷⁹ Popkin, "Spinoza and La Peyrère", ss.189-190.

³⁸⁰ Strauss, *a.g.e.*, ss. 101-104; Popkin, "Spinoza and Bible Scholarship", s. 389.

bulduğunu hem de Spinoza'nın Hobbes'tan etkilendiğini örneklerle göstermeye çalışacağız.

İlk olarak her ikisi de Tanrı'nın peygamberle nasıl iletişime geçtiğini açıklamaya çalışmaktadır. Hobbes da Spinoza gibi bunun yalnızca Kutsal Kitap'tan öğrenilebileceğini söylemektedir. Peygamberliğin alâmet-i fârikasının mucize olduğundan bahseden Hobbes, Spinoza'nın yaptığı gibi, Eski Ahit'ten örneklerle sahte peygamberlerin de mucize gösterebileceğini ve yalnızca mucizeye güvenilmeyeceğini dile getirmektedir.³⁸¹

Hobbes'un Kutsal Kitap'a dair yaptığı ilk eleştiri Tevrat'ın yazarının Musa olmadığını. Kullandığı deliller ise Spinoza'nın da aynen kullandığı Yasa'nın Tekrarı'nın son bâbı, Yaratılış'ta geçen Kenanlılar'la ilgili ifadeler ve Musa'nın yazdığı söylenen diğer kitaplardır. Hobbes aynı şekilde, metinlerdeki çeşitli ifadelerden yola çıkarak Eski Ahit'in diğer kitaplarının da kendilerine atfedilen yazarlar tarafından yazılmadığını söylemektedir. Neviim ve Ketuvim kitaplarına dair kullandığı örnekler de Spinoza'nın örnekleriyle benzeşmektedir. Hobbes, verdiği örneklerden sonra Kutsal Kitap'ın yazarı hakkında tahminde bulunarak, onun Ezra olduğunu söylemektedir. Kutsal Kitap'ın yazılış amacının insanları Tanrı'ya itaate yönlendirmek olduğunu dile getiren Hobbes, bir noktada Spinoza ile ayrılmaktadır. Hobbes'a göre insanların elindeki Kutsal Kitap'ın peygamberlerin ve havarilerin yazdıklarının doğru birer kopyası olduğundan şüphe etmek için hiçbir sebep yoktur. O, uzunca bir süre yalnızca din adamlarının elinde bulunan bu kitabın onlar tarafından kasıtlı olarak tahrif edildiğine inanmamaktadır.³⁸²

³⁸¹ Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Oxford University Press, Oxford, 1996, ss. 248-251.

³⁸² Hobbes, *a.g.e.*, ss. 252-260.

Hobbes, Kutsal Kitap eleştirisinin ardından Kutsal Kitap'ta geçen ruh, melek ve ilham kavramlarını incelemektedir. Öncelikle ruh kelimesini ve Kutsal Kitap'ta "Tanrı Ruhu" kavramının ne anlama geldiğini açıklamaya çalışan Hobbes, Spinoza gibi, bu kelimenin birden fazla anlama geldiğini ifade etmektedir. Ona göre bu kelime, kuvvetli bir rüzgar/nefes, olağanüstü anlayış, olağanüstü özellikler, öngörü yeteneği, hayat, otoriteye bağlılık ve hava ile ilgili maddeler anlamına gelmektedir.³⁸³

Kutsal Kitap'ta geçen Tanrı'nın Krallığı, kutsal ve ayin gibi kavramlar hakkında yorumlarda bulunan Hobbes, Tanrı sözü ve peygamberler hakkındaki düşüncelerini yeniden dile getirmektedir. Hobbes, Spinoza'nın söylediği gibi, peygamber kelimesinin çeşitli anlamları olduğunu ama genellikle "Tanrı adına konuşan kişi" anlamına geldiğini söylemektedir. Tanrı ile peygamber arasındaki ilişkinin yalnızca Kutsal Kitap'tan çıkarılması gerektiğini tekrarlayan Hobbes, Tanrı'nın peygamberle genellikle rüya yoluyla görüştüğünü ancak Musa'nın bir istisna olarak Tanrı ile konuştuğunu ifade etmektedir.³⁸⁴

Spinoza'nın yaptığı gibi mucize konusuna ayrı bir başlık açan Hobbes, mucizeleri Tanrı'nın dolaysız gerçekleştirdiği, nadir ve olağanüstü olaylar olarak tanımlamaktadır. Hobbes'a göre mucizelerin amacı peygamberleri desteklemek ve insanlar karşısında onlara itibar sağlamaktır. Aynı zamanda Hobbes, mucizelerin yalnızca seçilmiş insanları imana getirmek amacıyla yapıldığını düşünmektedir. Hobbes, Kutsal Kitap'ta anlatılan mucizelerin varlığına ya da yokluğuna dair herhangi bir şey söylemese de, insanların cehaleti ile mucize arasında bir bağlantı olduğunu dile getirmektedir. İnsanlar doğada gerçekleşen bir olayın sebebini öğrendikleri anda o olay ne kadar nadir gerçekleşirse gerçekleşsin, mucize özelliğini yitirmektedir çünkü insanları hayrete düşüren bir tarafı kalmamaktadır. Bu bağlamda

³⁸³ Hobbes, *Leviathan*, ss. 261-265.

³⁸⁴ Hobbes, *a.g.e.*, ss. 277-290.

gökkuşığı örneğini veren Hobbes, dünyada görülen ilk gökkuşağının bir mucize olarak görüldüğünü, gökteki Tanrı'dan gelen bir işaret olarak değerlendirildiğini söylemektedir. Ancak bugün gökkuşığı ne sebebini bilenler ne de bilmeyenler tarafından mucize olarak değerlendirilmemektedir. Hobbes ayrıca, bir insana göre mucize olan bir olayın, başka bir insana göre mucize olmayabileceğini söyleyerek insanların doğaya ve çevrelerinde olan olaylara dair bilgileri arttıkça, mucize gibi görünen olaylara inançlarının azalacağını belirtmektedir.³⁸⁵

Kutsal Kitap'ın yazarları, mucize ve peygamberler gibi temel konularda verdiğimiz örnekler dışında Thomas Hobbes ile Spinoza arasında pek çok benzerlik bulunmaktadır. Leibniz (ö. 1716) de bu iki isim arasında kayda değer benzerlikler olduğunu söylemiş ve Spinoza'nın argümanlarının çok daha akademik olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁶ Bütün bu benzerliklerle birlikte şunu tekrar belirtelim; Hobbes, Kutsal Kitap'a dair söylediklerini politik amaçlarla söylemekte ve bundan dolayı ele aldığı her bölümün sonunu İsa'nın Mesih olarak otoritesine, Tanrı'nın Krallığı'na ya da devlet otoritesine bağlamaktadır. Metnin içinde yeri geldikçe İngiltere Kilisesi'nin otoritesine yapılan atıflar da Hobbes'un Kutsal Kitap'a politik bir bakış açısıyla yaklaştığı görüşünü desteklemektedir.

Yukarıda anlatılanlar, Spinoza'dan altı asır öncesinden itibaren Eski Ahit'e dair ciddi eleştirilerde bulunulduğunu ortaya koymaktadır. Açıkça görülmektedir ki Spinoza, İslam, Yahudi ve Hıristiyan literatürleri içerisinde kendisinden önce Eski Ahit'le ilgili yazılanların kimi zaman aynısını, kimi zaman benzerini, kimi zaman da bu literatürlerden aldığı ilhamla daha önce söylenmemiş şeyleri dile getirmiştir. Bu bağlamda, ulaştığı sonuçlar bakımından Spinoza'nın Eski Ahit eleştirisinin öncüsü olmadığını söylemekte herhangi bir beis yoktur. Öyleyse akıllara Spinoza'nın neden

³⁸⁵ Hobbes, *Leviathan*, ss. 290-296.

³⁸⁶ Salihoğlu, *Spinoza's Use of the Bible in the Tractatus Theologico-Politicus*, s. 107.

modern dönem Eski Ahit eleştirisinin öncüsü kabul edildiği sorusu gelebilir. Bu sorunun cevabı Spinoza'nın ortaya koyduğu Kutsal Kitap'ı yorumlama metodunda yatmaktadır.

Spinoza, metodunu *Tractatus Theologico-Politicus* içerisinde ayrı bir bölüm olarak ele almaktadır. Kutsal Kitap'ı doğru yorumlama yöntemi olarak değerlendiği metodunu aktarmadan önce Spinoza, böyle bir metoda neden ihtiyaç duyulduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

Kuşkusuz herkes, sözde, Kutsal Kitap'ın insanlara sonsuz mutluluğu ya da kurtuluş yolunu gösteren Tanrı kelamı olduğunu kabul eder. Ama olgulara bakılırsa bambaşka bir durumla karşılaşılır. Çünkü görüldüğü kadarıyla, sıradan insan Kutsal Kitap'ın derslerine göre yaşamayı hiç umursamıyor. Hemen herkes, kafasından uydurduğu şeyi Tanrı sözü diye saydırmaya uğraşüyor ve din maskesi altında, yalnızca, başkalarını kendisi gibi düşünmeye zorluyor. Yine görüyoruz ki, genelde teologların umrunda olan tek şey, kutsal metinleri saptırmak için en uygun yolu bulmak, böylece ortaya attıkları uydurmaları onlara dayandırmak ve bunları tanrısal otoritenin kanatları altına sokmaktır. En utanmazca ve en pervasızca yaptıkları iş, kutsal metinleri, yani Kutsal Ruh'un zihnini yorumlamaktır. Kutsal Ruh'a yanlış bir öğretiyi yakıştırmak ve kurtuluş yolundan uzaklaşmak onları tedirgin etmez. Onları kaygılandırın şey, hatalarının yüzlerine vurulması, otoritelerinin ayaklar altına alınması ve hor görülmeğdir. Ama insanlar Kutsal Kitap hakkında sözcüklerle dile getirdiklerini gönülden de dile getirselerdi, bambaşka bir yaşama usulünü uygulamaya koymuş olurlardı. Böylesine uzlaşmazlıklarla baştan çıkmaz, böylesine kinle birbirlerinin boğazına sarılmaz, Kutsal Kitap'ı yorumlamaya ve dinde yenilikler icat etmeye yönelik kör ve pervasız bir arzuya kendilerini kaptırmazlardı. Tam tersine, Kutsal Kitap'ın öğretisi olarak yalnızca açık seçik öğrettiklerini kucaklamayı göze alabilirlerdi. Son olarak da Kutsal Kitap'ın birçok bölümünü tahrif etmekten çekinmeyen bu günahkarlar, böylesine bir suçtan kendilerini alıkoymuş ve kirli ellerini Kutsal Kitap'a uzatmamış olurlardı. Ama sonunda hırs ve suç öylesine güçlendi ki, din, Kutsal Ruh'un derslerine itaatten çok, insani yorumların savunusu oldu çıktı. Dahası, yardımseverliğin alanına değil de, tanrısal gayretkeşlik ve ateşli coşku gibi aldaticı bir adla maskelenen en mantıksız kinin ve

uzlaşmazlıkların yayıldığı alana dönüştü. Bu belalara tabiat ve aklı hor görmeyi, yalnızca bu ikisine aykırı olana hayranlık duyup onu yüceltmeyi öğreten hurafe düşkünlüğü eklendi. Bu yüzden insanların, Kutsal Kitap'a daha büyük bir hayranlık duymak ve Kutsal Kitap'ı daha da yüceltmek için, onu, tabiatla aklı kesinlikle reddedercesine açıklamaya uğraşmaları hiç de şaşırtıcı değildir. O nedenle, kutsal metinlerde en ulaşılmaz gizlerin saklı olduğunu hayal ederler. Bu saçmalıkları araştırmak için ter döküp, geride yararlı olarak kalanı umursamazlar. Böylece hezeyan içinde ürettikleri her şeyi bütünüyle Kutsal Ruh'a atfeder ve bunları duygularının tüm gücü ve coşkusuyla savunmaya çabalarlar. İnsanoğlu böyledir: Salt anlama yeteneğiyle kavradıklarını yalnızca anlama yeteneği ve akılla, tam tersine, duygularının ona verdiği fikirleri de yine duygularıyla savunur. Bu kafa karışıklıklarından korunmamız, zihnimizi teolojik önyargılardan kurtarmamız ve düşüncesizce davranıp, insanların uydurmalarını tanrısal dersler saymaktan kendimizi alıkoymamız gerekiyor. Bunun için Kutsal Kitap'ı doğru yorumlama yöntemini ele almalı ve onu kanıtlarla temellendirerek sunmalıyız. Çünkü bu yorumlama yöntemini bilmezsek, Kutsal Kitap'ın ya da Kutsal Ruh'un öğretmek istediği şey hakkında hiçbir kesin bilgiye sahip olamayız.³⁸⁷

Bu ifadelerle Spinoza, Kutsal Kitap yorumunda birbirine zıt görüşlere sahip iki grubu karşısına almaktadır. Bunlar ilki Spinoza'nın "dogmatikler" olarak isimlendirdiği ve Maimonides örneğinde incelediği, Kutsal Kitap'ın akla göre yorumlanması gerektiğini savunanlardır. İkincisi ise Spinoza'nın "skeptikler" olarak ifade ettiği ve Yehuda el-Fahhar (ö. 1235) örneğinde ele aldığı, aklın Kutsal Kitap'ı yorumlamada yeterli kapasiteye sahip olmadığını savunanlarının grubudur. Spinoza'ya göre bu iki grup da yanlış içerisindedir. Çünkü Kutsal Kitap'ın alanı ile aklın yahut felsefenin alanı birbirinden farklıdır.³⁸⁸

Spinoza'nın bu metoda dair söylediği ilk şey, onun, tabiatı yorumlama metodundan farklı bir şey olmadığıdır. Tabiat nasıl yorumlanıyorsa Kutsal Kitap da

³⁸⁷ Spinoza, *TTP*, ss. 134-135.

³⁸⁸ Salihoglu, *Spinoza's Use of the Bible in the Tractatus Theologico-Politicus*, ss. 78-79.

aynı prensiplerle yorumlanmalıdır. İlk olarak Kutsal Kitap'ın tarihi üzerine detaylı ve sistemli bir araştırma yapılarak Kutsal Kitap yazarlarının zihinlerine ulaşılmalıdır. Bu yapıldıktan sonra Kutsal Kitap'a dair söylenecek bütün şeyler Kutsal Kitap'ın kendisinden çıkarılmalıdır. Spinoza, bu iki kurala uyulduğu takdirde hiç kimsenin yolunu kaybetmeyeceğini ve aklımızla edindiğimiz bilgilerin ışığında, kavrama yeteneğimizin dışında olan şeyler hakkında da düzgün akıl yürütmelerde bulunabileceğimizi söylemektedir.³⁸⁹

Spinoza, metoduna dair genel kuralı belirledikten sonra, Kutsal Kitap'ın tarihinin ne olduğunu ve neleri barındırdığını anlamak için yapılması gereken bazı şeyler olduğunu dile getirmektedir. İlk olarak, Kutsal Kitap'ın ve yazarlarının dili olan İbranice ve İbranice'nin tarihi çok iyi bilinmelidir. Böylece kelimelerin çeşitli anlamları ve tarih içerisinde yaşadıkları değişimler araştırılarak Kutsal Kitap'taki ifadeler daha doğru şekilde yorumlanabilir. İkinci olarak, metinlerde aynı konuya ilişkin malzemeler belli kategoriler altında toplanmalı ve sınıflandırılmalıdır. Böylece ne dediği belirsiz olan ya da birbiriyle çelişen ifadeler belirlenerek ne anlama geldikleri ortaya çıkarılabilir. Spinoza burada belirsizlikten kastının, akılla uyuşmayan şeyler olmadığını yalnızca sözlerin anlamının belirsizliğini kastettiğini belirtmektedir. Çünkü Spinoza, anlatılanların gerçekliğiyle değil, yalnızca metinlerde ne anlatılmak istendiğiyle ilgilenmektedir.³⁹⁰ Spinoza'nın burada yapmış olduğu gerçeklik ve anlam arasındaki ayrım son derece önemlidir. Çünkü Spinoza'nın gerçeklik ya da hakikat dediği şey, evrensel bir olgu olup akıl tarafından her zaman ve her yerde algılanan bir şeydir. Anlam ise belli zamana ve mekana bağlı belirli insanların kültürel anlatımlarını ve eserlerini ifade etmektedir.³⁹¹ Spinoza, kategori ve sınıflandırmaya dair, Musa'nın Tanrı hakkında söyledikleri üzerinden bir örnek

³⁸⁹ Spinoza, *a.g.e.*, ss. 135-136.

³⁹⁰ Stuermann, "Benedict Spinoza: A Pioneer in Biblical Criticism", s. 167.

³⁹¹ Harrisville, Roy A., Sundberg, Walter, *The Bible in Modern Culture: Baruch Spinoza to Brevard Childs*, s. 38.

vermektedir: “Çünkü Tanrınız RAB yakıp yok eden bir ateştir; kıskanç bir Tanrı’dır.”³⁹² Bu ifadeler literal olarak değerlendirildiğinde problem yaratmaktadır. Çünkü Kutsal Kitap’ın çeşitli yerlerinde Tanrı’nın herhangi bir şeye benzemediği ifade edilmektedir. Spinoza, Eski Ahit’in bir başka yerinde geçen “Yıkım diyarına dek yakan bir ateştir o, Bütün ürünümü kökünden kavururdu.”³⁹³ ifadelerine dayanarak, ateş kelimesinin öfke ve kıskançlık anlamına geldiğini, Musa’nın söylemiş olduğu “Tanrı ateştir” ve “Tanrı kıskançtır” ifadelerinin aynı anlamda kullanıldığını, aralarında herhangi bir farkın bulunmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Spinoza, metin içinde birbiriyle çelişen ifadelerin metaforik olarak yorumlanabileceğini, ancak bu yorumlamanın kaynağının yine Kutsal Kitap olması gerektiğini söylemektedir. Üçüncü olarak, Kutsal Kitap’ın tarihinin anlaşılabilmesi için metinlerin arka planının iyi bilinmesi gerekmektedir. Metnin yazarının hangi dönemde, nerede, hangi şartlarda yaşadığı, metnin kime hitaben yazıldığı, metnin yazıldığı orijinal dil, yazarın fikirleri, uğraşları, metinlerin geçirdikleri aşamalar ve son olarak bu metinlerin nasıl bir araya getirildiği gibi bilgilere ulaşıldığı takdirde Kutsal Kitap’ın tarihi doğru bir şekilde anlaşılacaktır.³⁹⁴

Kutsal Kitap’ın tarihinin öğrenilmesinin ardından yapılması gereken şey, bu tarihten yola çıkılarak Kutsal Kitap’ın insanlara iletmeyi amaçladığı, evrensel ahlakî mesajı tespit etmektir. Bu mesaj tespit edildikten sonra, daha az önemli ve tekil konular ele alınabilir ve bu evrensel mesaj bağlamında açıklanabilir. Aralarında çelişki bulunan bölümlerin ortaya çıkması durumunda metinlerin hangi tarihte, kim için, kim tarafından yazıldığı tespit edilip problem çözüme kavuşturulabilir.³⁹⁵ Spinoza, bütün bu ilkelere bağlı kalındığında ulaşılan Kutsal Kitap tarihinden, metnin insanlara vermek istediği ana mesajlar, ahlakî dersler ve kişiyi sonsuz mutluluğa

³⁹² Yasa’nın Tekrarı 4:24.

³⁹³ Eyüp 31:12.

³⁹⁴ Spinoza, *TTP*, ss. 137-138.

³⁹⁵ Spinoza, *a.g.e.*, s. 140.

ulaştıracak öğretilerin kolayca çıkarılacağını ifade etmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Spinoza, Kutsal Kitap'ın son derece basit şeyler öğrettiğini ve herkesin bu öğretileri rahatlıkla anlayabileceğini belirtmektedir. Kutsal Kitap içerisindeki tikel spekülâtif meseleler ise insanlara yararı olmayan ancak merak uyandıran anlatılardır.³⁹⁶

Kutsal Kitap'ı yorumlama metodunun tek ve gerçek metot olduğunu belirten Spinoza, aynı zamanda bu metodun bazı zorlukları bulunduğunu da belirtmektedir. Bu zorlukların en büyüğü İbranice'nin kendisidir. Eski İbranice konuşan Yahudiler, kendilerinden sonra gelenlere bu dille ilgili pek çok şeyi aktaramamışlardır. Bundan dolayı Kutsal Kitap'taki geçen pek çok isim ve fiil ya anlamını kaybetmiştir ya da tartışma konusu haline gelmiştir. Bu aktarım probleminden ötürü, İbranice'nin tarihine ulaşmak ve sağlıklı tespitler yapmak mümkün değildir. İbranice'nin tarihi dışındaki bir diğer problem de harflerin benzerliği, zarf ve bağlaçların birden fazla anlamda kullanılması ve haber kiplerinin kullanımındaki belirsizliktir. Metodun bir diğer zorluğu da Kutsal Kitap'ın bütün bölümlerinin tarihinin bilinmesinin zorunlu olmasıdır. Ne yazık ki, Kutsal Kitaplar'ın tarihine dair çok az bilgi mevcuttur ve yazarının kim olduğu, ne zaman ve kime yazıldığı gibi bilgiler bilinmemektedir. Spinoza son olarak, metinlerin yazılmış oldukları özgün dillerinde insanların eline ulaşmadığını belirterek, bir diğer zorluğa dikkat çektikten sonra, bütün bu problemlerin metotla alakasının olmadığını, problemin kaynağının metinler olduğunu dile getirmekte ve metodunun Kutsal Kitap'ı yorumlama da doğru ve tek yöntem olduğunu vurgulamaktadır.³⁹⁷ Spinoza'nın, metodunu ortaya koymasının ardından, ortaya çıkabilecek problemleri dile getirmesi, Kutsal Kitap'a ve ortaya koyduğu

³⁹⁶ Spinoza, *a.g.e.*, s. 148.

³⁹⁷ Spinoza, *TTP*, ss. 143-148.

metoda son derece hakim olduğunu ve muhtemelen metodunu defalarca test ettiğini göstermektedir.³⁹⁸

Spinoza, metnin tarihi ve sosyolojik arka planı göz önüne alınmadan, yazılanların tamamının tüm zaman ve mekanlarda geçerli olduğunu söyleyen din adamlarının kendilerine göre yaptıkları yorumlamalar, metnin vermek istediği evrensel mesajın kaçırılmasına ve hurafelerle dolu bir din anlayışının ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğini söylemektedir. Bundan dolayı kendi yönetimini Kutsal Kitap'ın yorumlanması hususunda en iyi yöntem olarak gören Spinoza, bu metodun sadece belli bir kesime değil, tüm insanların ortak mizacına hitap eden bir metod olduğunu dile getirmektedir.³⁹⁹

Daha önce belirttiğimiz gibi, Spinoza'nın Kutsal Kitap eleştirisinde bulunmasındaki temel amaç, düşünce ve inanç özgürlüğünü savunmaktır. Yaptığı eleştiriler daima bu amaç doğrultusunda sona ermektedir. Spinoza, yaptığı bu eleştirilerle, Kutsal Kitap'ı politik amaçlarla kullanan din adamlarının kılıçlarını köreltmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda felsefe ve bilimi, teolojik önyargılardan kurtarmak isteyen Spinoza, felsefe ile teolojinin ayrı konularda konuştuğunu söyleyerek iki alanı birbirinden ayırmaktadır.⁴⁰⁰ Bundan dolayı, Kutsal Kitap'ın yalnızca son derece basit ve herkesin anlayabileceği şeyleri (komşu sevgisi) insanlara anlattığını ifade etmektedir.⁴⁰¹ Kutsal Kitap'ın söz söyleyebileceği alanların sınırları çizildiği andan itibaren felsefe ve bilim kendi alanında özgür bir şekilde çalışabilecektir.

³⁹⁸ Meral, "Spinoza'nın Teolojik-Politik İncelemesi'nde Tanah Eleştirisi", s.31.

³⁹⁹ Spinoza, *a.g.e.*, sf. 153.

⁴⁰⁰ Sturmann, "Benedict Spinoza: A Pioneer in Biblical Criticism", s. 138; Morrow, "Historical Criticism as Secular Allegorism: The Case of Spinoza", s. 208.

⁴⁰¹ Spinoza, *TTP*, ss. 207-212; Spinoza, *Mektuplar*, 19. Mektup, s. 134.

Bu hedefler doğrultusunda Spinoza, metodunu bilimsel temeller üzerine inşa etmektedir. Temelin ilk ayağını, Spinoza'nın geçmiş literatürlerden de yararlandığı, İbrani dili ve metin kritiği oluşturmaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi kendisinden önce Eski Ahit eleştirisinde bulunanlar olmakla birlikte bu noktadan ileriye gitmemiş ve yaptıkları eleştirileri bir ideolojiyi, düşünceyi veya bir inancı haklı çıkarmak ya da otorite devşirmek amacıyla yapmışlardır. Ortaya koymak istediği bilimsel metoda daha fazla katkı sağlamayacağı için Spinoza yüzünü dönemin meşhur düşünürü René Descartes'a (ö. 1650) çevirmiştir. Descartes'ın, yalnızca kendisinin "açık ve seçik" olarak algıladıkları dışında, bütün entelektüel otorilerden şüphe ettiğini ve onları reddettiğini söylemesi, Spinoza tarafından uygun bir fikir olarak görülmüş ve Kutsal Kitap'a uyarlanmıştır. Kutsal Kitap'ın otoritesini kullanmak amacıyla yapılan tartışmalara şahit olan Spinoza, ona dair bütün otoriteleri reddetmiş ve Kutsal Kitap'ın yalnızca kendisinden çıkarılacak "açık ve seçik" şeylerin geçerli olacağını söylemiştir.⁴⁰² Spinoza, *Tractatus Theologico-Politicus*'un girişindeki ifadeleriyle, oluşturduğu metodun bir parçasının yalnızca Kutsal Kitap'a dayanma fikri olduğunu açıkça dile getirmektedir:

... Tabii ışık hor görülmele kalmıyor, bir çok kişi onu bir dinsizlik kaynağı olarak lanetliyor. İnsani icatlar tanrısal belgeler sayılıyor, bölünle inanç birbirine karıştırılıyor. Felsefecilerin tartışmaları, Kilise'de ve Senato'da en tutkulu biçimde ortalığı birbirine katıyor. Şunu da farkediyordum: Bu tartışmalar ortaya çıkarken, insanları kolayca ayaklanmalara sürükleyecek en acımasız kinler ve anlaşmazlıklar yanında, buraya aktarılması çok uzun olacak sayısız belayı da doğuruyordu. Bu nedenle, Kutsal Kitap'ı yeniden, dürüst ve özgür bir kafayla ciddi olarak incelemeye ve ondan açıkça çıkarılamayacak hiçbir şeyi ona atfetmemeye ve öğretisi olarak kabul etmemeye karar verdim. Bu önlemi alarak, kutsal kitapları yorumlamak için bir yöntem oluşturdum.⁴⁰³

⁴⁰² Gottlieb, Michah, "Spinoza's Method(s) of Biblical Interpretation Reconsidered", *Jewish Studies Quarterly*, Vol. 14, No. 3, 2007, ss. 294-295; Morrow, "Historical Criticism as Secular Allegorism: The Case of Spinoza", ss. 201-202.

⁴⁰³ Spinoza, *TTP*, s. 48.

Yeri gelmişken şunu belirtelim; Spinoza'nın bahsettiği “yalnızca Kutsal Kitap” anlayışı ile Protestan akidesindeki Sola Scriptura (Yalnızca Kutsal Kitap) aynı şeyi ifade etmemektedir. Katolik Kilisesi'nin ve Papa'nın otoritesini reddedip, belli noktada özgürlük amacıyla ortaya çıkan Protestanlar, bir süre sonra Katolikler gibi Kutsal Kitap'ı doktrin üretmek ve o doktrinleri savunmak amacıyla kullanmaya başlamış ve kendi içlerinde ciddi ayrılıklar yaşamışlardır.⁴⁰⁴ Yukarıda da görüldüğü gibi Spinoza'nın bahsettiği “yalnızca Kutsal Kitap”, metnin kendisine ve tarihine dayanan, metnin ne anlama gelebileceğini değil ne anlattığını ortaya koyan tarihsel bir metottur.

Metodun üçüncü ayağını ise doğa bilimlerinde kullanılan yaklaşım oluşturmaktadır. Spinoza'nın kullandığı yaklaşım önemli ölçüde Francis Bacon'ın (ö. 1626) doğa bilimlerine dair söyledikleri üzerine şekillenmiştir.⁴⁰⁵ Bacon, doğaya dair bilgilerimizin, yaptığımız çeşitli gözlemler sonucunda elde ettiğimiz verilerin tarih boyunca kaydedilmesi ve bu verilerin titiz ve kontrollü bir şekilde test edilmesine bağlı olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Buradan yola çıkarak Spinoza, doğa bilimlerinin başlangıcının “doğa tarihi” olduğunu söylemektedir. Çünkü insanlar bu tarihten yola çıkarak ölçülebilir şeylerin tanımını yapmaktadır. Bacon'ın yaklaşımını Kutsal Kitap'a uyarlayan Spinoza, doğanın doğru yorumunun doğa tarihine bağlı olması gibi Kutsal Kitap'ın doğru yorumunun da onun tarihine bağlı olduğunu göstermektedir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Hahn, Herbert F., “Reformation and Bible Criticism”, *Journal of Bible and Religion*, Vol. 21, No. 4, 1953, ss. 257-261; Steenbakkens, Piet, “Spinoza in the History of Biblical Scholarship”, s. 316; Preus, J. Samuel, *Spinoza and Irrelevance of Biblical Authority*, Cambridge University Press, New York, 2008, s. 183.

⁴⁰⁵ Gabbey, Alan, “Spinoza's Natural Science and Methodology”, ed. Don Garrett, *The Cambridge Companion to Spinoza*, ss.170-171.

⁴⁰⁶ Gottlieb, “Spinoza's Method(s) of Biblical Interpretation Reconsidered”, ss.296-298.

Yukarıda, Eski Ahit eleştirisini anlatmaya çalıştığımız Baruch Spinoza, görüldüğü gibi metodunu oluştururken dil bilimini kullanmış, Descartes'ın benmerkezci düşüncesini Kutsal Kitap merkezliliğe çevirmiş ve son olarak Kutsal Kitap merkezli düşüncenin sınırlarını doğa bilimlerinde kullanılan metotla çizmiştir. Spinoza'nın geliştirdiği bu metot, kendisinden sonra gelen Kutsal Kitap araştırmacılarına bıraktığı en değerli mirastır. Ortaya koyduğu bilimsel metot, günümüz Kutsal Kitap araştırmalarının temelini oluşturmaktadır. Hatta bazı araştırmacılar, Tanrı'nın isminin farklı şekillerde kullanılmasına yaptığı atıftan ötürü, Spinoza'nın Kaynaklar Teorisi'nin temellerini attığını ifade etmektedir.⁴⁰⁷

Kendisinden öncekiler ya da çağdaşları Eski Ahit'e dair eleştirilerde bulunsalar bile Kutsal Kitap'ın otoritesine dair olumsuz bir şey söyleyememişlerdir. Spinoza ise geliştirdiği metotla Kutsal Kitap'ı insanlık tarihinin bir parçası haline getirmiş ve onu sekülerleştirmiştir.⁴⁰⁸ İnsanların dine ya da Kutsal Kitap'a dair yaptıkları eleştirilerden dolayı hapiste öldüğü veya Engizisyon Mahkemeleri tarafından yakıldığı bir dönemde hiçbir şeyden çekinmeden *Tractatus Theologico-Politicus* gibi bir çalışma ortaya koyması, Spinoza'nın diğerlerinden ne kadar farklı bir düşünür olduğunu da açıkça göstermektedir. Thomas Hobbes, *Tractatus Theologico-Politicus*'u okuduktan sonra, kendisinin bu kadar cesurca yazamadığını itiraf etmek zorunda kalmıştır.⁴⁰⁹ Ayrıca Spinoza, kendinden öncekilerin söylediklerine kıyasla, Eski Ahit'ten çok daha fazla örnek göstermiş ve çok daha

⁴⁰⁷ Sturmann, "Benedict Spinoza: A Pioneer in Biblical Criticism", ss. 160-165.

⁴⁰⁸ Popkin, "Spinoza and Bible Scholarship", ss. 395-397; Salihoğlu, *Spinoza's Use of the Bible in the Tractatus Theologico-Politicus*, s. 70.

⁴⁰⁹ Strauss, Leo, "How to Study Spinoza's "Theologico-Political Treatise"", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, Vol. 17, 1947-48, s. 112.

tatmin edici açıklamalarda bulunmuştur.⁴¹⁰ Spinoza, yaptığı çalışma ile birlikte Kutsal Kitap eleştirisini bambaşka bir noktaya taşımıştır.⁴¹¹

Spinoza'nın bu kadar cesur eleştirilerde bulunmasının ve bilimsel bir metotla Kutsal Kitap'a yaklaşmasının arka planında Tanrı anlayışı bulunmaktadır. Hayatı boyunca bilimle iç içe olan Spinoza, doğüstü eğilimlerle Tanrı'nın anlaşılamayacağını, O'nu anlamanın yolunun akıldan geçtiğini düşünmektedir. Aydınlanma felsefesinin temeli olan akılcılığı Tanrı'ya ve Kutsal Kitap'a uygulayan Spinoza, modern dönemin zihin dünyasının şekillenmesinde son derece önemli bir katkı sağlamıştır.⁴¹²

⁴¹⁰ Curley, Edwin, "Spinoza's Biblical Scholarship", June 2013, s. 18; de Villiers, Pieter, "Freedom to Understand and Serve: The Contribution of Spinoza to Biblical Research", s. 17; Salihoğlu, *a.g.e.*, s. 101.

⁴¹¹ de Villiers, *a.g.e.*, s. 3; Salihoğlu, *a.g.e.*, s. 109.

⁴¹² Popkin, "Spinoza and Bible Scholarship", s. 403-404.

SONUÇ

1632 yılında Amsterdam’da Marrano kökenli bir ailede dünyaya gelen Baruch Spinoza, 17. yüzyıl Avrupası’nın en önemli düşünürlerinden biridir. Onu bu konuma ulaştıran şey, Kutsal Kitap’a dair düşünceleri olmuştur. Spinoza’nın Kutsal Kitap’la ilişkisi çok küçük yaşlardan itibaren başlamıştır. Amsterdam Yahudi cemaatinin kurduğu sinagogda eğitim alan Spinoza, Yahudi dini literatürünü şekillendiren rabbilerin ve düşünürlerin fikirlerini öğrenmiştir. İlerleyen yaşlarında baba mesleği olan tüccarlık vasıtasıyla pek çok farklı görüşten insanla tanışmıştır. Bunlar arasında Reformist Hıristiyanlar da bulunmaktadır. Spinoza, katıldığı toplantıların da etkisi ile zaman içinde Yahudi cemaatinden uzaklaşmış ve Kutsal Kitap’a dair fikirleri değişmiştir. Herem metninde net olarak belirtilmemekle birlikte, Tevrat’ın yazarının Musa olmadığını ve Tanrı hakkında farklı fikirlere sahip olup, bu fikirleri topluma yaymakla suçlanan Spinoza, 1656 yılında herem cezasına çarptırılarak 24 yaşında Yahudilik’ten kovulmuştur. Bu sürecin ardından felsefi ve bilimsel çalışmalara ağırlık veren Spinoza, özellikle Tanrı hakkındaki fikirlerini kaleme almıştır. Yaşadığı dönemde din temelli gerçekleşen savaş ve kavgaların da etkisi ile felsefi çalışmalarına bir süre ara veren Spinoza, dinin kaynağı olan Kutsal Kitap hakkında bir eser ortaya koyma kararı almıştır. Çalışmalarının sonucu olarak 1670 yılında basılan *Tractatus Theologico-Politicus* adlı eserinde özellikle Eski Ahit’e dair yaptığı son derece kapsamlı eleştirilerle, yaşadığı dönemin en büyük heretiği kabul edilen Spinoza, günümüzde pek çok araştırmacı tarafından modern dönem Kutsal Kitap eleştirisinin öncüsü kabul edilmektedir.

Din adamlarının ve yöneticilerin kendi kafalarına göre Kutsal Kitap’ı yorumlayıp, bu yorumlarla iktidar devşirmelerinden ve insanlar üzerinde baskı kurmalarından muzdarip olan Spinoza, kendisinin de defalarca belirttiği gibi, din ve düşünce özgürlüğünü savunmak amacıyla bu eleştirileri yapmıştır. Yaptığı eleştirilerin tamamını Eski Ahit’ten verdiği örneklerle destekleyen Spinoza,

fikirlerinin köksüz olmadığını aksine Kutsal Kitap'ın kendisine dayandığını göstermektedir. Spinoza, yaptığı çalışmalar sonucunda vahyin, hayal gücü ile doğrudan bağlantılı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Peygamberlerin yaşadığı dönem, düşünceleri, huyları, karakterleri, zevkleri gibi pek çok faktör vahyin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Spinoza'ya göre, Yahudi peygamberlerinin en önemli özelliklerinden biri olarak Eski Ahit metinlerinde anlatılan mucizeler de yalnızca sıradan doğa olaylarıdır. Tabiatın işleyişi konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan Yahudiler, yaşadıkları olayları Tanrı'nın doğaüstü müdahaleleri olarak değerlendirmiş ve metinlere bu şekilde aktarmışlardır.

Spinoza'nın Eski Ahit eleştirisinin temel konularından biri de metinlerin yazarları meselesidir. Çünkü metnin yazarına dair oluşacak şüphe, metnin her konudaki otoritesinden şüphe edilmesini sağlayacaktır. Spinoza, yaptığı çalışma sonucunda Tevrat'ın yazarının Musa olamayacağını ifade etmektedir. O, Tevrat'ın ve devamında gelen yedi kitabın yazarının Ezra olduğunu tahmin etmektedir. Eski Ahit'in diğer kitaplarına dair de eleştirilerde bulunan Spinoza, insanların elindeki Kutsal Kitap'ın binlerce yıl boyunca çeşitli yazarlar tarafından yazılan ve tekrar tekrar redakte edilen bir metin olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda Spinoza'ya göre kutsallığın ontolojik değil ahlakî temelli olduğu söylenebilir. Kutsal Kitap'ın kutsallığı yazan kişilerin yüceliğinden, metinlerin eskiliğinden ya da kullanılan materyalin özelliklerinden kaynaklanmamaktadır. Onun kutsallığını insanların Kutsal Kitap'ı nasıl kullandığına, ona dayanarak nasıl bir hayat yaşadığına bağlıdır. Spinoza'ya göre Kutsal Kitap'a dayanarak kötü işler yapılıyor, insanlara ve çevreye zarar veriliyorsa, bu kitabın kutsallığından hiçbir şekilde söz edilemez.

Spinoza'nın bu tavrının, Kutsal Kitap'a ve dine karşı düşmanca duygulardan kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak Spinoza *Tractatus Theologico-Politicus*'ta ve arkadaşlarına yazdığı çeşitli mektuplarda, hiçbir şekilde dini yıkmak amacıyla hareket etmediğini defalarca vurgulamaktadır. Ayrıca Spinoza'nın Eski Ahit'e dair

söylemleri, özellikle daha önce yazdığı *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*, *Tanrı, İnsan ve İnsanın Esenliği Üstüne İnceleme* ve *Etika* adlı eserlerle birlikte değerlendirilmelidir. Böyle yapıldığı takdirde Spinoza'nın Kutsal Kitap'la herhangi bir alıp veremediğinin olmadığı görülecektir. Spinoza'nın asıl derdi Tanrı ve Tanrı'nın anlaşılmasıdır. Kutsal Kitap'a dair yaptığı eleştirilerin arka planında görünür sebep olarak dönemin politik ve toplumsal şartlarıyla bağlantılı olan din kaynaklı mücadeleler bulunuyor olsa da Spinoza bütün bunların sebebini Tanrı'nın doğru anlaşılmasına bağlamaktadır. Tanrı doğru anlaşıldığı takdirde bütün özgürlüklerin yolu açılacak ve din, insanların elinde bir yargı aracına dönmekten kurtularak gerçek görevi olan insanları Tanrı'ya yaklaştırmayı başaracaktır.

Spinoza'nın Eski Ahit'e dair yaptığı eleştiriler kendisinden önceki ve çağdaş Kutsal Kitap araştırmacıları tarafından Spinoza'dan önce söylenmiş şeylerdir. Özellikle Tevrat'ın yazarının Musa olmaması ve Eski Ahit metinlerinin içindeki çelişkili ifadeler pek çok araştırmacı dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, ulaştığı sonuçlar bakımından Spinoza, kendisinden önce Eski Ahit eleştirisinde bulunan isimlerden farklı bir şey söylememektedir. Spinoza'nın Kutsal Kitap eleştirisinin öncüsü olarak kabul edilmesinin sebebi ise ortaya koyduğu bilimsel metottur. Spinoza, geliştirdiği metot ile, Kutsal Kitap yorumunun yalnızca Kutsal Kitap'ın kendisine dayandırılması gerektiğini söylemektedir. Bunun için de Kutsal Kitap'ın dilinin ve tarihinin çok iyi derecede bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yapılan yorumların hiçbiri doğru olmayacaktır. Spinoza'nın metodunun ilk ayağını filoloji ve metin kritiği oluşturmaktadır. Spinoza, İbrani dilinin yapısı ve özellikle tarihi üzerinden incelemeler yapmış ayrıca metin içerisindeki hatalar ve çelişkiler ile ilgili derinlemesine çalışmalar yaparak son derece önemli eleştirilerde bulunmuştur. Metodun ikinci ayağını ise Descartes'ın benmerkezci düşüncesi oluşturmaktadır. Spinoza bu düşüncüyü Kutsal Kitap merkeziliğe uyarlamış ve Kutsal Kitap'a dair söylenecek şeylerin "açık ve seçik" olarak yalnızca ondan çıkarılması gerektiğini savunmuştur. Spinoza, metodunun üçüncü ayağında ise Francis Bacon'dan ilham

almıştır. Bacon'ın doğa bilimlerine dair yaptığı tanımı Kutsal Kitap'a uyarlayan Spinoza, Kutsal Kitap'ın en doğru yorumunun Kutsal Kitap'ın tarihinden yola çıkılarak yapılacak olan yorum olduğunu söylemektedir. Spinoza ortaya koyduğu bu metotla, kendisinden önce Kutsal Kitap eleştirisinde bulunan isimlerden ayrılmaktadır.

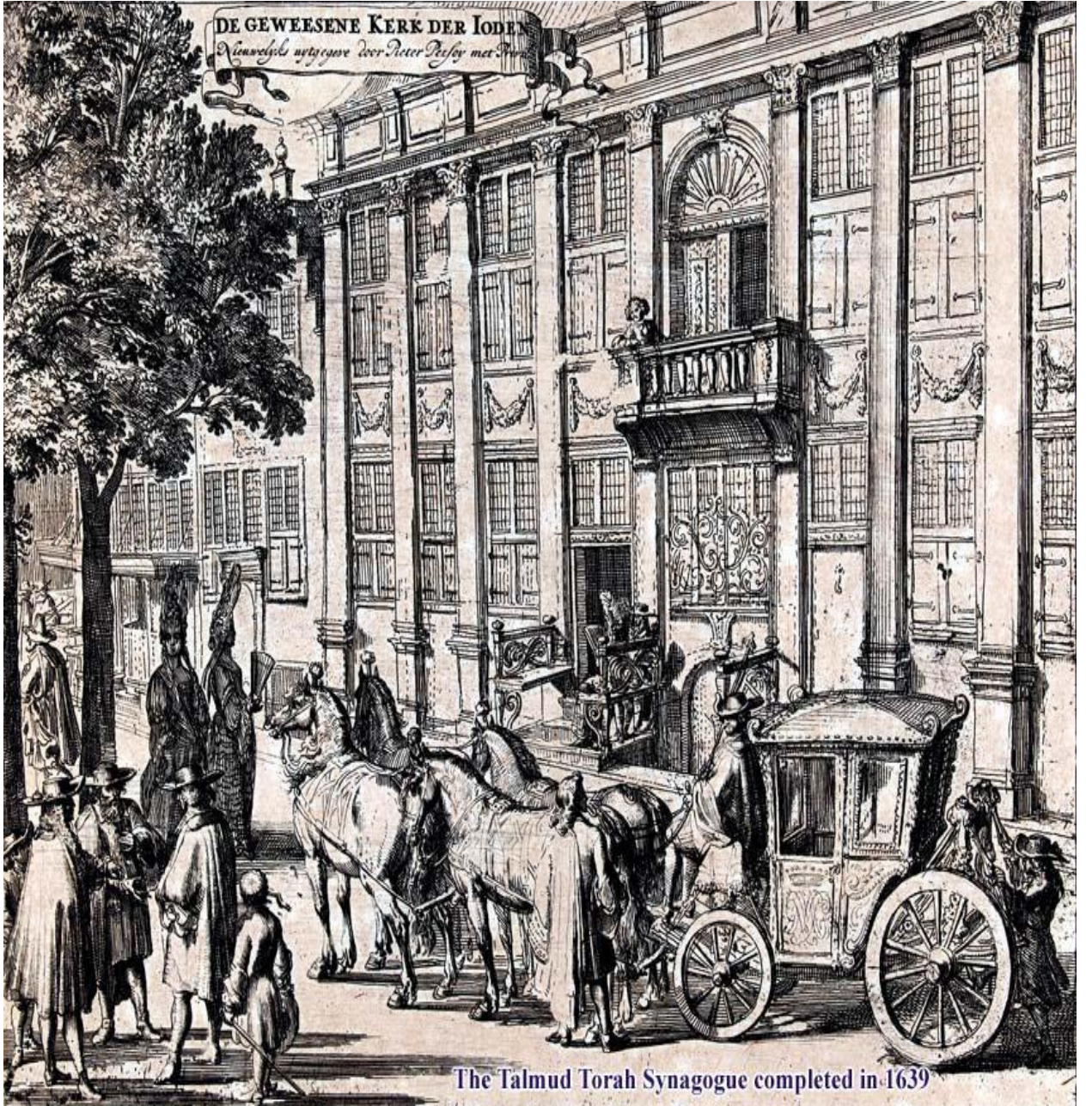
Doğru bir biçimde anlaşılabilmesi için Kutsal Kitap'ın da diğer kitaplar gibi incelenmesi gerektiğini belirten Spinoza, Kutsal Kitap'ın otoritesinin yalnızca evrensel ahlaki mesajlarla sınırlı olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Çünkü ona göre Kutsal Kitap bütün insanların anlayabileceği, son derece basit şeyleri öğretmektedir. Aksi düşünülürse onun evrenselliğinden hiçbir şekilde bahsedilemez. Kutsal Kitap'ın verdiği evrensel mesaj ise Tanrı sevgisi ve komşu sevgisidir. Bu iki prensibe uyulduğu müddetçe insanlar istedikleri gibi ibadet etmekte ve istedikleri gibi düşünmekte özgürdürler. Spinoza'ya göre Kutsal Kitap'ın özü tamamen bundan ibarettir. Dolayısıyla Kutsal Kitap, yasayı, baskıyı, otoriteyi ve kendinden olmayana düşmanlığı değil tam tersine saygı ve sevgi sınırları içerisinde düşünce ve inanç özgürlüğünü anlatmaktadır.

546

Nota do Herem que se publica da Theba em 6 de No, contra Baruch espinoza

O Sr. de Mellemae fazem saber adms. como se viu a tendo noticia das más opiniões e obras de Baruch
 de espinoza, procurado p diferentes caminhos e caminhos, Reffralo de suas más opiniões, e as Pordendo
 Verdades, Artes e talentos tanto celebre e mayor noticia das horrenda heresias que praticava e
 continha, e ynterme oras e oras, tendo d'isso M. testemunha fidedigna que despegar e t'otemur
 Mhasal tudo em Breve e de d'isso Espinoza, de q' f'leu conuencido, e qual tudo examinado em presença
 dos Sr. F'hamin, delib'erara em seu parecer que d'isso espinoza seja condemnado e expellido de Israel
 como actualmente opou em herem, com o Herem seguinte, com sentença dos Anjos com d'isso dos Santos
 Ns. Emborramos e portamos e maldizamos e maldizamos a Baruch de espinoza concordando del D. B.
 e Salentim: d'istão esse K. K. diante dos Santos sepharim esse, com os m' cento e treze preceitos
 que esse escritos nelle, com o herem que onheramos q'heruel a Jericho, com amaldizad q'
 Maldixe Eliah dos mouros, e m' todas as maldizos que estas escritas na ley, malditto seja
 de dia e malditto seja de noite, malditto seja em Tu d'uytar, malditto seja em seu
 Levantar, malditto elle em seu sayr, malditto elle em sua entrar, Nad q'herera A: pordar
 a elle, que entoncez fumeara ofuro de A: essa zelo nel se temer, e serora nelle
 todas as maldizos de escrita prohibo desta ley; e amematam A: aka nome
 de d'isso dos ceos, e amataloa A: para mal de todos os tribus de Israel, com todas
 as maldizos do firmamento as escritas no Livro de ley esse, Com os apegados
 com A: Com os de d'isso todos os q' =
 Advertindo q' ninguem he porde f'azer Breve non p' escrito nem porhe nenhum fauor, nem
 debaixo de tecto estar com elle, nem junto de quatro covados, nem ser B'gel a q'um feito ou
 escrito p' ella;

Ek 1: Baruch Spinoza'nın herem ilan edildiği metin. (Spinoza'nın ismi "Baruch espinoza" şeklinde metnin sağ üst köşesinde görülmektedir.)

Ek 2: Amsterdam Talmud Torah Sinagogu'nun dışarıdan görüntüsü.

Ek 3: Amsterdam Talmud Torah Sinagogu'nun içeriden görüntüsü.

122d.

TRACTATUS
THEOLOGICO-
POLITICUS

Continens

Dissertationes aliquot,

Quibus ostenditur Libertatem Philosophandi non tantum
salva Pietate, & Reipublicæ Pace posse concedi: sed
eandem nisi cum Pace Reipublicæ, ipsaque
Pietate tolli non posse.

Johann: Epist: I. Cap: IV. vers: XIII.

*Per hoc cognoscimus quod in Deo manemus, & Deus manet
in nobis, quod de Spiritu suo dedit nobis.*

HAMBURGI,
Apud Henricum Künrabt. MDCCLXX.

KAYNAKÇA

A. Wolf (Ed.), *The Oldest Biography of Spinoza*, Unwin Brothers Ltd., London, 1927.

Allison, Henry E., *Benedict de Spinoza: an Introduction*, New Haven : Yale University, 1987.

Arıcan, Musa Kazım, *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Arıcan, Musa Kazım, "Spinoza'nın Tanrı Anlayışının Din Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XI, sy. 1, 2007, ss. 173-206.

Apaydın, H. Yunus, "İbn Hazm", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hazm#1> (05.03.2019).

Baker, Ulus, "Kullanışlı Bir Felsefe: Spinozacılık", Nadler, Steven, çev. Anıl Duman-Murat Başhekim, *Spinoza: Bir Yaşam*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Balanuye, Çetin, *Spinoza: Bir Hakikat İfadesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

Barthélemy, Dominique, *Studies in the Text of the Old Testament: An Introduction to Hebrew Old Testament Text Project*, Eisenbrauns, 2012.

Bayle, Pierre, *An Historical and Critical Dictionary Vol. III*, London, 1826.

Bratton, Fred G., "Precursors of Biblical Criticism", *Journal of Biblical Literature*, Vol. 50, No. 3, 1931, ss. 176-185.

Boyd, Mark; Shermis, S. Samuel, "Spinoza, Liberalism, Science and Contemporary Judaism", *Shofar*, Vol. 20, No. 3, Spring 2002, ss. 91-107.

Cadbury, H. J., "Friends, Religious Society of", *New Catholic Encyclopedia*, Second Edition, Volume 6, Detroit: Thomson Gale, 2003.

Cohen, Martin A., "Marrano", *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, Volume 13, Detroit: Thomson Gale, 2007.

Cohn, Haim Hermann, "Herem", *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, Volume 9, Detroit: Thomson Gale, 2007.

Colerus, Johannes, *The Life of Spinoza*, London, Printed by D.L., 1706.

Crahn, C., “Mennonite Churches” *New Catholic Encyclopedia*, Second Edition, Volume 9, Detroit: Thomson Gale, 2003.

Curley, Edwin, “Spinoza’s Biblical Scholarship”, June 2013, https://www.academia.edu/11205737/Spinozas_Biblical_Scholarship_June_28_2013, (18.03.2019).

de Villiers, Pieter, “Freedom to Understand and Serve: The Contribution of Spinoza to Biblical Research”, *Studia Historiae Ecclesiasticae*, Vol. 34, No. 1, Pretoria, 2008, ss. 1-30.

Diamond, James Arthur, “Maimonides, Spinoza and Buber Read the Hebrew Bible: The Hermeneutical Keys of Divine “Fire” and “Spirit” (Ruach)”, *The Journal of Religion*, Vol. 91, No. 3, July 2011, ss. 320-343.

Donagan, Alan, “Spinoza’s Theology”, ed. Don Garrett, *The Cambridge Companion to Spinoza*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Duff, Archibald, *History of Old Testament Criticism*, London, Watts & Co., 1910.

Durant, Will - Durant, Ariel, *The Story of Our Civilization: Part VIII The Age of Louis XIV*, New York, Simon and Schuster, 1963.

Dyck, Cornelius J., “Mennonites” *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, Volume 9, Detroit: Thomson Gale, 2005.

Elwes, R.H.M., *The Chief Works of Benedict De Spinoza Translated from Latin with an Introduction*, Vol. 1, Revised Edition, London : George Bell and Sons, 1891.

Frankel, Steven, “The Invention of Liberal Theology: Spinoza’s Theological-Political Analysis of Moses and Jesus”, *The Review of Politics*, Vol. 63, No. 2, Spring 2001, 287-315.

Fraenkel, Carlos, “Spinoza on Miracles and the Truth of the Bible”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 74, No. 4, October 2013, 643-658.

Freedman, R. David, “The Father of Modern Biblical Scholarship”, *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, Vol. 19, Issue 1, 1989, 31-38.

Friedlander, M., *The Guide Of the Perplexed of Maimonides*, London: Trübner & Co., Ludgate Hill, 1885.

Friedman, Richard Elliott, çev. Muhammet Tarakçı, *Kitabı Mukaddesi Kim Yazdı?*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

Gabbey, Alan, “Spinoza’s Natural Science and Methodology”, ed. Don Garrett, *The Cambridge Companion to Spinoza*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Galileo Galilei, “Letter to the Grand Duchess Christina” in *Discoveries and Opinions of Galileo*, Translated with an Introduction and Notes by Stillman Drake, New York: Anchor Books, 1957.

Gignilliat, Mark S., *A Brief History of Old Testament Criticism*, Zondervan Academic, Michigan, 2012.

Gottlieb, Michah, “Spinoza’s Method(s) of Biblical Interpretation Reconsidered, *Jewish Studies Quarterly*, Vol. 14, No. 3, 2007, 286-317.

Gross, George M., “Reading The Bible With Spinoza”, *Jewish Political Studies Review*, Vol. 7, No. 1/2, Spinoza and the Bible, Spring 1995, 21-38.

Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2017.

Hahn, Herbert F., “Reformation and Bible Criticism”, *Journal of Bible and Religion*, Vol. 21, No. 4, 1953, 257-261.

Harrisville, Roy A. - Sundberg, Walter, *The Bible in Modern Culture: Baruch Spinoza to Brevard Childs*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Cambridge, 2002.

Harvey, Warren Zev, “Spinoza on Biblical Miracles”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 74, No. 4, October 2013, 659-675.

Harvey, Warren Zev, “Spinoza on Ibn Ezra’s “secret of the twelve””, (ed. Yitzhak Y. Melamed, Michael E. Rosenthal), *Spinoza’s Theological-Political Treatise A Critical Guide*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Hoffmann, R. Joseph (Ed), *Porphyry’s Against the Christians*, Prometheus Books, New York, 1994.

Hunter, Graeme, “Spinoza on Miracles”, *International Journal for Philosophy of Religion*, Vol. 56, No. 1, Aug 2004, 41-51.

Israel, Jonathan, “The early Dutch and German reaction to the Tractatus Theologico-Politicus: foreshadowing the Enlightenment’s more general Spinoza reception?”, *Spinoza’s Theological-Political Treatise A Critical Guide*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Kaplan, Yosef, “The Social Functions of the Herem in the Portuguese Jewish Community of Amsterdam in the Seventeenth Century”, ed. Jozeph Michman, *Dutch Jewish History*, The Institute for Research on Dutch Jewry, Jerusalem, 1984, ss. 111-155.

Kasher, Asa-Biderman, Shlomo, “Why was Baruch de Spinoza Excommunicated?”, ss. 98-141, https://www.academia.edu/30258750/Why_was_Baruch_de_Spinoza_Excommunicated, (05.11.2018)

Klever, W. N. A., “Spinoza’s life and works”, ed. Don Garrett, *The Cambridge Companion to Spinoza*, Cambridge: Cambridge University, 1996.

Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, 2016.

Levitats, Isaac, “Herem Bet Din”, *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, Volume 9, Detroit: Thomson Gale, 2007.

Mason, Richard, *The God of Spinoza*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Melamed, Yitzhak Y., “The metaphysics of the Theological-Political Treatise”, *Spinoza’s Theological-Political Treatise A Critical Guide*, ed. Yitzhak Y. Melamed-Michael A. Rosenthal, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Meral, Yasin, “Spinoza’nın Teolojik-Politik İncelemesi’nde Tanah Eleştirisi”, *Mukaddime Dergisi*, 2015, ss.19-45.

Meral, Yasin, “Tevrat Tenkit Geleneğinin Öncüsü: İbn Hazm mı Spinoza mı?”, *Diyânet İlmî Dergi*, 2014, c. 50, sayı 4, ss. 69-82.

Morgan, Michael L. (Ed), *Spinoza Complete Works with Translations by Samuel Shirley*, Hackett Publishing Company Ltd., Cambridge, 2002.

Morrow, Jeffrey L., “Historical Criticism as Secular Allegorism: The Case of Spinoza”, *Letter & Spirit*, Vol. 8, 2013, ss. 189-221.

Morrow, Jeffrey L., “Pre-Adamites, Politics and Criticism: Isaac La Peyrère’s Contribution to Modern Biblical Studies”, *Journal of the Orthodox Center for the Advancement of Biblical Studies*, 2011, ss. 1-23.

Nadler, Steven, *Spinoza: A Life*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Nahum, Alber, “Spinoza’nın Kutsal Kitap Tefsir Kuramı”, ed., Cemal Bali Akal, *Spinoza Günleri: Teolojik-Politik İnceleme Etrafında*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 75-103.

Paul, Shalom M.-Sperling, S. David, “Prophets and Prophecy”, *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, Volume 16, Detroit: Thomson Gale, 2007.

Pick, B. “Spinoza and the Old Testament I”, *The Biblical World*, Vol. 2, No. 2, 1893, ss. 113-122.

Pick, B. “Spinoza and the Old Testament II”, *The Biblical World*, Vol. 2, No. 3, 1893, ss. 194-203.

Popkin, Richard H.- Boer, Harm den, “Costa, Uriel da” *E.J.*, Second Edition, Volume 5, Detroit: Thomson Gale, 2007.

Popkin, Richard H., “Menasseh ben Israel and Isaac La Peyrère”, *Studia Rosenthaliana*, Vol. 8, No.1, January 1974, ss. 59-63.

Popkin, Richard H., “Spinoza and Bible Scholarship”, ed. Don Garrett, *The Cambridge Companion to Spinoza*, Cambridge : Cambridge University, 1996.

Popkin, Richard H., “Spinoza and La Peyrère”, *The Southwestern Journal of Philosophy*, Vol. 8, No. 3, 1977, ss. 177-195.

Popkin, Richard H., “Spinoza’s Relations with the Quakers in Amsterdam”, *Quaker History*, Vol. 73, No. 1, Spring 1984, ss. 14-28.

Preus, J. Samuel, “A Hidden Opponent in Spinoza’s “Tractatus””, *The Harvard Theological Review*, Vol. 88, No. 3, July 1995, ss. 361-388.

Preus, J. Samuel, *Spinoza and Irrelevance of Biblical Authority*, Cambridge University Press, New York, 2008.

Rothkoff, Aaron, “Rashi”, *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, Volume 17, Detroit: Thomson Gale, 2007.

Roux, Jean Paul, çev. Lale Arslan Özcan, *Dinlerin Çarpışması*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Salihoğlu, Mahmut, *Spinoza's Use of the Bible in the Tractatus Theologico-Politicus*, University of Manchester, Department of Middle Eastern Studies, Doktora Tezi, 2001.

Scruton, Roger, çev. Cemal Atila, *Düşüncenin Ustaları: Spinoza*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003.

Sinanoğlu, Mustafa, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1995.

Spinoza, Benedictus, çev. Cemal Bâli Akal - Reyda Ergün, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Ocak 2016.

Spinoza, Benedictus, çev. Coşkun Şenkaya, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Ağustos 2015.

Spinoza, Benedictus, çev. Emine Ayhan, *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Mart 2017.

Spinoza, Benedictus, çev. Emine Ayhan, *Mektuplar*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014.

Spinoza, Benedictus, çev. Emine Ayhan, *Tanrı, İnsan ve İnsanın Esenliği Üstüne Kısa İnceleme*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Kasım 2015.

Spinoza, Benedictus, çev. Hilmi Ziya Ülken, *Etika*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Haziran 2018.

Spinoza, Benedictus, çev. Murat Erşen, *Politik İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, Nisan 2018.

Steenbakkens, Piet, "Spinoza in the History of Biblical Scholarship", (ed. Rens Bod, Jaap Maat, Thijs Wsetsteijn), *The Making of the Humanities*, Vol. 1, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010.

Steurmann, Walter E., "Benedict Spinoza: A Pioneer in Biblical Criticism", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, Vol. 29, 1960-61, ss. 133-179.

Strauss, Leo, "How to Study Spinoza's 'Theologico-Political Treatise'", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, Vol. 17, 1947-48, ss. 69-131.

Strauss, Leo, *Spinoza's Critique of Religion*, Schocken Books, New York, 1982.

Sutcliffe, Adam, “Judaism in Spinoza and his Circle”, *Studia Rosenthaliana*, Vol. 34, No. 1, 2000, ss. 7-22.

The Edict of Expulsion of the Jews (1492), <http://www.sephardicstudies.org/decree.html>, (26.12.2018).

Wallet, Bart, “Amsterdam”, *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, Volume 2, Detroit: Thomson Gale, 2007.

Walther, Manfred, çev. Birden Güngören, Reyda Ergün, “Kutsal Kitap’ın Otoritesi ve Devlet Mantığı”, ed., Cemal Bali Akal, *Spinoza Günleri: Teolojik-Politik İnceleme Etrafında*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 57-74.

Williams, G. H., “Socianism”, *New Catholic Encyclopedia*, Second Edition, Volume 13, Detroit: Thomson Gale, 2003.

Yovel, Yirmiyahu, *Spinoza and Other Heretics: the Marrano of Reason*, Princeton: Princeton University, 1989.

